

Senj i okolica u Prvom svjetskom ratu

Tomljanović, Vedran

Master's thesis / Diplomski rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:338530>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Vedran Tomljanović

Senj i okolica u Prvom svjetskom ratu

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, rujan 2014.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest

Vedran Tomljanović
Matični broj: 16815

Senj i okolica u Prvom svjetskom ratu

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Povijest/Pedagogija

Mentor: dr.sc. Vjekoslav Perica, redoviti profesor

Rijeka, rujan 2014.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. UZROCI I POVOD IZBIJANJA PRVOG SVJETSKOG RATA.....	7
2.1. Uzroci izbijanja Prvog svjetskog rata	7
2.2. Povod za izbijanje Prvog svjetskog rata – Sarajevski atentat	11
2.3. Bojišta u Prvom svjetskom ratu	13
2.4. Ustroj austro-ugarske vojske u Prvom svjetskom ratu.....	16
2.5. Bojišta na kojima su se borile hrvatske postrojbe.....	19
3. SENJ U PRVOM SVJETSKOM RATU	21
3. 1. Kratka povijest Senja	21
3. 2. Senj pred Prvi svjetski rat	23
3. 3. Senj u Prvom svjetskom ratu	34
4. POSLJEDICE PRVOG SVJETSKOG RATA I PRVA PORATNA DEKADA U	50
SENJU I OKOLICI.....	50
4.1. Uspomene na Prvi svjetski rat– obiteljska sjećanja.....	55
4.1.1. Anton Turina – (1894.-1983.)	56
4.1.2. Ivan Tomljanović – (1895.-1969.)	61
4.1.3. Frane Bašić (1889.-1966.).....	64
4.1.4. Mile Prpić – (1892.-1982.)	68
5. ZAKLJUČAK.....	70
6. SAŽETAK.....	73
7. L I T E R A T U R A.....	74

1. UVOD

Prvi svjetski rat, u literaturi poznat i kao Veliki rat, bio je oružani sukob između dva saveza država – Antante i Centralnih sila. Rat je započeo 28. srpnja 1914. godine i trajao je do 11. studenog 1918. godine. Dakle, ove godine obilježava se 100 godina od početka jednog od najkrvavijih ratova u povijesti čovječanstva.

Nesagledive posljedice koje je Prvi svjetski rat ostavio iza sebe, a koje će u radu biti opširnije opisane, pogodile su sve države sudionice tog rata (osobito europske države), a posredno i ostale države koje nisu sudjelovale u ratu. Zbog navedenog suvlade mnogih država imenovale tijela koja će raditi na dostojanstvenom obilježavanju stogodišnjice početka Prvog svjetskog rata.

Centralna komemoracija je održana dana 26. 06. 2014. u belgijskom gradu Ypresu, u organizaciji Europskog Vijeća. Na komemoraciji su bili prisutni predsjednici država ili vlada EU. Izaslanstvo Republike Hrvatske predvodio je premijer Zoran Milanović. Komemoracija je započela obilaskom muzeja „U poljima Flandrije“, a zatim su ugledni gosti pred spomenikom Menin Gate prisustvovali ceremoniji odavanja počasti poginulima.¹ Zanimljivo je da se navedena ceremonija odavanja počasti održava u Ypresu svaki dan. Nije se održavala samo za vrijeme trajanja Drugog svjetskog rata. Iz navedenog se može zaključiti kakve su strahote prošli vojnici na zapadnom bojištu tijekom Prvog svjetskog rata.

Republika Italija je obilježila stogodišnjicu početka Prvog svjetskog rata komemoracijom u gradiću Redipuglia. Komemoraciji su bili prisutni talijanski predsjednik Giorgio Napolitano, hrvatski Predsjednik Ivo Josipović, slovenski predsjednik Borut Pahor, te Ana Blatnik, predsjednica Gornjeg doma Parlamenta Republike Austrije.² Središnji događaj obilježavanja bio je koncert pod nazivom: „1914: godina koja je promijenila svijet“. Na koncertu je izveden Verdijev „Rekvijem“, a orkestar je bio sastavljen od glazbenika i zborova iz cijelog svijeta. Orkestrom je ravnao poznati talijanski dirigent Riccardo Muti.

Dana 13.09.2014. godine Papa Franjo se također priključio obilježavanju stogodišnjice početka Prvog svjetskog rata, održavši misu na vojnom groblju u Redipuglii, u prisutnosti mnogih vjernika. Misi su bili prisutni i mnogi kardinali i biskupi iz Italije, Slovenije, Hrvatske i Austrije. Papa je, između ostalog, osudio sve ratove nazivajući ih „ludošću“.³ Belgija je središnju komemoraciju održala 04. 08. 1914. godine u gradu Liegeu. Komemoraciji su bili prisutni njemački predsjednik Gauck, francuski Hollande, španjolski

¹ <http://www.index.hr/vijesti/clanak/milanovic-putuje-u-belgiju>

² <http://predsjednik.hr/blog/predsjednik-josipovic>

³ <http://www.cafe.ba/vijesti/Papa-Franjo-porucio-Rat-je-ludost>

kralj Filip VI., belgijski kralj Filip i vojvoda i vojvotkinja od Cambridgea, Wiliam i Kate, kao i predsjednici Albanije, Armenije, Austrije, Bugarske, Irske, Malte, Crne Gore, Rumunjske i Srbije.⁴ Na toj komemoraciji je belgijski premijer Di Rupo naglasio: „Vitalno je odati počast milijunima civila i vojnih žrtava te zapamtiti ulogu koju je naša zemlja imala u sukobu i još jednom se prisjetiti važnosti međunarodne suradnje“.

Istog dana, 04. 08. 1914. godine, početak Prvog svjetskog rata je obilježen u Australiji i Novom Zelandu, državama koje su se u tom ratu borile na strani sila Antante. Oko 61.000 Australaca i oko 18.000 Novozelanda izgubilo je život u tom ratu. Prigodne govore su održali australski premijer TonyAbbot, koji je Prvi svjetski rat nazvao „ratom za slobodu“ i novozelandski premijer JohnKey.

Na originalan način se i Velika Britanija priključila sjećanju na stogodišnjicu početka Prvog svjetskog rata. 04. 08. 2014. godine u 23 sata, na dan kada je prije 100 godina Velika Britanija ušla u rat, ugašena su na jedan sat svjetla na Parlamentu, Tower Bridgeu i katedrali svetog Pavla. Premijer David Cameron je pozvao sve Britance da na jedan sat pogase sva svjetla u kućama, osim jednog.⁵

I Francuska se uključila u obilježavanje stogodišnjice početka Velikog rata. 14. srpnja, na najveći francuski praznik, predstavnici svih zemalja sudionica Velikog rata sudjelovalo je na mimohodu na Elizejskim poljanama u Parizu, u okviru manifestacija posvećenima stogodišnjici navedenog rata. Također, 3. kolovoza 1914. godine, kod spomenika u Hartmannswilerkopfu, u prisutnosti Predsjednika Savezne Republike Njemačke, JoachimaGaucka, obilježena je stogodišnjica ulaska Francuske u rat. Dana 12. rujna 2014. godine međunarodno je obilježena i godišnjica bitke na Marni a 11. studenog 2014. godine biti će svečano otkriven međunarodni spomenik u Notre Dame de Lorette u čast 600.000 vojnika svih nacionalnosti koji su izgubili živote na ratištima u regiji Nord Pas de Calais.

Obilježavanje stogodišnjice početka Prvog svjetskog rata održano je 28. 06. 2014. godine i u gradu u kojem su pucnji Gavrila Principa bili povod izbijanja rata – Sarajevu. Komemoraciji su bili prisutni predsjednik Republike Hrvatske Ivo Josipović, predsjednik Republike Makedonije Gjorgje Ivanov, predsjednik Crne Gore Filip Vujanović, predsjednik Povijesno-znanstvenog odbora za obilježavanje godišnjica od nacionalnog interesa pri Vladi Republike Italije i bivši predsjednik Senata Franco Marini, predsjednik Republike Austrije HeinzFischer, savezni ministar odbrane Republike Austrije GeraldKlug i šef Generalštaba Republike Austrije, general OthmarCommenda. Također, na komemoraciji su bili prisutni i državni

⁴ <http://www.index.hr/vijesti/clanak/obiljezavanje-stote-godisnjice-prvog-svjetskog-rata>

⁵ <http://213.147.106.82/vijesti/svijet/britanija>

tajnik za europske poslove Republike Francuske Harlem Desir, državni ministar za europske poslove Savezne Republike Njemačke iz Ministarstva vanjskih poslova Michael Roth, državna ministrica za vjeru i zajednice Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Sjeverne Irske Baronessa Sayeeda Warsi i zamjenik ministra kulture Španjolske Jose Maria Lassale Ruiz. Na obilježavanju godišnjice Sarajevskog atentata, u Sarajevu je bio i unuk posljednjeg austrijskog cara i predsjednik Austrijskog panevropskog pokreta Karl von Habsburg Lotrhringen.⁶

Republika Hrvatska se također priključila globalnom projektu obilježavanja stogodišnjice početka Prvog svjetskog rata. Tako je Vlada Republike Hrvatske 18. 04. 2013. godine osnovala Povjerenstvo za koordinaciju obilježavanja stogodišnjice Prvog svjetskog rata. Na čelu povjerenstva je ministrica kulture Andrea Zlatar-Violić, a članovi Povjerenstva su istaknuti političari, kao i povjesničari iz Hrvatskog državnog arhiva, HAZU, Hrvatskog instituta za povijest, Matice hrvatske, Hrvatskog povijesnog muzeja i ostalih institucija. U povjerenstvu se nalazi (iz HAZU) akademik Petar Strčić, umirovljeni profesor Filozofskog fakulteta u Rijeci, Odsjek za povijest.⁷

Povijesna struka se također uključila u projekt obilježavanja stogodišnjice Prvog svjetskog rata. Osnovan je Hrvatski inicijativni odbor za obilježavanje stogodišnjice Prvog svjetskog rata, u koji su uključeni eminentni povjesničari iz svih Sveučilišta u RH, kao i povjesničari iz ostalih institucija koje se bave poviješću. Članovi navedenog odbora su i prof. dr. Darko Dukovski, redoviti profesor Filozofskog fakulteta u Rijeci, Odsjeka za povijest, kao i prof. dr. Željko Bartulović, redoviti profesor Pravnog fakulteta u Rijeci, koji predaje određene povijesne kolegije na Filozofskom fakultetu. Cilj odbora je obilježiti stogodišnjicu Prvog svjetskog rata na način primjeren europskim i svjetskim tradicijama, bez politički uvjetovanog zanemarivanja žrtava. Odbor će nastojati podsjetiti na brojne obljetnice, isticat će potrebu za daljnjim znanstvenim istraživanjima koja se odnose na Prvi svjetski rat, a upriličit će i brojna muzejska i arhivska događanja.⁸

Centralna komemoracija povodom stogodišnjice početka Prvog svjetskog rata održala se 27.06.2014. godine u Zagrebu. Na komemoraciji su o strahotama Prvog svjetskog rata govorili Predsjednik RH Ivo Josipović, ministar branitelja Predrag Matić, ministrica kulture Andrea Zlatar-Violić i izaslanik Hrvatskog sabora Goran Beus Richeberg.

⁶<http://www.starmo.ba/component/k2/item/29803>

⁷ <http://obris.org/hrvatska/puno-posla-za-povjerenstvo>

⁸ http://1914-1918.com.hr/cilj_odbora

Programom Povjerenstva i Odbora bit će obuhvaćeno gotovo svako veće naselje u RH koje će na primjeren način obilježiti stogodišnjicu početka Prvog svjetskog rata. Mene se najviše dojmio projekt „Dani prikupljanja uspomena“, koji će provesti Ministarstvo Kulture RH u suradnji sa „Europeana 1914-1918.“, kao dio europskog projekta kojim se obilježava navedena godišnjica. U sklopu tog projekta naše građanke i građani moći će doprinijeti sadržaju arhiva „Europeana 1914-1918.“ na način da donesu fotografije, pisma, dnevnike i ostale materijale koji se odnose na Prvi svjetski rat. „Dani prikupljanja uspomena“ održat će se u pet hrvatskih gradova (Zagreb, Osijek, Rijeka, Koprivnica, Dubrovnik). U Rijeci će se prikupljanje održati u Gradskoj knjižnici Rijeka, Korzo 24, 12. i 13. prosinca 2014. godine.⁹

Veliko značenje, koje su gotovo sve države dale obilježavanju stogodišnjice početka Prvog svjetskog rata, upućuje na zaključak o važnosti koju je Prvi svjetski rat imao u cjelokupnoj povijesti čovječanstva. Tema ovog rada ima naslov „Senj i okolica u Prvom svjetskom ratu“. Upravo ta godišnjica je bila povod za pisanje ovog rada, a sam rad je osmišljen kao moj skromni prilog obilježavanju navedene godišnjice.

Kako je ratimao dalekosežne posljedice na izgled političke karte Europe poslije njegovog završetka, osobito na područje Balkana, u dogovoru sa mentorom, dr.sc. Vjekoslavom Pericom, redovitim profesorom na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Rijeci, odlučio sam pisati rad o tome kako je Prvi svjetski rat utjecao na sveukupni život Grada Senja i njegove okolice kao i o sudbinama vojnika iz Senja i njegove bliže okolice koji su u ratu sudjelovali kao pripadnici Austro-Ugarske vojske.

Na početku rada je navedeno da se rat vodio između sila Antante i Centralnih sila. Sile Antante u početku su činile Ujedinjeno Kraljevstvo, Rusko Carstvo i Francuska. Tijekom sukoba silama Antante su se priključile mnoge države (Kraljevina Srbija, Kraljevina Rumunjska, Kraljevina Crna Gora ...). Kraljevina Italija se priključila silama Antante, u travnju 1915. godine a SAD su u rat stupile u travnju 1917. godine. Važno je napomenuti da je Kraljevina Italija do početka izbijanja rata bila u savezu sa Njemačkom i Austro-Ugarskom (Trojni savez). Međutim, izbijanjem rata Kraljevina Italija je proglasila neutralnost, da bi se 1915. godine priključila silama Antante. Taj „manevar“ Kraljevina Italija je napravila jer je procijenila da će sile Antante pobijediti u ratu te da bi bilo dobro da se i Kraljevina Italija nađe na strani pobjednika. Tako bi Kraljevina Italija zadovoljila svoje ekspanzionističke planove koji su se bazirali na pripojenju većeg dijela Istočnog Jadrana, Tirola i određenih teritorija u Africi.

⁹ <http://1914-1918.com.ht/novosti/>

Centralne sile činile su Njemačko Carstvo i Austro-Ugarska. Osmansko Carstvo pridružilo se Centralnim silama u listopadu 1914. godine, a 1915. godine to je učinila i Kraljevina Bugarska.

Neposredan povod ratu bio je atentat na austrougarskog prijestolonasljednika nadvojvodu Franju Ferdinanda, u Sarajevu 28. 06. 1914. godine, kojeg je izvršio Gavrilo Princip, član organizacije Mlada Bosna. Objava rata Austro-Ugarske Kraljevini Srbiji 28.07.2014. godine aktivirala je lančanu reakciju objava rata, tako da se u slijedećih mjesec dana veći dio Europe međusobno zaratio.

Tijekom rata otvorena su mnoga bojišta, uglavnom na području Europe. Na tim bojištima je bilo oko 8 milijuna poginulih, ranjenika je bilo oko 22 milijuna, a nestalih oko 2 milijuna.¹⁰

Pišući ovaj rad koristio sam se literaturom hrvatskih povjesničara, literaturom povjesničara sa engleskog govornog područja kao i literaturom povjesničara sa francuskog govornog područja. Također sam koristio povijesnu građu Gradskog muzeja u Senju, građu Državnog arhiva u Rijeci, građu Sakralne baštine Senj te građu knjižnice Gimnazije u Senju. Međutim, najveći doprinos radu dali su kazivači koji su evocirali uspomene koje su im o događajima iz Prvog svjetskog rata pripovijedali njihovi preci, uglavnom djedovi i očevi, koje su nesebično podijelili sa mnom.

Cilj ovog rada je analizirati kulturne, gospodarske i ostale segmente života u Gradu Senju i njegovoj okolini za vrijeme trajanja Prvog svjetskog rata. Cilj rada je također opisati život vojnika koji su sudjelovali u ratu boreći se u hrvatskim postrojbama a koji su živjeli na području Grada Senja i njegove bliže okolice. Da bih ostvario navedene ciljeve dragocjene su bile sugestije mentora, priče kazivača kao i literatura koju sam koristio.

Rad se sastoji od 5 dijelova (poglavlja). U prvom dijelu rada ću analizirati političke i ekonomske prilike u Europi i svijetu koje su dovele do izbijanja Prvog svjetskog rata. U tom dijelu ću se osvrnuti i na specifičan ustroj austro-ugarske vojske, osobito na području koje danas teritorijalno pripada Republici Hrvatskoj. Također ću navesti najznačajnija bojišta u Prvom svjetskom ratu. U drugom dijelu rada bit će riječi o tome kako su ratna zbivanja utjecala na politički, kulturni i gospodarski život grada Senja. U trećem dijelu rada osvrnut ću se na ishod Prvog svjetskog rata. Sam ishod rata imao je ogroman utjecaj na budući politički ustroj Balkanskog poluotoka, a samim tim i na život stanovnika koji su na tom prostoru obitavali. Četvrti dio rada posvećen je sjećanju na vojnike sa područja Grada Senja i njegove okolice koji su se borili na strani austro-ugarske vojske. Ovaj dio rada se temelji na

¹⁰*MilitaryCasualtiesof World War One*:[http:// www.firstworldwar.com/features/casualties.htm](http://www.firstworldwar.com/features/casualties.htm)

intervjuima koje sam vodio sa potomcima prije spomenutih vojnika austro-ugarske vojske. U zaključku ću dati osvrt na značaj Prvog svjetskog rata u svjetskoj povijesti kao i na utjecaj ratnih zbivanja na život grada Senja. Bit će riječi o mirovnoj konferenciji koja je održana poslije rata, a ishod koje je stvaranje novog svjetskog poretka koji je nesumnjivo utjecao na budući tijek svjetske povijesti i na izbijanje Drugog svjetskog rata.

Ovim putem želim se zahvaliti svima koji su mi pomogli kod pisanja ovog rada; prof. Blaženki Ljubović, ravnateljici Gradskog muzeja u Senju, dipl. soc. Borisu Zakošek, višem arhivisti Državnog arhiva u Rijeci, prof. Denisu Rukavini, voditelju Sabirnog centra Državnog arhiva u Senju, prof. Marici Mostarac-Štokić, voditeljici gimnazijske knjižnice u Senju, dipl.oec. Mileni Rogić, upraviteljici zbirke Sakralne baštine u Senju, kao i svim kazivačima.¹¹

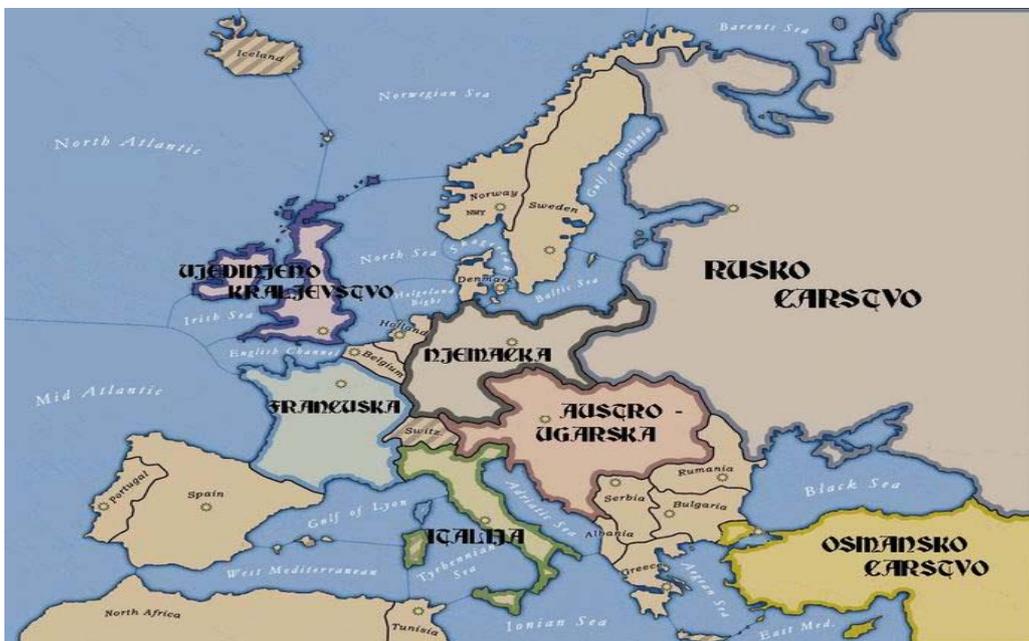
Posebno se zahvaljujem mentoru, dr.sc. Vjekoslav Perici, redovitom profesoru Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Rijeci, na izrazitoj susretljivosti i pomoći koju mi je pružio tijekom pisanja ovog rada.

¹¹ Popisa kazivača se nalazi na kraju rada.

2. UZROCI I POVOD IZBIJANJA PRVOG SVJETSKOG RATA

2.1. Uzroci izbijanja Prvog svjetskog rata

Događaji koji su prethodili izbijanju Prvog svjetskog rata (Velikog rata) započeli su na prijelazu 19. u 20. stoljeće. Naime, kolonijalna osvajanja su bila praktično završena i teritorijalna podjela svijeta je bila okončana. U to vrijeme Europa je bila na vrhuncu svoje moći i utjecaja i u materijalnom i u duhovnom pogledu. Međutim, nove sile koje su se razvile u tom razdoblju, osobito Njemačka, koja je u posljednjih desetak godina 19. stoljeća preuzela tehnološku inicijativu iz britanskih ruku i čiji su znanstvenici i inženjeri pretekli Britance na svim industrijskim poljima osim u tekstilnoj industriji (konstruktori motora N. A. Otto, K. Benz, G. Daimler; konstruktori letjelica O. Lilenthal i F. Zeppelin; fizičari K. Röntgen i A. Einstein i mnogi drugi) postavila je pitanje nove podjele svijeta kako bi našla put ekspanziji vlastitog kapitala i proizvoda te proširenju sfere svog utjecaja na svjetska zbivanja. Borba za kolonije i tržišta zaoštrila je suprotnosti između velikih sila i njihovih grupacija i dovela je do opće krize. U tom kontekstu, Njemačka je postala opasan suparnik Velikoj Britaniji i sve je upućivalo da će se glavna borba za ponovnu podjelu svijeta voditi između Velike Britanije i Njemačke.¹²

Slika 1: Karta Europe pred Prvi svjetski rat

¹²Ogorec, M. (2011.): *Ratovi XX. stoljeća*, Otokar Keršovani, Rijeka i Institut za istraživanje i razvoj obrambenih sustava (IROS), Zagreb, str. 87.

Države koje su imale slične interese i zajedničke protivnike, počele su se postupno grupirati u vojno-političke saveze. Između Njemačke, Austro-Ugarske i Italije je već 1882. godine (desetak godina nakon ujedinjenja Njemačke) sklopljen savez poznat kao Trojni savez, kasnije nazvan Centralnim silama.

Iz prije navedenih razloga postali su aktualni mnogi sukobljeni interesi između Velike Britanije i Njemačke, zbog čega se Velika Britanija odlučila zblížiti sa svojom donedavnom suparnicom Francuskom te Rusijom. Na taj način stvorena je koalicija koju su činile Francuska, Velika Britanija i Rusija, koja će se ubrzo preimenovati u savez Antatne. Time su u Europi stvorene dvije suprotstavljene vojno-političke grupacije.¹³

Imperijalna politika vodećih sila u Europi bila je jedan od glavnih uzroka izbijanja Prvoga svjetskog rata. Nemoguće je u potpunosti odrediti ima li u imperijalizmu politika prednost pred ekonomijom ili ekonomija pred politikom, jer je zapravo riječ o prožimanju tih dviju kategorija. Rivalstvo pojedinih nacionalnih ekonomija prenijelo se i pretvorilo u konkurenciju među samim državama i narodima. Krajnja konzekvenca tog rivalstva bilo je i izbijanje Prvog svjetskog rata.¹⁴

Izbijanju Prvog svjetskog rata doprinijele su i velike predratne krize. I te krize su u suštini izazvane kako bi jedan od dvaju suprotstavljenih blokova drugog oslabili, a sve u cilju vlastitih interesa uglavnom najjačih članica pojedinog bloka. U sklopu takvih aktivnosti Austro-Ugarska je 1908. godine anektirala Bosnu i Hercegovinu. Cilj Austro-Ugarske politike bio je obuzdati pokret Južnih Slavena.¹⁵ Aneksijom je Austro-Ugarska izazvala burnu reakciju Srbije i Crne Gore. Eskalacija krize vodila je prema ratu. Međutim, Njemačka je prisilila Rusiju, saveznicu Srbije, uz prijetnju ratom za kojeg Rusija nije bila spremna (zbog poraza u Rusko-japanskom ratu) da sugerira Srbiji prihvaćanje aneksije. Kriza uzrokovana tom aneksijom samo je produbila suprotnosti između Rusije i Trojnog saveza, zbog čega je propao pokušaj Njemačke da pregovorima u Potsdamu 1910. godine odvoji Rusiju od Antante. Iako nezadovoljna aneksijom (zbog svojih ekspanzionističkih planova), Srbija se morala pomiriti sa istom, jer bez pomoći Rusije u srazu sa Austro-Ugarskom nije imala previše izgleda za pobjedu. Međutim, u Srbiji se učvrstilo uvjerenje da je najopasniji neprijatelj u provođenju njene vanjske politike upravo Austro-Ugarska te da je konačni obračun odgođen za neku povoljniju priliku.

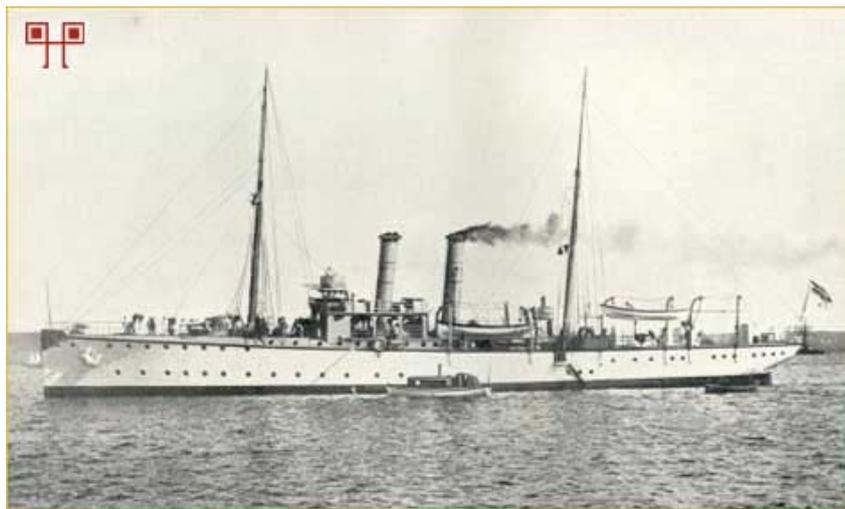
¹³Ogorec, M.: *ibid.* str. 88.

¹⁴Kardum, L. (2009.): *Suton stare Europe – Europska diplomacija i Prvi svjetski rat*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, str. 16.

¹⁵Renouvin, P.: (2008.): *Europska kriza i Prvi svjetski rat*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, str. 116.

Agadirska kriza ili druga marokanska kriza bila je jedna od najopasnijih političkih kriza prije izbijanja Prvoga svjetskog rata. Kriza je nastupila u svibnju 1911. godine kad su francuske postrojbe, pod izgovorom gušenja pobune i zaštite francuskih državljana, okupirale grad Fes, tadašnji glavni grad Maroka. Njemačka nije bila protiv toga da Francuska sredi situaciju u Maroku. Određeni vojni i diplomatski krugovi su smatrali da je za Njemačku čak povoljno da se Francuska vojno iscrpi u Maroku. Međutim, njemački ministar vanjskih poslova Kiderlen-Wächter je imao drukčije namjere.¹⁶ Prema njemu, činjenicu da je Francuska okupirala Fes, Njemačka treba iskoristiti na način da se dokopa novih kolonijalnih posjeda u Africi. Naime, Francuska je prekoračila svoje ovlasti u Maroku i zbog te činjenice je zatražio za Njemačku teritorijalne ustupke. Kao sredstvo pritiska na Francusku Njemačka je u Agadir poslala ratni brod „Panther“.

Njemačka je zatražila od Francuske ustupanje čitavog Francuskog Konga. Samo pod tim uvjetom Njemačka je bila voljna Francuzima prepustiti Maroko. Francuska je bila spremna pristati na te uvjete, ali to nije odgovaralo Velikoj Britaniji koja se žestoko protivila Njemačkom planu. Njemačka je bila svjesna činjenice da u slučaju vojnog sukoba Velika Britanija ne bi ostala po strani. Zbog toga su započeli pregovore sa Francuskom. Sporazum je potpisan 4. 11. 1911. godine, a s tim sporazumom je Francuska Njemačkoj ustupila dio Francuskog Konga s prolazom na Atlantski ocean i mogućnošću da Njemačka na obali oceana izgradi luku. Francuska se sporazumom obavezala da neće, bez dogovora sa Njemačkom, iskoristiti pravo prvokupa Belgijskog Konga.

Slika 2: Njemački ratni brod „Panther“

¹⁶ Kardum, L.: ibid. str. 43.

Kriza je završena na miran način ali su njezine posljedice teško opteretile ionako zategnute političke prilike u Europi. Navedenu krizu je iskoristila i Italija koja je smatrala, pošto je Francuskoj priznato pravo na Maroko, da i njoj temeljem ugovora iz 1909. godine, kojeg je tajno potpisala sa Rusijom, pripada pravo na Tripolitaniju i Cirenaiku,¹⁷ tada u sastavu Turske. Već 29. 09. 1911. Italija i Turska su bile u ratu. Talijani su u svibnju 1912. godine zauzeli Dodekanez i pritom su napadali i same Dardanele. To je uznemirilo Tursku i ohrabrilu male Balkanske države da iskoriste priliku i započnu Prvi balkanski rat.¹⁸

Prvi balkanski rat je počeo 17. listopada 1912. godine.¹⁹ Vođen je između balkanskih saveznika (Bugarska, Srbija, Crna Gora i Grčka) s jedne i Turske s druge strane. Tursko carstvo, koje je već 1908. godine bilo uzdrmano Mladoturskom revolucijom i još više oslabljeno prije navedenim ratom sa Italijom, napale su prije navedene države i u manje od dva mjeseca porazile Tursku. Najveću korist u teritorijalnom smislu imale su Bugarska i Srbija. Londonskim ugovorom je uspostavljen mir kojim je Turska izgubila gotovo sve teritorije na Europskom kontinentu. Posljedica Prvog balkanskog rata je bila uspostava nove države Albanije i rušenje feudalizma u Turskoj.

Nezadovoljstvo podjelom osvojenih turskih područja, osobito Makedonije, dovelo je do Drugog balkanskog rata. Naime, 29. lipnja 1913. godine Bugarska je napala Srbiju, a 30. lipnja i Grčku. Nakon toga Srbija i Grčka objavljuju rat Bugarskoj, a uskoro su im se pridružile Crna Gora, Rumunjska i Turska. Turska sa željom da povrati neka područja koja je izgubila u Prvom balkanskom ratu. Bugarska je ubrzo poražena, te je bila primorana na mir koji je sklopljen u Bukureštu. Bugarska se morala odreći područja osvojenih u Prvom balkanskom ratu. Veliki dio teritorija dobila je Rumunjska, a Makedonija je bila podijeljena između Grčke, Bugarske i Srbije.

Balkanskim ratovima je najviše profitirala Srbija koja je postala najmoćnija država na Balkanu. To nikako nije odgovaralo Austro-Ugarskoj, te su do tada nategnuti odnosi između te dvije države postali još napetiji. Može se reći da su Balkanski ratovi bili uteg na vagi koji je godinu dana poslije eskalirao Prvim svjetskim ratom. Trebao je samo povod za sukob između Srbije i Austro-Ugarske.

¹⁷Tripolitaniya i Cirenaika; današnji dijelovi Libije

¹⁸Kardum, L.: *ibid.* str. 47.

¹⁹Renouvin, P.: *ibid.* str. 127.

2.2. Povod za izbijanje Prvog svjetskog rata – Sarajevski atentat

Ovako složene političke prilike u Europi, gdje je svaka država imala svoje prikrivene teritorijalne, a time i političke i ekonomske ciljeve i interese, gdje su se vodile zakulisne diplomatske igre kako bi se ti interesi ostvarili, gdje gotovo nitko nikom nije vjerovao, gdje su važnu ulogu imali i neraščišćeni odnosi iz prošlosti, kad-tad su morale eskalirati ratom većih razmjera.

Balkan je bio idealno područje za izbijanje krize koja bi izazvala rat kao i za aktiviranje lanaca međusavezničkih obaveza.²⁰ Ustrojena kao višenacionalna država, Austro-Ugarska se suočavala sa zahtjevima, osobito slavenskih naroda, za samostalnošću. Ishodi Balkanskih ratova, koji su Srbiji donijeli znatno teritorijalno proširenje i veliki politički ugled kod Južnih Slavena unutar austro-ugarskih granica, nikako nije odgovarao Austro-Ugarskoj. Nasuoprot interesima Austro-Ugarske da sačuva svoje granice na Balkanu, ohrabrena ishodom Balkanskih ratova, Srbija je željela okupiti svoje sunarodnjake u Austro-Ugarskoj u jednu državu i dobiti izlaz na more. Usprkos navedenom, Austro-Ugarska se nadala da će političkim sredstvima, uz pomoć saveznice Njemačke, potisnuti velikosrpsku ideju. U provođenju takve politike trebala je biti isključena primjena sile, ali je ipak stvoreno raspoloženje koje ne bi isključivalo niti primjenu sile, ako bi to zahtijevao razvoj događaja na Balkanu.

Iako službena Srbija još nije bila spremna za rat sa Austro-Ugarskom, u Srbiji su postojali određeni krugovi koji su taj rat htjeli. Naime, već 1911. godine osnovana je u Srbiji organizacija „Crna ruka“²¹ sa svrhom da se tajnim i nasilnim akcijama stvori Velika Srbija, osvajanjem Makedonije i Bosne i Hercegovine. Na čelu te organizacije bio je načelnik obavještajne službe Glavnog stožera srpske vojske, pukovnik Dragutin Dimitrijević-Apis. Pod patronatom „Crne ruke“ osnovana je organizacija „Mlada Bosna“ čiji članovi su pripremali atentat na prijestolonasljednika Austro-Ugarske, Franju Ferdinanda.

Atentat se dogodio 28. lipnja 1914. godine. Naime, nakon vojnih manevara Austro-Ugarske vojske koji su trajali 26. i 27. lipnja, austro-ugarski Prijestolonasljednik nadvojvoda Franjo Ferdinand je 28. lipnja 1914. godine, na pravoslavni Vidovdan, stigao u službeni posjet Sarajevu zajedno sa suprugom Sophiom von Hohenberg. Njegov posjet su iskoristili atentatori, članovi „Mlade Bosne“. Njihov član, Gavrilo Princip, revolverskim hicima usmrtio je Prijestolonasljednika Franju Ferdinanda i njegovu ženu Sofiju. Ti pucnjevi su odjeknuli širom

²⁰ Kardum, L.: *ibid.* str. 58.

²¹ Organizacija je poznata i pod imenom „Ujedinjenje ili smrt“

svijeta, a američki povjesničar Robert J. Doniu ga je prokomentirao riječima: „U europskoj historiji nema kontroverznijeg događaja od atentata na nadvojvodu Franju Ferdinanda u Sarajevu“.²²

Slika 3: Prijestolonasljednik Franjo Ferdinand

Slika 4: Atentator Gavrilo Princip

Atentat je doveo do diplomatskeg manevriranja između Austro-Ugarske, Njemačke, Rusije, Francuske, Velike Britanije, Italije i Srbije, kako bi se spriječilo izbijanje rata. U povijesti je to razdoblje poznato pod nazivom „srpanjska kriza“. Međutim, određeni vojni krugovi u Austro-Ugarskoj su smatrali da je došao trenutak konačnog obračuna sa Srbijom. Stoga su predali Srbiji ultimatum koji je sadržavao deset točaka. Srbija nije prihvatila samo jednu točku iz ultimatum, a ta se odnosila na zahtjev da austro-ugarski istražni organi na teritoriju Srbije provode istragu o krivcima za atentat. Ta točka je odbijena iz razloga što ju je bilo nemoguće provesti prema srpskom Ustavu.

Nakon toga je 28. 07. 2014. godine Austro-Ugarska objavila rat Srbiji. To je potaknulo lančanu reakciju ostalih država: 01. 08. Njemačka objavljuje rat Rusiji, 03. 08. Francuskoj, a

²² Karaula Ž.: (2011). Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. U: *Suvremena povijest*, Zagreb, 43; str. 256.

04. 08. Velika Britanija objavljuje rat Njemačkoj. Italija je ostala neutralna. Prvi svjetski rat, koji će imati katastrofalne posljedice za Europu, je počeo ...

2.3. Bojišta u Prvom svjetskom ratu

Na samom početku borbenih djelovanja formirana su tri bojišta: Zapadno bojište, istočno bojište i balkansko bojište. Gledajući zemljopisnu kartu nije teško zaključiti da su Centralne sile mogle uspostaviti izravnu vezu između bojišta i prema potrebi premješati snage. Nasuprot tome, za vojske sila Antante, bojišta su bila odvojena.²³

Zapadno bojište se protezalo od Švicarske do Sjevernog mora. Na strani sila Antante borila se francuska, britanska i belgijska vojska, dok je nasuprot njih bila njemačka vojska. Zapadno bojište je bilo najznačajnije bojište u Prvom svjetskom ratu.

Slika 5: Zapadno bojište

Početak vojnih operacija počeo je Njemačkom okupacijom Luksemburga i Belgije. Zatim su Njemačke snage napale Francusku. Brzo napredovanje njemačkih snaga zaustavljeno je bitkom na Marni gdje, su pobjedu izvojevale snage Antante. Nakon ove bitke sukobljene strane utvrđuju svoje položaje i otpočinju rovovski rat. Crta bojišta je ostala gotovo nepromijenjena većim djelom rata, iako su se tijekom rata na ovom bojištu odigrale mnoge bitke od kojih su najpoznatije: Bitka na Marni, bitka kod Verduna i bitka na Sommi.

²³Renouvin, P.: ibid. str. 173.

Istočno bojište protezalo se od Baltičkog mora do Rumunjske granice. Na tom bojištu sukobile su se vojske Njemačke, Austro-Ugarske i Bugarske (Centralne sile) te vojske Rusije i Rumunjske (Antanta). Ratne operacije na ovom bojištu su započeli Rusi koji su u kolovozu 1914. godine napali Istočnu Prusku i Galiciju. Nakon početnih uspjeha u Pruskoj, Rusi su potkraj kolovoza doživjeli težak poraz kod Tannenberga. Na galicijskom ratištu Rusi su uglavnom dominirali nad austro-ugarskom vojskom.

Slika 6: Istočno bojište

U veljači 1915. godine Nijemci su u bitki kod Mazurskih jezera izvojevali pobjedu nad Rusima. Rusi su izgubili Galiciju, Poljsku, Litvu i dijelove Letonije i Bjelorusije. Početkom lipnja 1916. godine ruski general Aleksej Brusilov započeo je ofenzivu protiv austro-ugarske vojske na području Galicije i Bukovine.²⁴ Taj napad je ugrozio austro-ugarsku vojsku pa je morala intervenirati Njemačka koja je dovela snage sa drugih bojišnica. U toj bitci je stradalo mnogo vojnika a Rusi su povratili cijelu Bukovinu i dio Galicije. Uz to, zarobili su oko 400.000 neprijateljskih vojnika.²⁵

²⁴ Pavičić, S. (2009.) *Hrvatska vojna i ratna povijest i Prvi svjetski rat*, Knjigotisak, Split, str. 314.

²⁵ Kardum, L.: *ibid.* str. 158.

Događaji koji su obilježili istočno bojište bili su Veljačka (Februarska) i Listopadska (Oktobarska) revolucija u Rusiji. Velika izdavanja za vojsku i dugo trajanje rata osiromašile su ruski narod te je došlo do socijalnih nemira koji su eskalirali u veljači 1917. godine kada je svrgnut carizam u Rusiji. Na vlast je došla buržoaska vlada na čelu sa Aleksandrom Kerenskim. Kerenski je pokrenuo ofenzivu na istočnom bojištu koja je završila krahom. Rusi su odbačeni duboko na istok. Takvo stanje su iskoristili boljševici koji su Listopadskom (Oktobarskom) revolucijom došli na vlast te predložili centralnim silama primirje na istočnom bojištu.²⁶ Mirom u Brest-Litovsku sklopljenim u ožujku 1918. Godine, Rusija istupa iz rata a to slijedi i Rumunjska. Mirom su Rusi morali napustiti Poljsku, Baltičke države a Ukrajina i Finska su postale zasebne države.

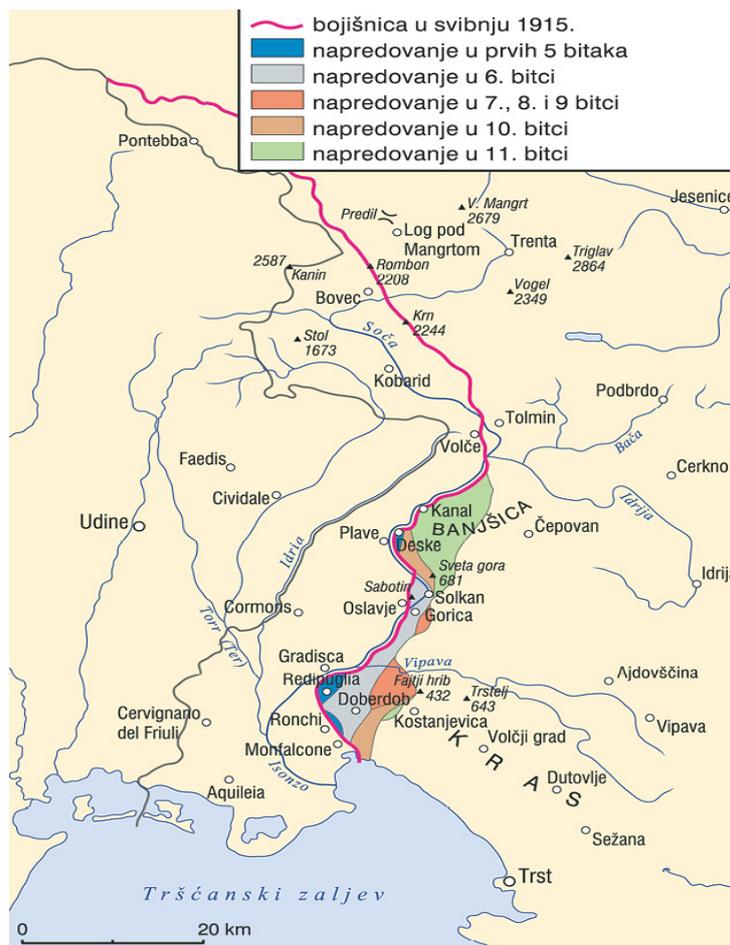
Na *Balkanskom bojištu* sukobila se austro-ugarska vojska s jedne i vojske Srbije i Crne Gore s druge strane. Borbe su počele već u kolovozu 1914. godine. Austro-ugarska vojska, u kojoj je bio i znatan broj hrvatskih vojnika, pod zapovjedništvom generala Oskara Potioreka prelazi rijeku Drinu. Međutim, u protunapadu srpska vojska je, u Cerskoj bici, porazila austro-ugarsku vojsku. Nakon Cerske bitke, general Potiorek u studenom 1914. godine pokreće novu ofenzivu protiv Srbije, ali je srpska vojska pod zapovjedništvom Živojina Mišića u odlučujućoj, Kolubarskoj bici, izvojevala pobjedu. Neuspjesi austro-ugarske vojske na Balkanskom bojištu imali su za posljedicu da austro-ugarskoj vojsci na tom bojištu u pomoć mora priskočiti njemačka i bugarska vojska. U studenom 1915. godine združenim snagama su uspjeli poraziti srpsku vojsku koja je bila prisiljena povući se preko Albanije do Skadra, odakle su ih saveznici prebacili na otok Krf.²⁷

Tijekom rata otvorena su još neka bojišta od kojih su najpoznatija *Talijansko bojište* i *Solunsko bojište*.

Dana 25. svibnja 1915. Italija je iz prije navedenih razloga napustila Trojni savez i objavila rat Austro-Ugarskoj. Tako je formirano *Talijansko bojište*. Napadi na austrougarsku crtu počeli su u lipnju i trajali su do kraja godine bez uspjeha. Talijanska vojska se pokazala nesposobnom u 11 bitaka probiti austrougarske položaje na rijeci Soči. Ipak, Italija je kraj rata dočekala na strani sila pobjednika i shodno tajnom Londonskom ugovoru od 26. travnja 1915. godine dobila dio obećanog iz Londonskog ugovora.

²⁶Renouvin, P.: ibid. str. 373.

²⁷Pavičić, S.: ibid. str. 294.

Slika 7: Talijansko bojište

Solunsko bojište u Prvom svjetskom ratu je nastalo kao pokušaj sila Antante da pomognu Srbiji protiv združenog napada Njemačke, Austro-Ugarske i Bugarske. Solunsko bojište je ostao prilično stabilno, usprkos lokalnim akcijama, sve do velike savezničke ofanzive 14. rujna 1918. godine koja je rezultirala kapitulacijom Bugarske i oslobođenjem Srbije. U proboju Soluskog fronta sudjelovale su sile Antante (Francuzi, Englezi, Grci, Talijani) kao i srpska vojska koja je bila na Krfu. U sklopu srpske vojske borili su se i zarobljeni hrvatski vojnici iz Brusilove ofenzive kao dobrovoljci.

2.4. Ustroj austro-ugarske vojske u Prvom svjetskom ratu

Nakon sklapanja Austro-ugarske nagodbe, do tada jedinstvena Habsburška monarhija podijeljena je na dva dijela: na austrijski dio ili Cislajtaniju i ugarski dio ili Translajtaniju. Tako su se našle podijeljene i hrvatske zemlje: Istra i Dalmacija pripadale su austrijskom

dijelu, odnosno Cislajtaniji, a Banska Hrvatska ugarskom dijelu, odnosno Translantaniji. Od Austro-ugarske nagodbe, slijedeći teritorijalni ustroj, Austro-Ugarska je imala tri vojske²⁸:

a) Zajedničku vojsku (KaiserlicheundKöniglicheHeer, skraćeno c. i k.) i zajedničku ratnu mornaricu;

b) Austrijsku zemaljsku obranu (dasKaiserlich-KöniglicheLandwehr, skraćenoc.k.;

c) Ugarsku zemaljsku obranu (Magyarkiralyhonvedseg – mađarsko domobranstvo). U sklopu mađarskog domobranstva Hrvati su u skladu sa nagodbom formirali Hrvatsko domobranstvo sa posebnim statusom (upotreba hrvatskog kao službenog jezika).

U skladu sa takvom podjelom bila je ustrojena i vojska na području hrvatskih zemalja. U Istri i Dalmaciji ustrojene su postrojbe zajedničke vojske (c. i k.) i postrojbe austrijske zemaljske obrane (c.k.). U Banskoj Hrvatskoj (Hrvatska i Slavonija) ustrojene su također postrojbe zajedničke vojske (c. i k.), ali i postrojbe Hrvatskog domobranstva u sklopu mađarskog domobranstva, odnosno Ugarske zemaljske obrane.

Svaka vojska je imala svoje ministarstvo, časnički kadar, proračun, formaciju i regrutiranje, dok je zajednička Vrhovna komanda rukovođila sa sve tri vojske i njihovom upotrebom u ratu. Glavni zapovjednik vojske je bio car i kralj Franjo Josip I. koji je zapovijedao i upravljao preko zajedničkog Ministarstva rata (ReichKriegsMinisterium). Službeni jezik zajedničke vojske i mornarice bio je njemački.²⁹ Što se zapovijedanja tiče, glavnu je ulogu kao profesionalac imao Glavni zapovjednik cjelokupnih oružanih snaga (ChefdesGeneralstabesfürdiegesamtebewaffneteMacht) Franz Conrad vonHötzendorf.³⁰

Kada se govori o sudjelovanju Hrvata u Prvome svjetskom ratu, treba govoriti o postrojbama u koje su Hrvati bili mobilizirani. Na području Banske Hrvatske ustrojen je XIII. zbor sa zapovjedništvom u Zagrebu i u njemu su bile okupljene gotovo sve postrojbe zajedničke vojske (c. i k.) i domobranstva iz tog dijela Hrvatske. U XIII. Zboru bile su 7. (Osijek) i 36. (Zagreb) pješačka divizija.

7. pješačka divizija (Osijek) sastojala se od 13. i 14. pješačke brigade sa sjedištima u Osijeku i Zemunu. Osječku, 13. brigadu, tvorile su dvije pukovnije: 52. (Pečuh) i 78. (Osijek) i 13. inženjerijska bojna.

36. pješačku diviziju (Zagreb) zajedničke vojske činile su 71. i 72. brigada sa sjedištima u Rijeci i Zagrebu. 71. riječku brigadu sačinjavale su 70. pukovnija iz Petrovaradina i 79.

²⁸ Novosel, F. (2010).: Hrvatsko-slavonske postrojbe u sastavu Austrougarske vojske za vrijeme Prvog svjetskog rata. U: *Scriniaslavonica*, 10., str. 275.

²⁹Pojić, M. (2000).: Ustroj Austrougarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868.-1914. U: *Arhivski vjesnik*, 43. str. 149.

³⁰ Novosel, F.: *ibid.* str. 276.

pukovnija iz Otočca, a 72. brigadu su tvorili prvi bataljun 16. pukovnije (Bjelovar), 53. (Zagrebačka) pukovnija i 97. pukovnija (Trst). Potkraj rata u sklopu velike reforme formirane su još dvije pukovnije zajedničke vojske: 116. slavonska pukovnija i 135. zagrebačka pukovnija. U sastav XIII. Zbora bile su i 8. konjička brigada, 13. brigada poljskog topništva pukovnija iz Osijeka Varaždina i Zagreba i 23. sanitetski odjel.³¹

Kada je riječ o Hrvatskom domobranstvu s područja Banske Hrvatske, najveći dio hrvatskog domobranstva bio je koncentriran u 42. domobranskoj pješačkoj diviziji. Zbog svojih iznimnih uspjeha ta je divizija dobila pridjev „Vražja“. Nju su sačinjavale 83. (zagrebačka) i 84. (osječka) domobranska pješačka brigada. 83. brigadu sačinjavale su 25. (zagrebačka) i 26. (karlovačka) pješačka pukovnija. 84. brigadu su također sačinjavale dvije pješačke pukovnije: 27. (sisačka) i 28. (osječka). Potkraj 1915. godine formirana je i 33. domobranska pukovnija (Zagreb, Karlovac i Sisak), a sa područja Nove Gradiške 311. domobranska pješačka pukovnija.³²

Važno je napomenuti da hrvatske postrojbe u rat nisu išle u ovako idealno nabrojenom sastavu vojnih postrojbi. Već na samom početku rata pojedine pukovnije naći će se u novim brigadama (npr. 70. pukovnija u sastavu 63. brigade c. i k. 32. budimpeštanske pješačke divizije) a čak i pojedini bataljuni bili su izvan svojih pukovnija. Zbog toga je važno da, ako se piše o hrvatskim postrojbama u Prvom svjetskom ratu, se mora pisati o svakoj postrojbi posebno, jer je malo njih jedinstveno nastupalo na ratištima.³³

U Istri i Dalmaciji postrojbe zajedničke vojske i austrijskog domobranstva popunjavale su III. (Gratz) i XVI. (Zadar) zbor.³⁴

Temeljne postrojbe zajedničke vojske bile su 22. pješačka regimenta iz Sinja, 97. pješačka regimenta iz Trsta, a 1918. godine je formirana i 122. regimenta.

Dalmatinsko domobranstvo činile su c.k. 23. pješačka regimenta iz sjeverne Dalmacije te c.k. 37. regimenta iz južne Dalmacije. Dalmatinsko područje pokrivaju i 155. i 157. pučkoustaski bataljun kao i dalmatinski divizion strijelaca konjanika.

Istra je bila obuhvaćena c.k. 5. istarskom regimentom. U toj postrojbi polovicu ljudstva su činili Hrvati.³⁵

³¹ Čutura, D. (2011): Iz Hrvatske i BiH do 190.000 poginulih. U: *Vojna povijest*, Večernji list, Zagreb, str. 46.

³² Čutura, D.: ibid., str. 47.

³³ Novosel, F.: ibid., str. 282.

³⁴ Oršolić, T. (2004): Vojno-teritorijalna podjela i reorganizacija austrougarske vojske 1867.-1890. U: *Rad Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 46., str.388.

³⁵ Čutura, D.: ibid, str. 46.

U ovom radu posebna pažnja bit će posvećena 26. karlovačkoj pješačkoj pukovniji i 79. pukovniji iz Otočca. Naime, većina vojnika iz Senja i njegove okolice bila je mobilizirana u navedene dvije pukovnije.

2.5. Bojišta na kojima su se borile hrvatske postrojbe

Hrvatske postrojbe ćemo naći na gotovo svim ratištima prvog svjetskog rata. Prve ratne godine postrojbe su bile koncentrirane na balkanskom bojištu, ali ih već u drugoj ratnoj godini nalazimo na svim bojištima, ipak najviše na istočnom i talijanskom bojištu. Važno je napomenuti da su u pojedinim regimentama popunjavanim s mađarskog područja, odnosno iz pograničnih županija i današnjeg Gradišća, u određenom postotku bili i Hrvati.

Dakle, hrvatski vojnici su bili mobilizirani za balkansko bojište i to odmah nakon atentata u Sarajevu. U borbama na tom bojištu u prvoj godini rata, posebno u bitkama na Ceru i Kolubari, srbijanska vojska je izborila pobjede, ali joj je snaga bila toliko uzdrmana da više nije predstavljala osobitu opasnost za Monarhiju. Na tom bojištu značajnu ulogu su imale postrojbe iz Slavonije, a u borbama se istakao general-pukovnik Stjepan pl. Sarkotić, zapovjednik 42. domobranske divizije. Krajem 1915. godine Srbija je bila osvojena (uz pomoć Njemačke i Bugarske) ali uz velike gubitke austro-ugarske vojske. U tim akcijama je stradao i veliki broj Hrvata. Godine 1915. postrojbe prelaze na istočno bojište u Bukovinu³⁶ i 1916. godine u Galiciju³⁷. Tu se sukobljavaju s ruskim postrojbama. U tim borbama je sudjelovao i zagrebački XIII. korpus pod zapovjedništvom Svetozara Borojevića. Na tim bojištima je veliku hrabrost i požrtvornost pokazala cijela 42. domobranska divizija, zbog čega je nazvana „Vražja divizija“. Hrvatski gubici su bili veliki, a strahote koje su prošli hrvatski vojnici na istočnom bojištu vjerno su opisane u zbirci novela Miroslava Krleže „Hrvatski Bog Mars“.

Kako je 1915. godine Italija stupila u rat na strani sila Antante, formirano je novo bojište dugo 600 km koje se protezalo od švicarsko-talijansko-austro-ugarske tromeđe, preko Tirola, Koruške i Posočja, do Jadranskog mora. Na to bojište je prebačen dio postrojbi sa istočnog bojišta a zapovjedništvo je pripalo generalu (kasnije feldmaršalu) Svetozaru Borojeviću, prozvanom zbog svoje sposobnosti i hrabrosti „Lav od Soče“. Na strani austro-ugarske vojske i na tom bojištu su se nalazile mnoge hrvatske postrojbe. Na jugoistočnom bojištu u hrvatskim postrojbama najviše bili zastupljeni vojnici iz Istre i Dalmacije, zbog teritorijalnih pretenzija

³⁶ Bukovina = današnji dio Rumunjske, Ukrajine i Moldavije

³⁷ Galicija = današnji dio jugoistočne Poljske i zapadne Ukrajine (gradovi Krakow, Tarnow, Premysl, Lavov).

Talijana na Istru i Dalmaciju. Zapovjednici su računali da će zbog toga moral Istrana i Dalmatinaca biti puno viši nego vojnika iz ostalih dijelova Hrvatske. To se pokazalo ispravnim jer su se u borbama na austro-ugarskoj strani posebno istakli Hrvati i Slovenci.

U hrvatskoj historiografiji ne postoji točna procjena o broju Hrvata koji su sudjelovali u Prvom svjetskom ratu. Prema nekim procjenama, s područja današnje Hrvatske (uključujući i Hrvate iz ostalih dijelova Austro-Ugarske, ukupno je bilo oko 700.000 mobiliziranih. U Banskoj Hrvatskoj je bilo mobilizirano 17,8% pučanstva, a u Istri i Dalmaciji 16,2 % pučanstva. Također, utvrđivanje broja poginulih nije nimalo jednostavno. Najveći je problem sa vojnicima koji su evidentirani kao nestali (nisu nikad proglašeni mrtvima, a nije stigla potvrda Crvenog križa da su dospjeli u zarobljeništvo). Pretpostavlja se da je u Prvom svjetskom ratu poginulo između 175.000 i 190.000 tisuća Hrvata sa područja današnje Hrvatske i B i H.³⁸

Iako je Austro-Ugarska izgubila rat, hrvatski vojnici su se pokazali kao dobri ratnici. To je prepoznato u glavnom zapovjedništvu austro-ugarske vojske. Tako je od ukupno 9 feldmaršala u Prvom svjetskom ratu Hrvatska dala Svetozara Borojevića. Od ukupno 25 general-pukovnika (čin se dobivao samo u ratu) Hrvatska je imala dva: Stjepana Sarkotića i Pavla Puhala. U Prvom svjetskom ratu sudjelovalo je 20 Hrvata generala pješaštva, konjaništva ili topništva, pet podmaršala, 11 general-majora, 63 pukovnika, a još 23 hrvatska generala koji su 1914. godine već bili umirovljeni, aktivirani su za trajanja rata. Trideset Hrvata obnašalo je dužnost zapovjednika korpusa ili načelnika štaba korpusa. Do nekog od admiralskih činova tijekom rata uspela su se trojica Hrvata. Tijekom rata divizijom je zapovijedalo 20 Hrvata. Zapovjednici armija su bili Borojević i Puhalo. Najviše austro-ugarsko odličje, križ Vojničkog viteškog reda Marije Terezije, dobilo je osam Hrvata. Veliku časničku zlatnu kolajnu za hrabrost dobilo je 14 hrvatskih časnika.³⁹

³⁸ Čutura, D.: *ibid.* str. 47.

³⁹ Čutura, D.: *ibid.* str. 48.

3. SENJ U PRVOM SVJETSKOM RATU

3. 1. Kratka povijest Senja

Povijest ovoga Grada seže u daleku prošlost, a pod imenom Senia nalazimo ga kod gotovo svih antičkih pisaca koji su u svojim djelima opisivali istočnu obalu Jadrana. Senia je predrimsko naselje nastalo iz predilirke i ilirske naseobine, a u antičko doba oblikuje se i razvija na prostoru današnjega grada Senja. Iz rimskog naziva Senia za grad i luku nastalo je hrvatsko ime Senj.

U povijesnim izvorima, posebice srednjovjekovnim, Grad Senj spominje se pod različitim imenima: Sena, Senia, Segnia, Signia, Scen, Segna, Zennya i Zengg. Antički pisci, Ptolomej i Plinije Stariji spominju Seniju kao važnu luku i trgovački grad. U vrijeme pohoda Oktavijana Augusta na buntovne Japode u unutrašnjost, Senj je bio polazišna točka u tim osvajačkim pohodima.

Za vrijeme Seobe naroda i provale barbara Grad je, po svoj prilici, bio opljačkan i spaljen. Nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva 476. Senj zauzimaju Zapadni Goti, pa nakon toga Bizant i Avari, a u 7. st. naseljavaju ga Hrvati, koji na razvalinama rimske Senije podižu novi srednjovjekovni grad pod imenom Senj.

Dio povijesti od 6. do 10. st. malo je poznat, gotovo da nema nikakvih arheoloških i povijesnih izvora, ali se zasigurno može reći da je Senj bio čas pod Francima, čas pod Bizantom, sve do 9. st., kada su Hrvati utemeljili svoju državnu zajednicu, Dalmatinsku i Posavsku Hrvatsku s domaćim knezovima, a od 925. godine s kraljevima na čelu države.

U vrijeme hrvatskih narodnih vladara grad pripada Gackoj županiji. Bio je sjedište Senjske župe, a od 12. st. i biskupije. Od godine 1105. slobodnom voljom priključuje se Senj Hrvatsko-Ugarskom kralju Kolomanu i kao organizirana općina ulazi u sastav Ugarsko - Hrvatskog Kraljevstva. Ugarsko-Hrvatski kralj Bela III. godine 1180. daruje Grad Senj templarima.

Arapski geograf i liječnik Al Idrizi, koji je oko 1153. proputovao cijelu obalu Jadrana, u svom putopisu opisuje Senj kao " lijep i bogat grad, čiji su stanovnici Slaveni ".⁴⁰ Osnivanjem biskupije Senj postaje kulturno i duhovno središte cijeloga kraja. Godine 1248. papa Inocent IV. daje povlasticu senjskom biskupu Filipu i daje mu pravo da službu Božju može obavljati glagoljicom i staroslavenskim jezikom, gdje god postoji takav običaj. Senjska glagoljska ploča iz 11. st., znakovit je dokaz da je hrvatska glagoljska pismenost i književnost cvala već u 11. i 12. st. na ovim prostorima. Poslije odlaska templara iz Senja 1269., sve više jačaju krčki

⁴⁰Ljubović, E: *Kratka povijest Senja*: [http:// www.senjskabura.hr](http://www.senjskabura.hr)

knezovi koji će kasnije biti nazvani Frankopani. Grad Senj, 1271. izabire krčkog kneza Vida za upravitelja. Senj pod krčkim knezovima Frankopanima dobiva 1388. i Statut kojim su bile osigurane povlastice plemićima. Frankopani blizu 200 godina ostaju gospodari Senja, a njihovo doba nazvano je "zlatnim dobom senjske trgovine i pomorstva". Za vrijeme njihove vladavine Senj je uznapredovao i u gospodarskom i u kulturnom pogledu. Frankopani su ostavili dubok trag u Senju, posebice u graditeljskoj djelatnosti, a neosporan je bio njihov utjecaj i na razvoj duhovnog i kulturnog života u gradu.

Godine 1469. ugarski kralj Matijaš Korvin, bojeći se Venecije, zauzima grad i istjeruje Frankopane. Senj postaje sjedište kapetanije, a kralj Matijaš Korvin potvrđuje stare gradske povlastice i proglašava Senj slobodnim kraljevskim gradom.

Svega 46 godina nakon Guttenbergova izuma u gradu je osnovana prva tiskara u Hrvatskoj, u kojoj je 1494. tiskan na glagoljici i staroslavenskim jezikom "Senjski misal", kao prva tiskana knjiga u Hrvatskoj. Glagoljska tiskara djelovala je u Senju od 1494. do 1508. godine, kada se preseljava u Rijeku.

Nakon bitke na Mohaču 1526., kada nastaje borba za prijestolje, Senjani pristaju uz habsburškog kralja Ferdinanda I., koji je na Saboru u Cetinu 1527. bio izabran za Hrvatsko - Ugarskog kralja.

U grad oko 1530. godine sve više počinju dolaziti bjegunci s teritorija kojima su zavladao Turci, a nazvani su uskoci. Posebice mnogo uskoka dolazi nakon pada Klisa pod Turke 1537. godine. Uskoci punih 80 godina postaju značajan čimbenik u borbi protiv Turaka, koji su bili prirodni neprijatelji, ali i u borbi protiv Mlečana koji su bili gospodari mora. Madridskim mirom 1617. završeno je uskočko vrijeme, a uskoci su morali napustiti Senj i raseliti se u unutrašnjost, pa u grad dolazi stalna njemačka vojna posada. Kapetani su uglavnom bili stranci, koji su često gazili osnovna prava senjskih građana. Kapetanija je konačno i ukinuta 1746. godine nakon punih 277 godina svoga djelovanja.

Za vrijeme Marije Terezije i njezinog sina Josipa II. Grad Senj sve više postaje civilni grad. Postaje važna izvozna luka na Jadranu, a posebice nakon izgradnje ceste od Karlovca do Senja (Jozefina) i od Senja do Rijeke. Pomorski promet postaje življi i sve više brodova pristaje u luci Senj. Marija Terezija 1752. Senj uključuje u tzv. "Austrijsko primorje", a 1776. ponovo ga vraća u okrilje Vojne krajine.

U doba francuske uprave od 1809. do 1813. Senj postaje sjedište trećeg okružja (distrikta) u sastavu Napoleonove Ilirije, a 1813. ponovno se vraća pod austrougarsku vlast. Godine 1871. Senj je uključen u civilnu Hrvatsku i time je došao pod suverenitet Hrvatskoga sabora i

ingerencije hrvatskoga bana pa se prekidaju veze s Vojnom krajinom i vraća se banskoj Hrvatskoj.

Izgradnjom pruge Zagreb - Rijeka zaobilazi se Senj, te dolazi do gospodarskog propadanja. Time je zadan težak udarac senjskoj trgovini jer se sav promet koji je išao preko Senja usmjerava prema Rijeci. S propašću Austro - Ugarske i stvaranjem Kraljevine SHS 1918. godine, Senj je ponovno na margini i u svakom pogledu grad stagnira. Taj trend se nastavio do 50-tih godina 20. stoljeća. Tada u Senju niču tvornica trikotaže „Neda“, drvna industrija „Nehaj“, „Metalna oprema“ kao i drugi proizvodni objekti. Turizam dobiva sve više na značaju pa se izgrađuju motel „Vratnik“, turističko naselje „Kalić“ i mnogi manji turistički objekti. Stanovništvo je zaposleno i grad je 70-tih i 80-ih godina prošlog stoljeća doživio svoj procvat.

Na žalost, stvaranjem samostalne Hrvatske države, očekivanja većine građana Senja nisu se ostvarila. Gotovo sva industrijska poduzeća, privatizacijom na hrvatski način, prodana su u besćenje, pojedinci su se obogatili preprodajom nekretnina, a većina građana jedva sastavlja kraj sa krajem. Još nešto radno sposobnih ljudi radi u državnim službama i javnim poduzećima, a najveći broj građana je u mirovini ili na Zavodu za zapošljavanje. U potrazi za poslom sve veći broj stanovnika napušta grad koji, osobito zimi, sve više podsjeća na grad duhova.

Žalosti činjenica da je grad slavne prošlosti, kojom se može podičiti malo koji grad u Hrvatskoj, grad Uskoka, bure i glagoljice, grad koji je kolijevka hrvatskoga tiskarstva, grad koji je iznjedrio Vitezovića, Kranjčevića, Novaka, Ogrizovića, Cihlar-Nehajeva, Draženovića i mnoge druge istaknute ličnosti, spao na ovako niske grane a svjetlo na kraju tunela se ne vidi...

3. 2. Senj pred Prvi svjetski rat

Još za vrijeme vladavine Marije Terezije Senj počinje gubiti karakter vojničkog grada kojeg je imao kroz tri stoljeća. Počinje se razvijati trgovina, osobito nakon izgradnje ceste između Karlovca i Senja, koju je dao sagraditi Josip II., nasljednik Marije Terezije. Cesta je puštena u promet 1779.⁴¹ godine, a u narodu je poznata kao Jozefinska cesta ili kraće, Jozefina. Otvaranje ceste potaknulo je procvat trgovine. Kroz Senj se izvoze velike količine žita, brašna, kože i drva, a uvozi se sol i kolonijalna roba.⁴² To „zlatno doba“ senjske trgovine

⁴¹Skanderlić, S.: *Josip II. Habsburški*,: <http://knol.google.com/k/josip-ii-habsbur%C5%A1ki>

⁴²Tijan, P. (1931.): *Senj – kulturno-historijska šetnja gradom*, Senjski klub, Zagreb, str. 13.

trajalo je sve do 1862. godine kada je izvoz žita usmjeren na Trst koji je željezničkom prugom povezan sa zaleđem. Novi udarac trgovini u Senju zadan je 1873. godine kada je Rijeka povezana željezničkom prugom sa Karlovcem. Međutim, iako je velik dio roba preusmjeren na Rijeku i Trst, Senj ostaje važna luka za izvoz drva kao i za lokalnu trgovinu između Primorja i zaleđa. Mnogobrojne trgovine i obrti, te određeni broj proizvodnih objekata (1910. godine Senj je imao 499 radnika zaposlenih u industrijskim djelatnostima: Držvna tvornica cigara sagrađena 1899. godine, pilana i paromlin u vlasništvu obitelji Olivieri, paromlin i tvornica tijesta „Art“⁴³ kao i institucija koje su vezane uz trgovinu (Hrvatsko parobrodarsko društvo, Ugarsko-hrvatsko pomorsko parobrodarsko društvo-predstavništvo Senj, novčarske ustanove, hoteli itd.), karakteriziralo je senjsku privredu pred Prvi svjetski rat.

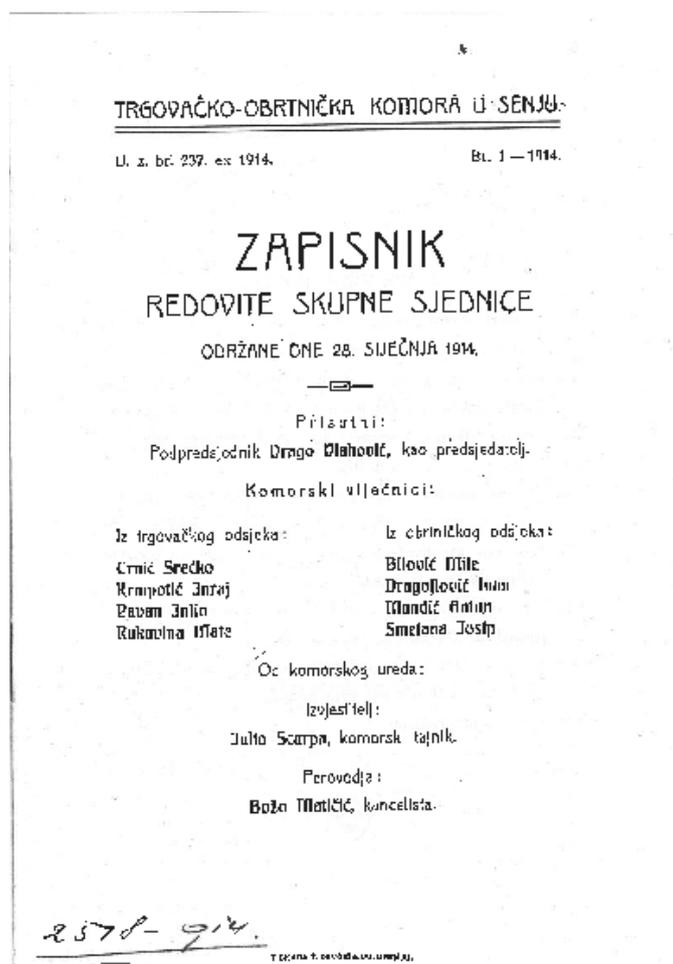

Slika 8 : Senjska luka 1905. godine

Iz „Zapisnika redovite skupne sjednice“⁴⁴ Trgovačko-obrtničke komore u Senju od 28. siječnja u Senju (s okolicom) tijekom 1913. godine registrirano je 18 trgovačkih društava i 21 obrt. U isto vrijeme je objavljeno 11 trgovačkih društava i 6 obrta. Iz navedenog se može zaključiti da je gospodarski život u gradu pred sam rat bio prilično intenzivan.

⁴³ Karaman, I.: (1991.) *Industrijalizacija građanske Hrvatske 1800-1941.*, Naprijed, Zagreb.

⁴⁴ Kutija 743, godina 1914., razred VIII, broj 2518, Državni arhiv Rijeka

Slika 9: Prva stranica zapisnika sjednice Trgovačko-obrtničke komore u Senju od 28.01.1914.

Zapisnik sadrži interesantne podatke o robi koja je predmetom trgovine⁴⁵ a može se iščitati da se trgovalo sa Turskom, pa čak i sa Urugvajom.

Na stranici 15. i 16. Zapisnika doznajemo da je Državna tvornica cigara radila tijekom 1913. godine. Upravitelj (direktor) tvornice je bio Ivan Nikolić a radnik tvornice Rafael Nabršnigg i radnica Marija Tijan dobili su nagrade kao najbolji radnici tvornice u 1913. godini, svatko u iznosu od 100 kruna. (Forinta je bila valuta Austro-ugarske u razdoblju od 1857. Do 1892. godine, kada se kao nova valuta uvodi kruna. 1 forinta = 2 krune. Kruna se sastojala od 100 filira ili novčića.)⁴⁶

⁴⁵ Str. 13. zapisnika

⁴⁶ Ivančić, D.; Matejčić, S.; Pravdica, A.; Šegota, I. (2009.): *Crikveničani u Prvom svjetskom ratu*. Centar za kulturu dr. Ivan Kostrenčić, Crikvenica, str. 31.

Vrlo zanimljiv je dio zapisnika u kojem pod 7. točkom dnevnog reda tajnik komore Julio Scarpa izvještava prisutne „o predmetu vodene centrale Like i Gacke u Vlačkoj Dragi kraj Senja“. U Zapisniku stoji:

Glede pitanja vodene centrale Like i Gacke u Vlačkoj Dragi kraj Senja priobćuje tajnik, da se je u prosincu za svog boravka u Zagrebu u tom predmetu sporazumio sa Velemožnim gospodinom gradonačelnikom I. Holjcem, da se u prvoj polovici siječnja pozove na Sušak veliki sastanak svih interesenata te, da se na tom sastanku zaključe daljnji koraci.

*Do danas taj sastanak kojega je imao sazvati kao najglavniji interesenat grad Zagreb nije još održan, no izvjestitelj držeći, da su tomu na putu kakove manje nepredvidive zapreke, pouzdano se nada, da će to sjegurno uslijediti u najkraće vrijeme.*⁴⁷

Dakle, još prije Prvoga svjetskog rata se razmišljalo o hidrocentrali pokraj Senja koja bi za proizvodnju električne energije koristila vodu Like i Gacke. Taj projekt je ostvaren tek 1966. godine kada je u proizvodnju puštena HE Senj u Grabovi (Vlačka Draga), 7 kilometara južno od Senja,⁴⁸ po snazi druga hidrocentrala u RH, iza hidrocentrale Zakučac na Cetini.

Također, vijećnik Mate Rukavina ističe „veliku štetu koju trgovini i prometu prouzrokuje veliki snijeg i namet koji zatvoriv svake zime na neko vrijeme Vratnik i promet sa Likom, izvodi, da bi se tomu dalo doskočiti izgradnjom jednog tunela koji bi se imao izvesti od kuće državnog lugara pa do Melnica.“⁴⁹ Vijećnik predlaže da se o tome pitanju komora „obradi na kr. hrv. slav. dalm. zemaljsku vladu i na Visoko ministarstvo“.

Problemi uočeni daleke 1914. godine aktualni su, na žalost, i danas. I danas, gotovo svake zime, snježni zapusi na Vratniku izazivaju velike poteškoće u prometu između Senja i zaleđa. Auto-cesta Rijeka-Žuta Lokva bi trebala riješiti taj problem, a zanimljivo je da bi dio trase navedene auto-ceste bio i tunel Vratnik koji bi portale imao na lokacijama za koje se zalagao još 1914. godine vijećnik komore Rukavina.

Grad Senj je tijekom svoje povijesti bio poznat po svojim školama. Među njima se ističe poznata Senjska gimnazija. 1725. godine car Karlo VI osnovao je "Senjsku gimnaziju" što je ujedno i službeni početak školstva u Senju (na poticaj tadašnjeg *senjsko-modruškog biskupa Pohmajevića* utemeljen je licej, odnosno jedna vrsta gimnazije, koji je djelovao sve do 1819. godine). Sve do 1786. godine gimnazija je bila pod upravom Pavlina, a nakon ukinuća toga reda u školi podučavaju bivši pavlini i franjevci.

⁴⁷ Str. 22. zapisnika

⁴⁸ Spomenica: *40 godina hidroelektrane Senj* (2006.): HEP Proizvodnja d.o.o., Zagreb, str. 69.

⁴⁹ Str. 23. zapisnika

U slijedećem periodu, zbog nedostatka učenika i neodgovarajućeg nastavnog kadra, može se reći da gimnazija stagnira, a čak je dva puta (1802. i od 1820. do 1827. godine) bila zatvorena.

1839. godine biskup Mirko Ožegović obnavlja rad gimnazije u Senju i može se reći da od tada Senjska gimnazija postaje škola koja je kvalitetom nastave prepoznata kao vrhunska škola u širim razmjerima. Nakon što je 1871. godine Senj dobio status slobodnog kraljevskog grada, već 1872. godine gimnazija dobiva status zemaljskog zavoda, što znači da Kraljevska zemaljska vlada preuzima vlast nad Senjskom gimnazijom a službeni jezik postaje hrvatski.⁵⁰ Do Prvog svjetskog rata djeluje relativno stabilno. Za vrijeme Prvog i svjetskog rata nastava se održavala više manje redovito, ali broj učenika stalno je oscilirao što je jedan od pokazatelja koliko je rat djelovao na rad škole.

Osim gimnazije u Senju, pred Prvi svjetski rat djeluje i Bogoslovno učilište. Zamisao o otvaranju sjemeništa je ostvario biskup Ivan Ježić, koji već od početka svoje biskupske službe uporno radi na otvaranju sjemeništa u Senju. Na putu do toga morao je otkloniti više zapreka. Jedna od glavnih bila je odabir zgrade za sjemenište. Biskup je držao da je za to najprikladniji franjevački samostan te je, nakon upornog traženja dobio 1804. godine od kralja Franje I dozvolu da u njemu može otvoriti sjemenište.⁵¹ Nakon što je osigurao financijska sredstva za rad sjemeništa, te riješio probleme oko profesorskog kadra, 1806. godine sjemenište je počelo sa radom. Sjemenište je 1810. godine izgorjelo u požaru, ali je nakon obnove nastavilo rad sve do 1919. godine kada, zbog malog broja bogoslova, prestaje djelovati.

Do početka Prvog svjetskog rata u Senju djeluje i Šegrtska škola, u okviru Hrvatske obrtničke zadruge, koja je osnovana 1896. Godine, te Glazbena škola osnovana 1842. godine.⁵²

Društveni život svakog grada, pa tako i Senja, određuju u prvom redu gospodarske prilike u gradu, kao i mentalitet samih građana. Iako je pred početak Prvog svjetskog rata gospodarstvo u Senju, osobito trgovačka aktivnost, bilo dosta jako, bilo je izvjesno da je „zlatno doba“ Senja prošlo. Senjani su za to osobito krivili bana Khuena Hedervaryja⁵³, koji je svojom politikom potpuno zanemarivao hrvatske interese u korist mađarskih. Senjani su bili uvjereni da je odnos bana prema Senju još rigidniji nego prema ostalim područjima Banske Hrvatske, zbog događaja koji se u Hrvatskom saboru zbio 5. listopada 1885. godine. Naime,

⁵⁰ Šušnjara, R. (1989.): Osvrt na rad gimnazije u Senju od 1869. Do 1975., te rad COUO „Vladimir Čopić“ – Senj. U: *Senjski zbornik XVI*, str. 33.

⁵¹ Devčić, I. (1989.): Senjsko bogoslovno učilište. U: *Senjski zbornik XVI*, str. 60.

⁵² Raguž, M. (2011.): Škole koje život znače. U: *Senjski zbornik XXXVIII*, str. 379.

⁵³ Khuen Hedervary je bio hrvatski ban od 1883-1903. godine.

tog dana je saborski zastupnik Senjskog kotara, pravaš (frankovac) Josip Gržanić, zbog neslaganja sa politikom KhuenaHedervarya, u sabornici udario bana nogom u stražnjicu.

Od tog događaja je grad Senj, što se političke orijentacije tiče, bio oporbeni grad. Naime, sve do početka Prvog svjetskog rata na izborima za Hrvatski sabor su pobjeđivali oporbeni kandidati. Do svoje smrti, 1907. godine, zastupnik je bio Josip Gržanić, a nakon njega, također pravaš, Drago Vlahović, koji je u Sabor biran 1908., 1910. i 1911. godine. Na izborima 1913. godine, u Sabor je iz Senjskog kotara izabran GuidoHreljanović, također oporbenjak, iz Hrvatsko-srpske koalicije.⁵⁴

Nezadovoljstvo građana Senja odnosom Madžara prema gradu kulminiralo je 05. 05. 1903. godine, kada su vlasti zabranile održavanje narodne skupštine na Zrinskom trgu, na kojoj su senjski pravaši htjeli kritizirati odnos madžarskih vlasti prema Senju. Ipak, pravaši su skupštinu održali u gostionici Sveti Martin, gdje se okupilo više od stotinu ljudi. Na skupštini je govorio Drago Vlahović, a donijeta je i rezolucija u kojoj se od vlasti traži više razumijevanja za gospodarske prilike u Senju. Skupština u Sv. Martinu trajala je do poslijepodne, kada su se svi nazočni "u ogromnoj povorci" nakon "ugodnog otačbeničkog razgovora" ⁵⁵ vratili u grad pod hrvatskom trobojnicom te su na Berislavićevoj obali klicali Hrvatskoj, Anti Starčeviću i drugima. Povorka je zatim krenula Jurišićevom ulicom ⁵⁶ do Zrinskog trga⁵⁷ i tu se je razila.⁵⁸

Ono što je slijedilo 17. 05. 1903., možemo nazvati jedinstvenim istupom cijelog Senja. Gradonačelnik KonradZimpermann, trgovci i obrtnici, gimnazijalci, svi su oni nezadovoljni "abnormalnim" prilikama u svom gradu i svi su držali da moraju nešto poduzeti da se prilike izmijene. Narod se je okrenuo protiv Ladislava Krajača, držeći da je izdao Senjane osnivanjem parobrodarske agencije "Ungaro-Croata", Jednako tako velika je šteta načinjena na kući knjigotiskara Ive pl. Hreljanovića.

Upravo usredotočenost napada osiromašenih Senjana na kuće obogaćenih građana Krajača i Hreljanovića pokazuje da je uzrok demonstracija bio gospodarski, te da je gradonačelnik KonradZimpermann neizravno podržavao demonstrante, pa su se i štete načinjene pri demonstracijama morale podmiriti iz gradske blagajne, a on sam je nekoliko

⁵⁴ Kolar, M. (1997). Senjski gospodarstvenik i političar Drago Vlahović. U: *Senjski zbornik XXIV*, str. 156.

⁵⁵ Kolar, M., *ibid.* str. 157.

⁵⁶ Danas ulica Potok

⁵⁷ Danas trg Cilnica

⁵⁸ O ovom događaju je pisao i riječki „Novi list“ (08.05.1903.) u članku „Opravdanost skupštine u Senju“

*dana kasnije suspendiran od službe. Među 18 zatvorenih građana našli su se i Drago Vlahović i Josip Gržanić, ali su već 22. svibnja bili pušteni.*⁵⁹

I u kasnijim predratnim godinama Senjani su izražavali svoje nezadovoljstvo demonstrirajući ulicama grada. Tako su 1912. godine učenici senjske gimnazije demonstrirali protiv komesarijata Cuvaja u Hrvatskoj.⁶⁰

Slika 10: Učenici senjske gimnazije pred kulom Nehaj, demonstracije protiv Cuvaja, snimljeno 1912. godine.

U literaturi nisam pronašao da je u Senju pred Prvi svjetski rat bilo komunista. Međutim, interesantan je podatak da je gimnaziju u Senju u predratno vrijeme pohađao Vladimir Čopić, jedan od osnivača Komunističke partije Jugoslavije, koji je maturirao 1910. godine.⁶¹

Prije je u radu navedeno da je izgradnjom Jozefinske ceste u Senju započelo „zlatno doba“ u njegovoj povijesti. Njegovom zemljopisnom položaju (najkraća veza između primorja i zaleđa, preko prijevoja Vratnik), Jozefinska cesta dala je još veći značaj. Senj je postao najveća luka i trgovačko sjedište ugarskog dijela Monarhije. Zbog navedenog, u grad su se doselili (iz ostalih dijelova Monarhije i šire) mnogi trgovci, zanatlije i ostali poduzetnici privučeni mogućnošću za pokretanjem poslovne aktivnosti, odnosno zarade. Iz kojih krajeva su poduzetnici dolazili u Senj, najbolje se vidi po prezimenima.

⁵⁹ Kolar, M., ibid. str. 159.

⁶⁰ Jelić, I. (1965): Senj u razdoblju između dva svjetska rata. U: *Senjski zbornik I*, str. 113.

⁶¹ <http://mesopust.com/senj/maturang>

U razdoblju pred Prvi svjetski rat, uz prezimena starosjedioca: Gržanić, Kosina, Vrhovac, Miletić, Daničić, Zrinjski, Kukuljević, Devčić, Domazetović, Hreljanović, Krajač, Kružić, Jurčić, Mladineo, Stipaničić, Vlahović, Vukasović, Žagar, Živković, u Senju su živjele i obitelji iz neposredne okolice Senja (Krivi Put, Podgorje i Lika) čija su prezimena: Tomljanović, Vukelić, Prpić, Špalj, Krmpotić, Rukavina, Rupčić, Modrić, kao i iz ostalih dijelova Monarhije i šire, sa prezimenima: Zipermann, Hamerschmidt, Wencel, Luster, Neuberger (Austrija i Njemačka); Cihlar, Novak, Chudoba (Češka); Olivieri, Kalabotta, Massarini, Rivosechi, Filo, Scagliarinni (Italija); Naggy (Mađarska).⁶²

Iz navedenog se može zaključiti da je Senj u razdoblju pred Prvi svjetski rat bio „Srednja Europa u malom“. Takvo nacionalno šarenilo koje se skrasilo u Senju, uglavnom je prihvatilo običaje starosjedioca, ali je neminovno sa sobom donijelo i običaje krajeva (država) iz kojih su se doselili u Senj, a mnogi krajevi su bili napredniji od Senjskog područja, osobito na području kulturnog stvaralaštva.

Središte senjskog društvenog života do početka Prvog svjetskog rata bila je Narodna knjižnica i čitaonica koja je počela sa radom u siječnju 1835. godine. Nema sumnje da su veliki doprinos otvaranju Knjižnice i čitaonice dali doseljenici iz Austrije, Češke, Njemačke, Mađarske.⁶³ U broju od 15.01.1902. godine, riječki „Novi list“ piše: „*U nedjelju držala je naša čitaonica svoju godišnju glavnu skupštinu pod predsjedanjem njezinog predsjednika g. Sebald Cihlara (otac Milutina Cihlara Nehajeva, inače ugledna ličnost i poznati kulturni i društveni radnik u Senju). U riječima, kojima je popratio otvorenje skupštine, osvrnuo se požrtvovni predsjednik na prošlost i povijest senjske čitaonice. Ljepi broj prisutnih zasvjedočio je koliko mu na srcu leži ovaj kulturni zavod, jedan od najstarijih te vrsti u Hrvatskoj.*“⁶⁴

Pred Prvi svjetski rat u Senju je djelovala i Gradska glazba u sklopu Glazbenog zavoda, koji je osnovan 1842. godine.

Tijekom mnogih godina djelovanja glazba je imala svoje uspone i padove, ovisno o razumijevanju vlasti, novčanoj potpori i vrsnoći kapelnika. Kroz cijelu svoju prošlost senjska je glazba sudjelovala u svim gradskim i crkvenim svečanostima, praznicima, proslavama, sprovodima i veseljima, osobito onim karnevalskim.

Iz dostupne literature može se vidjeti da je Gradska glazba djelovala i za vrijeme trajanja Prvog svjetskog rata.⁶⁵

⁶²Ljubović, E. (2007.) Grbovnik Gacke, Krbave, Like, Senja i Vinodola, Senjsko književno ognjište, Senj.

⁶³ Glavičić, A. (1995.): Iz prošlosti senjske knjižnice i čitaonice. U: *Senjski zbornik XXII*, str. 337.

⁶⁴ Glavičić, A. (1955.), *ibid.* str. 339.

⁶⁵ Glavičić, A. (1997.) Iz starije prošlosti gradske glazbe. U: *Senjski zbornik XXIV*, str. 249.

Slika 11: Senjska glazba na Zvonimirovom trgu (Cilnica). Snimljeno 1913. godine.

Sportski život u Senju pred Prvi svjetski rat odvija se u sklopu gimnazijskog predmeta „tjelovježba“ i u sklopu društva Senjski Sokol: *"Godine 1889. dne. 16. lipnja Zvonimir Tkalec, učitelj tjelovježbe na Realnoj Gimnaziji u Senju pozvao je na sastanak u prostorije vježbališta Gimnazije (na Zgonu), kojem su prisustvovali: Rudolf Bach, porezni oficijal; Mile Blažević, ravnatelj Parobrodarskog društva Senj; Vilim Brož, gradski kapelnik; Košta Harambasić, pučki učitelj; Ivan Novak, trgovac; Stjepan Prpić, poštanski oficijal, Ferdo pl. Segher, financijski oficijal; Ivan Sirola, ravnatelj Pučke škole; te Drago Vlahović, trgovac. Svi zajedno odluče u gradu Senju osnovati društvo za tjelovježbu pod imenom Senjski Sokol. U prvo doba rad Društva odvijao se u prostorijama Gimnazije i Pučke škole. Sastavljen je i nacrt društvenih pravila."*⁶⁶ Društvo 1894. godine mijenja ime u „Hrvatsko društvo Sokol“.

Dana 31.7. 1904. godine na Zvonimirovom trgu (Cilnica) održana je prva javna vježba, a gosti su bili sokolovi iz Zagreba, Varaždina, Karlovca, Zadra, Sušaka i Raba. Godine 1905. u Sokolu se osniva mačevalački, zdravstveni i šegrtski odio. Godine 1906. u društvu je osnovan pjevački i diletantski zbor, koji je imao svoja posebna pravila.⁶⁷

⁶⁶ Glavičić, A. (1994.) Iz prošlosti Hrvatskog Sokola u Senju. U Senjski zbornik XXI, str. 241.

⁶⁷ Glavičić, A. (1994.) Ibid, str. 242.

Slika 12: Prva javna vježba Hrvatskog Sokola, Zvonimirov trg, 1904. godina.

Vidimo da je Hrvatski Sokol osim sporta njegovao i druge aspekte društvenog života, a među članovima društva su bile i žene.

Slika 13: Djevojački odjel Hrvatskog Sokola u Senju. Snimljeno 1905. godine.

Grad Senj je poznat i po njegovanju karnevalskih običaja. Iz zapisa austrijskog časnika Ivana WeikhardaValvasora, koji je službovao u Senju od 1658. do 1663. godine saznajemo

da je u Senju i njegovoj okolini „pred više od tri stotine godina postojao i bio raširen u narodu običaj proslava i svečanosti poklada, koji vuče svoje dionizijevskopodriječlo iz prethistorije.“⁶⁸

Taj prastari običaj sačuvao se do današnjih dana (Senjski karneval), a izvjesno je da se njegovao i u razdoblju pred Prvi svjetski rat. Na zadnji dan poklada, pepelnicu, od 1875. godine štampaju se u Senju karnevalske novine, koje na smiješan način opisuju najznačajnije događaje u gradu između dva karnevalska perioda, kao i protagoniste tih događaja. Prve takve humorističko-satirične novine su se zvale „Vragoder“. Kasnije su izlazile novine pod raznim nazivima. Danas novine imaju naziv „Metla i škavacera“. Moto novina je: *Difficile est satiram non scribere.*⁶⁹

U nastavku rada donosim jednu šalu iz 1907. godine koja je štampana u humorističnom listu koji je u to vrijeme imao naziv „Pokladna rašpa“:⁷⁰

Tražim drugaricu, no samo pod ovim uvjetima:

1. *Ne smije biti punoljetna.*

2. *Mora donijeti svjedočbu da nije nikada u „Sali“ tancala.*

3. *Mora znati tancati rašpu.*

4. *Ne smi imati dice.*

5. *Mora imati barem 3 forinta na nedilju. Ja sam malo fali, dvadeset godina star, pa koja želi biti mojom neka se obrati na adresu*

BEGO.

Ipak, o životu u Gradu Senju pred Prvi svjetski rat, najviše možemo saznati iz djela poznatih književnika, rođenih Senjana, koji su opisivali život bogataša i sirotinje, život koji se vodio u mnogobrojnim gostionicama i omiljenim okupljalištima Senjana (Zrinski trg ili Cilnica, Jurišićeva ulica ili Potok i Berislavićeva obala). Najviše su o Senju pisali Vjenceslav Novak (1859-1905.) , Silvije Strahimir Kranjčević (1865-1908.), kao i Josip Draženović (1863-1942.) koji nije rođen u Senju (Stajnica kraj Brinja), ali je velik dio života proveo u njemu.

Vjenceslav Novak život grada i njegovih stanovnika opisuje u romanima Pod Nehajem, Tito Dorčić, Pavao Šegota, Posljednji Stipančići, kao i u mnogim pripovijetkama. Iako se radnja u navedenim djelima odvija u 19. i početkom 20. stoljeća, može se reći da ona vjerno

⁶⁸Smišna senjska kronika (1972.), str. 72.

⁶⁹Juvenal: Teško je ne pisati satiru

⁷⁰Smišna senjska kronika (1972.), str. 8.

preslikava život u Senju pred Prvi svjetski rat. Također, Novak je u svojim „Podgorskim pripovjetkama“ opisao život okolice Senja, konkretno Podgorja. U prelijepoj uvali Zavratica, nedaleko Jablanca, postoji spomen ploča na kojoj piše kako je Vjenceslav Novak u toj uvali nalazio inspiraciju za pisanje „Podgorskih pripovjetki“

Josip Draženović o Senju pred Prvi svjetski rat piše u svojim djelima: Crtice iz primorskog malograđanskog života, Povijest jednog vjenčanja, Iskrice.

Ovaj dio rada ću završiti jednom strofom pjesme „Senju gradu“, Silvija Strahimira Kranjčevića, prema riječima Tina Ujevića, najvećeg hrvatskog pjesnika:

Ko anđela lik stražara
Kruna kruni čelo tvoje,
Gdje se Nehaj, slava stara,
Ponad tebe nadnio je!
Ne, moj rode,
On slobode
Nikad nije bio strah;
Vijek joj cio
Vijence vio
Pradjedovski braneć prah!

3. 3. Senj u Prvom svjetskom ratu

Mobilizacija u Austro-Ugarskoj je počela 28.07.1914. godine. Nedugo nakon njene objave mnogi vojno sposobni muškarci sa područja kotara Senj dobili su pozive da se jave u ratne postrojbe, uglavnom u Rijeku, Gospić i Otočac. Iz dostupne literature se može zaključiti kako je raspoloženje u Monarhiji bilo optimistično i vjerovalo se da će rat biti okončan do kraja 2014. godine pobjedom Centralnih sila. *Ne samo momci već i oženjeni se ljudi pozivaju pod oružje. Govori se da će monarhija brzo pokoriti Srbiju.*⁷¹ Mnogi mobilizirani su povjerovali takvoj propagandi vjerujući kako će se uskoro vratiti kući. Međutim, surova ratna stvarnost je ubrzo raspršila njihove iluzije.

Već 12. studenog 1914. godine vikar Senjske i Modruške ili Krbavske biskupije, Josip Šnidaršić piše: *Evropski rat, u koji je pravedno upletena naša Monarhija, mnogo već*

⁷¹ Ivančić, D. i dr. *ibid.*, str. 40.

*imadežrtava sa područja naše biskupije i mnogo je hrvatskih junaka , koji su u ratu položili svoj život za kralja i domovinu. Među njima znatan je broj onih, koji su bili jedina potpora svoje obitelji, koji su žuljevima svojih ruku pribavljali svojoj obitelji svagdašnji kruh. Iza njih ostavljene udove i siročad ne oplakuju samo muža i oca , već i jedinog hranitelja. Tko da sluša plač i bol bijednih a da ne pruži desnicu! Ne preostaje drugo, no da se pokuca na plemenita srca koja mogu pomoći.*⁷²Vikar, između ostalog, dalje piše: *U svim mjestima naše biskupije preuzelo je rodoljubno svećenstvo dužnost sabiranja milodara za udove i sirote palih junaka na bojnopolju. Ma da sam uvjeren da Vam ova ozbiljna vremena namiču dosta teške dužnosti , da ste primorani i od svog siromaštva otkidati i utaživati bijedu i nevolju siromaha, ja ipak dolazim opet do Vas , znajući Vašu dobrotu i požrtvovnost, da Vam nametnem i opet jednu dužnost, kojom ćete otrti mnogu suzu sa očiju bijednih.*

Iz ove poslanice se može zaključiti kakvo je stanje vladalo na području biskupije, pa shodno tome i na području grada Senja i njegove okolice i to samo nekoliko mjeseci nakon izbijanja rata. Već je bilo mnogo poginulih na ratištima a u gradu se osjećala bijeda i neimaština.

Izvještaj Kraljeve realne gimnazije u Senju za šk. godinu 1915./16. još plastičnije opisuje stanje u gradu: *Svršila se eto druga ratna školska godina. Nema sumnje da je u prošloj školskoj godini 1914./15. čitav rad u zavodu više trpio od raznolikih upliva i posljedica ratnih događaja, ali se ni u ovoj školskoj godini ne mogosmo sasvim oteti dojmovima i posljedicama sudbonosnih događaja, što se oko nas zbivaju. Jedna je morija⁷³ ove školske godine izostala, a to je trbušna pošalina⁷⁴, koja je prošle godine nemilice harala, a i početak ove školske godine morao se toga radi odgoditi na 1. studenoga 1915. godine. No mjesto toga posjetio nas jedan drugi gost, a to je nemili potres koji je 12. ožujka 1915. godine nemilice potresao klimave kosti prastarog Senja tako, da je za par časova čitav Senj iselio na ulicu i na Nehaj.⁷⁵ I zavodski su učenici desetak dana bili silno uzbuđeni pa je to prilično zaustavilo redovni tok obuke.*⁷⁶

⁷² Biskupska okružnica Senjske i Modruške ili Krbavske biskupije, 1914. god., br. 6, Sakralna baština Senj, str. 23.

⁷³ morija = haranje bolesti za koju nema lijeka

⁷⁴ trbušna pošalina = trbušni tifus

⁷⁵ Nehaj = brdo iznad Senja na kom je smještena tvrđava Nehaj izgrađena 1558. godine

⁷⁶ Izvještaj Kraljevske realne gimnazije u Senju za šk. god. 1915./16., Knjižnica senjske gimnazije, str. 54.

Slika 14: Naslovna stranica Izvještaja Kraljevske realne gimnazije u Senju za šk. god. 1915./16.

Iz izvještaja se vidi da su učenici gimnazije u dvorani hotela „Nehaj“ održali dobrotvorni koncert za „pomoć invalidima i za siročad palih ratnika 79. i 26. pukovnije“.

U izvještaju se navodi „da je čitav Senj osvanuo na toj zabavi i kako mu je na srcu plemenita svrha koncerta.“ Čist prihod dobrotvornog koncerta iznosio je 1.146 kruna i 69 filira.⁷⁷

Isto tako profesori i učenici gimnazije su organizirali dobrotvornu predstavu tada poznatog glumca Andre Gerašića koja se održala u prostoru gimnazije, a prihod je namijenjen Društvu Crvenog Križa Hrvatske i Slavonije, kao i za potresom pogođene obitelji. Učenici gimnazije, iako i sami siromašni, su u velikom broju pristupili potpisivanju IV. ratnog zajma.

Izvještaj je jedan od rijetkih dokumenata u kojima se imenom i prezimenom navode imena i prezimena određenih mobiliziranih osoba: *Od zavodskih učitelja bili su čitavu školsku godinu u djelatnoj vojnoj službi: Bosnić Jakov, Sušić Miroslav, dr. Kraus Rikard, Moderčin Ivan i Zvonimir Ritz. Dr. Krautz bio je već po treći put na bojištu te je nedavno opasno*

⁷⁷ Radi bolje predodžbe o vrijednosti sakupljenog novca navodim da je npr. jedno odijelo u to vrijeme koštalo od 6-7 kruna. Ivančić, D. i dr., *ibid.*, str. 31.

ranjen. Sad se nalazi gotovo sasvim oporavljen u jednom lječilištu i poput pravog junaka i časnika željno čeka, da sa proslavljenom svojom bosanskom pukovnijom po četvrti put zagazi u bojnu vrevu. Od zavodskih učenika samo su nekolicina ove godine nastupila u vojnu službu. Od lanjskih zavodskih učenika ranjen je Behmen Mahmud, pa njegovi učitelji i drugovi žele da što prije prizdravi. Na talijanskom bojištu boreći se junački poginuo je Breithut Ferd pa će mu uz majku udovu i učitelji i učenici sačuvati ugodnu uspomenu.⁷⁸

Iz dokumenta je vidljivo da se, zbog ratnih prilika, velika pažnja poklanjala tjelesnom uzgoju u gimnaziji, kao i hodnim vježbama. Također se navodila su skauti bili silom prilika sasvim pasivni.

Prvi svjetski rat je uvelike utjecao na rad gimnazije. Odvijanje nastave je poremećeno. Školska godina 1914./15. počela je tek 8. listopada (prije je uvijek počinjala 1. rujna), a završila je već 20. svibnja. Broj učenika se zbog rata smanjio, tako da je 1915. godine maturiralo samo 7 učenika.⁷⁹ Zgrada je bila u derutnom stanju. „Podovi su od starih dasaka, koje pri hodanju škripe pa se ne čuje niti učenika niti učitelja kad govore. O zahodima je najbolje šutjeti.“⁸⁰

Ipak, i u tim teškim okolnostima u školi život teče dalje, u njoj se koliko-toliko normalno odvija nastavni proces a učenici i profesori su glavni pokretači dobrotvornih priredbi. U ratnoj atmosferi, u derutnoj zgradi uz prijetnju mnogih nestašica i epidemija pokušava se normalno živjeti.

Prvi svjetski rat se odrazio i na rad pučkih škola na području Senja i njegove okolice. Na žalost, nisam uspio pronaći povijesnu građu koja govori o stanju pučkog školstva za vrijeme rata u samom gradu. Međutim, pronašao sam podatak o tome kakvo je stanje bilo u pučkoj školi u Lukovu Otočkom, mjestu udaljenom 20-tak kilometara južno od Senja, u kojem stoji: „Uz poznate društvene prilike pred prvi svjetski rat stalna je pojava česta izmjena nastavnika. Kada je otišla Danica Petrović, nakratko je zamjenjuje Julija Rivosechi, pa Marijana Lifkay i Jure Gašparac. Početkom očekivanoga rata prilike su se temeljito izmijenile. Za učitelja dolazi Aleksandar Vareša. Za djecu i za čitav kraj nastaju teška vremena. Polazak djece u školu vrlo je slab. Godine 1914. djecu uči Katica Štefanec, a nastavu pohađa 46 učenika. Te ratne godine za učitelje su bile izuzetno teške. Uz ratne brige i nedaće stigla je i oskudica. Školske vlasti slabo su slale pomoć. U proračunu od 5. veljače 1915. pod rednim brojem 442. u pučkoj školi u Lukovu stoji slijedeće: »Na današnjoj sjednici reducirane su slijedeće stavke:

⁷⁸ Izvještaj Kraljevske realne gimnazije u Senju za šk. god. 1915./16., Knjižnica senjske gimnazije, str. 55. i 56.

⁷⁹ Diklić, B. (1989.): Nastavnici, učenici maturanti i direktori Senjske gimnazije i COUO „Vladimir Čopić“ od 1939-1989. Godine. U: *Senjski zbornik XVI*, str. 91.

⁸⁰ Izvještaj Kraljevske realne gimnazije u Senju za šk. god. 1915./16., Knjižnica senjske gimnazije, str. 60.

1. za siromašnu djecu školske knjige na 60 kruna, 2. drva za učitelja 100 kruna. Neka naslov proti tome svoje prigovore sastavi i u roku od 8 dana ovom Poglavarstvu podnese.« Dvadeset dana nakon toga slijedio je prigovor u kome učitelj iznosi da svota od 100 kruna za drva ne može zadovoljiti, i to zato što mu prema službenom mjestu pripada 6 hvati ogrjevnih drva. Hvat drva u redovitoj najnižoj cijeni stoji 28 kruna i vozarina 6 kruna. Stoga učitelj prijete ukoliko mu ne udovolje zahtjevu da će uteći sa kraljevsko-županijske oblasti. U Podgorju je 1918. kilogram žita stajao 10 kruna, a metar obične tkanine 100 kruna. Snalazljiviji su odlazili u Slavoniju i tamo radom pomagali svoje da prežive. I dalje je u to vrijeme polazak djece u školu vrlo slab. Skoro polovica obveznika nije pohađala nastavu, pa stoga i sam rad ne zadovoljava tadašnje zahtjeve.⁸¹ Iz navedenih podataka nije teško zaključiti da je stanje pučkog školstva na području okolice grada Senja bilo vrlo teško. Za pretpostaviti je da stanje u samom gradu nije bilo puno bolje.

Iz dokumenata koje sam uspio pronaći a odnose se na stanje u Senju tijekom 1914. godine, može se zaključiti da su ratna zbivanja bitno utjecala na život grada. Postalo je jasno da rat neće tako brzo završiti a njegove posljedice su već prve ratne godine uzdrmale Senj i njegove stanovnike. Počele su pristizati vijesti o prvim poginulima, a nestašice su postale senjska stvarnost. Financiranje rata iziskivalo je velika novčana sredstva pa se počelo sa sakupljanjem milodara za udovice i siročad, kao i za vojnike na ratištima. Prve ratne godine u Senju je izbila epidemija trbušnog tifusa, kojoj je sigurno „kumovao“ i rat, jer je poznato da ova bolest prati gotovo sve ratove. Kazivač Dragan Vlahović mi je pripovijedao da se u ratno vrijeme u Senju nije živjelo kao prije rata, ali da nije bilo velike gladi. Živjelo se od ličkog krumpira i kupusa (zelja), a najvažnija živežna namirnica bila je riba. Kazivač je u razgovoru znao reći kako je njegov djed govorio: „Srdela nas je spasila“. Uz to, Senjani su iskuhivali more i dobivenu sol su mijenjali u Lici i Gorskom Kotaru za ostale živežne namirnice.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata u Senju je bila smještena bolnica Crvenog križa u kojoj su liječeni ranjenici sa bojišta. O radu bolnice ima vrlo malo pisanog materijala, ali se može zaključiti da nije bila velikog kapaciteta.⁸² Bolnica je bila smještena u baroknoj palači Verein⁸³ u kojoj je bila smještena Narodna čitaonica i Glazbeni zavod.⁸⁴ Podatke o početku rada bolnice kao i o njenom gašenju, nisam uspio pronaći. Kazivač Zoran Hapčo sa velikom

⁸¹ Raguž, M. (1990.): Iz povijesti školstva senjskog kraja. U: *Senjski zbornik XVII*, str. 294.

⁸² Velike bolnice su bile stacionirane u gradovima koji su bili povezani željezničkom mrežom; HTV, emisija „Fokus“ – Prvi svjetski rat, 28.07.2014., urednik Damir Matković.

⁸³ verein, njem. = udruga, savez; danas taj dio grada senjani zovu Mala Vrata ili Ferajna

⁸⁴ Nekić, D.: (2001.) *Senj i Senjani na fotografijama – preslici iz donacije dr. Neda Palmana*, Gradski muzej Senj, str. 18.

sigurnošću tvrdi, na temelju pričanja njegove bake, da je bolnica počela sa radom krajem 1915. ili početkom 1916. godine.

Slika 15: Bolesnici i osoblje ratne bolnice Crvenog križa u Senju.

Početkom 1915. godine na biskupskoj stolici biskupa senjsko-modruškog ili krbavskog, sa sjedištem u Senju, Roka Vučića zamijenio je biskup Josip Marušić.⁸⁵ Odmah nakon ustoličenja biskup Marušić vjernicima i svećenstvu piše Pastirsku poslanicu.⁸⁶ Iz Poslanice se može zaključiti da je stanje na bojištima teško, da ima puno poginulih i ranjenih te biskup poziva vjernike da pomažu koliko mogu. Biskup piše: „Što nam koristi u ratu vjera u Boga? Vjera daje u ratu vojnicima hrabrost, a hrabrošću se stiću pobjede. Ali i onima koji ostaju kod kuće, daje vjera snage da mogu ispunjavati dužnosti, što su u svezi s ratom. I od nas, koji boravimo kod kuće, zahtijeva rat mnogo žrtava. Ovo nam ratno vrijeme pruža dovoljno prilike da tvorimo djela kršćanske ljubavi. Naše pomoći trebaju ranjenici, udovice i sirote onih koji su pali u ratu. Pomozimo im koliko možemo svojim imetkom, radom, savjetom i zagovorom. Biskup završava poslanicu riječima: „Obratimo se Svevišnjemu, moleći ga, da bude kraj užasnome pokolju, koji već godinu dana i više obeščašćuje Evropu. Dao Bog da bi se narodi u ljubavi zbratimljeni povratili mirnoj utakmici u nauci, umjetnosti i industriji.“

⁸⁵ Bogović, M.: (1996.) Sadržaj izvješća senjsko-modruških biskupa u Rim. U: *Senjski zbornik XXIII*, str. 192. i 194.

⁸⁶ Biskupska poslanica br. 6: „Snaga vjere u ratnom vihoru“, Sakralna baština, biskupski arhiv. 1915. str. 8.

Od ostalih dokumenata iz 1915. godine interesantna je okružnica sa datumom 2., veljače u kojem crkvene vlasti mole župljane da daju *milodare za udove i sirote palih na bojnopolju*.⁸⁷

Zanimljiv je i dokument kojeg potpisuje biskup Marušić (od 19. listopada), iz kojeg je vidljivo da su vojnici iz ruskog zarobljeništva počeli bježati iz Rusije. Kako se nisu prijavljivali vojnim i civilnim vlastima da ne bi ponovno bili upućeni na ratište, biskup se obraća svećenicima slijedećim riječima: „*Budući da postoji sumnja da narod njihovo zadržavanje prikriva i taji, to se umoljava časno svećenstvo neka uputi narod da zatajivanje bijega kao i propust prijava potpada pod kaznu zločina podupiranja u bijegu.*“⁸⁸ Iz dokumenta se može zaključiti da je borbeni moral vojnika na ratištima i u zarobljeništvu na niskoj razini te da jedva čekaju kraj rata, kao i to da se crkva stavila u službu vlasti te osuđuje takvo ponašanje što je u suprotnosti s biskupovim riječima iz Poslanice.

U okružnici broj 3 od 20. Svibnja 1915. godine, biskup nalaže svećenicima da animiraju vjernike kako bi upisali drugi ratni zajam: *Najtoplije Vam stavljam na srce da idete u susret državi kod sklapanja ovog drugog ratnog zajma, pa da i sami sudjelujete pri tome patriotičnome činu. Protumačite najme narodu svrhu ponovnog zajma, što ga iziskuje neodgodiva nužda, ako se hoće doći do konačne pobjede u ovom narinutom nam ratu; dajte mu savjeta i upute, neka bez bojazni povjeri raspoloživu imovinu državi.*⁸⁹ Dakle, može se zaključiti da je stanje financija u monarhiji vrlo teško i da je već nakon godinu dana ratovanja raspisan već drugi ratni zajam. To potvrđuje i okružnica broj 7 od 22. Studenog, u kojoj biskup poziva vjernike na prikupljanje novčanih sredstava za božićne darove vojnicima.⁹⁰

U 1916. godini stanje u Senju je slično prethodnim ratnim godinama. Stanovnici preživljavaju, snalaze se kako znaju i umiju, a crkva i vlast su usredotočene na to da građane animiraju u sakupljanju pomoći vojnicima i drugim stradalnicima rata. Te godine je 21. studenog preminuo austrijski car i kralj Franjo Josip I. Taj događaj je još više utjecao na moral vojnika na ratištu, iako su vlasti uvjerali građane kako je pobjeda u ratu izvjesna.

Izvjestaj Kraljevske realne gimnazije za školsku godinu 1916./17. je većim djelom posvećen preminulom caru i kralju Franji Josipu. Ljetopisac navodi sve značajnije biografske podatke pokojnika i veliča njegov doprinos prosperitetu monarhije.

U izvještaju se navodi kako je školska godina trajala normalno „*na što nismo bili navikli prve dvije ratne godine*“, iako „*škola dosta teško osjeća utjecaje različitih ratnih događaja.*“

⁸⁷ Biskupska okružnica br. 1.; Sakralna baština Senj, biskupski arhiv, 1915., str. 20.

⁸⁸ Biskupska okružnica br. 6.; Sakralna baština Senj, biskupski arhiv, 1915., str. 48.

⁸⁹ Biskupska okružnica br. 3.; Sakralna baština Senj, biskupski arhiv, 1915., str. 34.

⁹⁰ Biskupska okružnica br. 7.; Sakralna baština Senj, biskupski arhiv, 1915., str. 55.

U 1916. godini raspisana su još tri ratna zajma, a u Službenom vjesniku biskupije nalazimo poziv biskupa vjernicima da se u što većem broju odazovu upisu zajma.⁹¹ Inače, u navedenim dokumentima iz 1916. godine pronašao sam i biskupove okružnice sa naslovima: „*Prinosi za božićne darove našim vojnicima*“, „*Skrb kumova za siročad palih vojnika*“, „*Briga za grobove palih vojnika*“.

Posebno je zanimljiv tekst gdje biskup kaže: „*Određujem da dušobrižnici popišu u župsku spomenicu sve vojnike svoje župe, koji su za ovoga rata mobilizovani, ranjeni, zarobljeni, u ratu pali, odlikovanje dobili i na osobit se način istakli. Neka se ujedno ubilježe u spomenicu i oni župljani, koji su boraveći kod kuće s posebnom požrtvovnošću razvijali djelatnost na karitativnom polju brinući se za ranjenike, za udove i siročad palih vojnika i uopće za ublažavanje bijede što ju rat uzrokuje.*“⁹²

Iz dostupnih dokumenata može se zaključiti da je i 1916. godina za građane Senja prošla slično kao i prethodne dvije ratne godine. Na žalost, nisam našao podatak o broju poginulih, ranjenih i zarobljenih vojnika. Prema poslanicama biskupa u kojima poziva na pomoć „udovima i siročadi“, vjerojatno ih je bio veliki broj. Senjani se pozivaju da u što većem broju prikupljaju pomoć. O zdravstvenom stanju žitelja Senja može se zaključivati iz prije navedenog gimnazijskog izvještaja u kojemu stoji: „Učenici su obično izostajali poradi glavobolje, zubobolje i radi bolesti želuca – hvala skromnoj i mršavoj ratnoj porciji.“⁹³ Također je vidljivo kako je obavljeno i cijepljenje mladeži.⁹⁴ Kako su tijekom 1916. godine raspisana tri ratna zajma, može se zaključiti da je monarhija financijski iscrpljena ratom i da je kraj rata sve bliži.

I u 1917. godini društveni život u gradu bio je sličan prethodnim ratnim godinama, samo što su intenzivirane aktivnosti na prikupljanju raznih vrsta pomoći. Tako iz prije navedenog izvještaja gimnazije u Senju tijekom 1917. godine provedene su slijedeće aktivnosti prikupljanja pomoći stradalima u ratu:

- za božićne darove je prikupljeno je 157,80 K;
- za ratne invalide, 404,54 K;
- za ratnu siročad, 537,24 K;
- Odboru „Narod za svoje nemoćnike u Osijeku“, 95,50 K;
- za udove i siročad ratnika 13. vojnog zbora 262 K;

⁹¹ Službeni vjesnik biskupije Senjske i Modruške ili Krbavske, 1916. god. br. 2, str. 47.

⁹² Službeni vjesnik biskupije Senjske i Modruške ili Krbavske, 1916. god. br. 2, str. 49.

⁹³ Izvještaj Kraljevske realne gimnazije u Senju za školsku godinu 1916./17. , knjižnica senjske gimnazije, str. 3

⁹⁴ U izvještaju se ne navodi koje su bolesti razlog cijepjenja.

- 11. veljače priredili su učenici u hotelu „Nehaj“ koncert s predstavom, koji je u svakom pogledu uspio. Predstavljao se Matijaš Grabancijaš Dijak od Brezovačkog (Uvježbavao prof. I. Škorjač). Od čistog prihoda poslano je društvu za potporu invalida ličko-krb.županije u Gospiću 300 K, a za invalide Hrvatskom i Slavonskom zemaljskom odboru 438,60 K;

- za ratne zajmove je prikupljeno 1950 K.

Iz crkvenih dokumenata vidimo da je stanje u državi sve dramatičnije. Tako u Službenom vjesniku biskupije ⁹⁵ od 17. kolovoza 1917. godine nalazimo da biskup, unatoč naredbi zemaljske vlade da se crkvena zvona moraju predati vojnim vlastima radi njihove upotrebe u ratne svrhe, upozorava svećenike da ne predaju sva zvona, odnosno „*da će se nastojati sačuvati zvona historičke i umjetničke vrijednosti*“. Sličan takav dopis možemo pronaći u Službenom vjesniku biskupije⁹⁶ od 24. listopada 1917., godine a odnosi se na „*upotrebu orguljnih cijevi u ratne svrhe*“ i na „*upotrebu bakrenog materijala na crkvenim zgradama u ratne svrhe*“. U istom Službenom vjesniku biskupije, biskup poziva župljane da upišu sedmi ratni zajam.

U dokumentima koji se odnose na 1918. godinu pronašao sam u crkvenoj dokumentaciji biskupov dopis od 21. siječnja, koji se odnosi na „*Ženidbenu zabranu stavnih i vojnih obvezanika*“ ⁹⁷. Isto tako, u Službenom vjesniku broj 3 biskup propisuje proceduru za „*Vjenčanje udovica kojima su muževi u ratu pali ili izčezli*.“⁹⁸

Mada se to u crkvenim dokumentima direktno ne spominje, ipak se između redaka može „pročitati“ da će rat uskoro završiti porazom Centralnih sila. Navedeni dokumenti iz 1918. godine to potvrđuju. Ponovna vjenčanja, o kojima u prethodnim ratnim godinama nije bilo riječi, dokaz su kako i narod osjeća da će rat uskoro biti završen i da se ljudi pripremaju za nastavak života i rada poslije ratnih strahota.

Kao što sam prije u radu naveo, gospodarski život u gradu prije Prvog svjetskog rata bio je prilično intenzivan. Osim tvornice cigara, tvornice tijesta i paromlina, u gradu se dosta trgovalo. Sa sigurnošću se može kazati da je Državna tvornica cigara radila cijelo ratno vrijeme. Međutim, rat je prekinuo mnoge gospodarske aktivnosti. Iz dokumenata Državnog arhiva u Rijeci može se zaključiti da je gospodarske aktivnosti ipak bilo, a ona je bila vezana za trgovinu koja se odvijala preko senjske luke. Da bi se trgovina što lakše i brže odvijala, infrastruktura u senjskoj luci (rive, lukobrani, svjetionici i molovi) morala je biti u dobrom stanju.

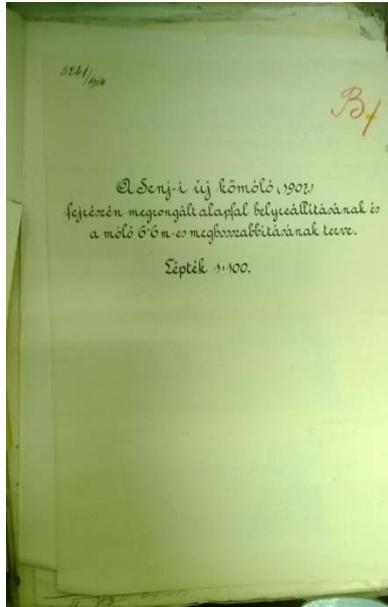
⁹⁵ Službeni vjesnik biskupije Senjske i Modruške ili Krbavske, 1917. god. br. 3, str. 47. i br. 4, str. 66.

⁹⁶ Službeni vjesnik biskupije Senjske i Modruške ili Krbavske, 1917. god. br. 4, str. 78.

⁹⁷ Službeni vjesnik biskupije Senjske i Modruške ili Krbavske, 1918. god. br. 1, str. 20.

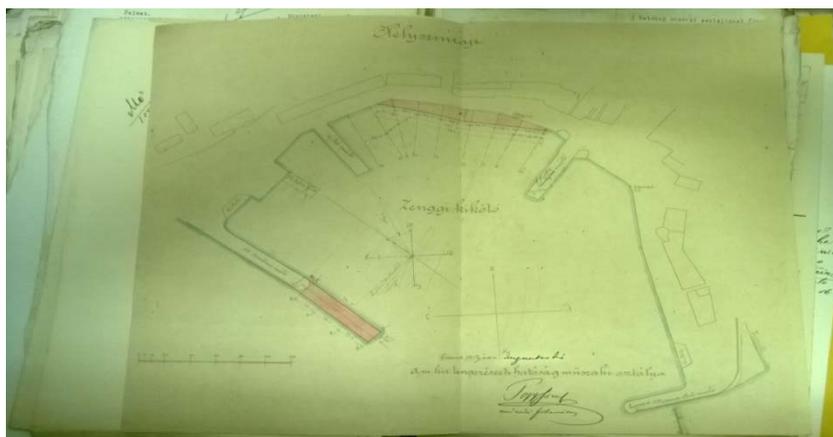
⁹⁸ Službeni vjesnik biskupije Senjske i Modruške ili Krbavske, 1918. god. br. 3, str. 46.

Da stanje infrastrukture u luci prije rata nije bilo zadovoljavajuće, vidi se iz dokumenata kojima su već 1907. godine doneseni planovi za popravak luke.⁹⁹

Slika 16: Naslovna strana odluke o popravku senjske luke iz 1907. god.

Nacrti su izrađeni 1913. godine, a korigirani su tijekom 2014. godine.¹⁰⁰ Temeljem prepiske Kraljevskog lučkog ureda u Senju i vladinih ureda u Rijeci, može se zaključiti da je sa radovima započeto tijekom 1915. godine.

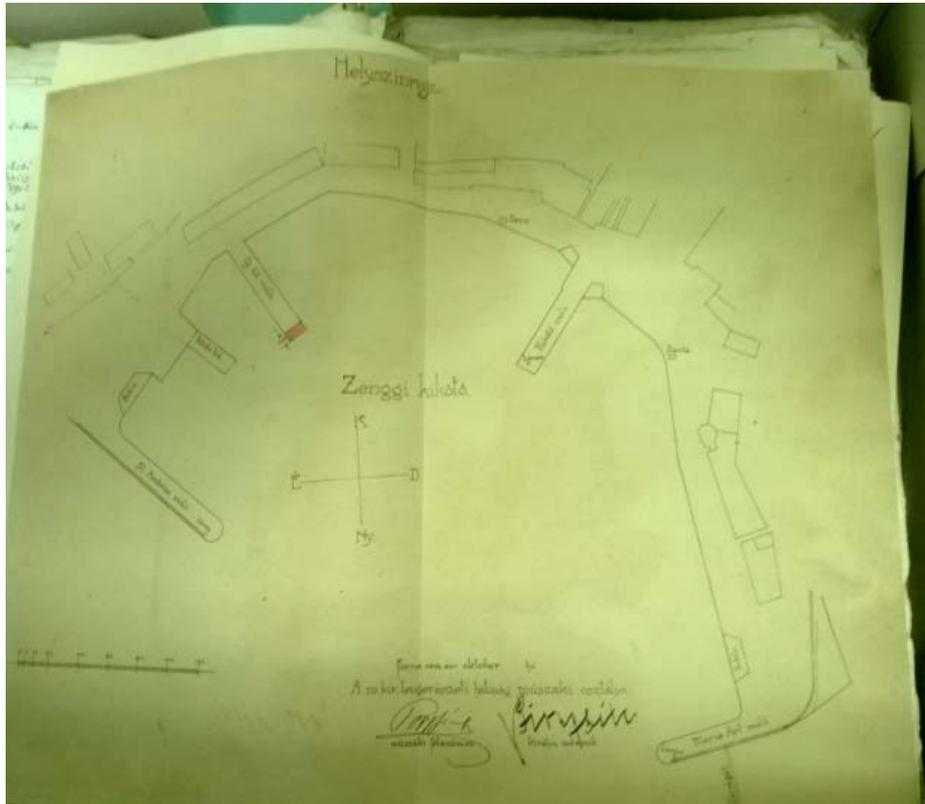

Slika 17: Nacrt radova u senjskoj luci iz 1913. godine

⁹⁹ Kutija 788, godina 1915., razred IX., broj 67, Državni arhiv Rijeka. U kutiji se nalaze dokumenti od 1910.-1915. godine

¹⁰⁰ Kutija 788, godina 1915., razred IX., broj nije moguće identificirati, Državni arhiv Rijeka

Iz nacрта je vidljivo da se radovi odnose na nasipanje luke između gata Svetog Nikole i Bele rive, kao i na produžetak gata Svetog Ambroza. Međutim, već 1914. godine nacrt je promijenjen, tj. reduciran i manji radovi su predviđeni na gatu Svetog Ambroza i gatu Svetog Nikole.¹⁰¹

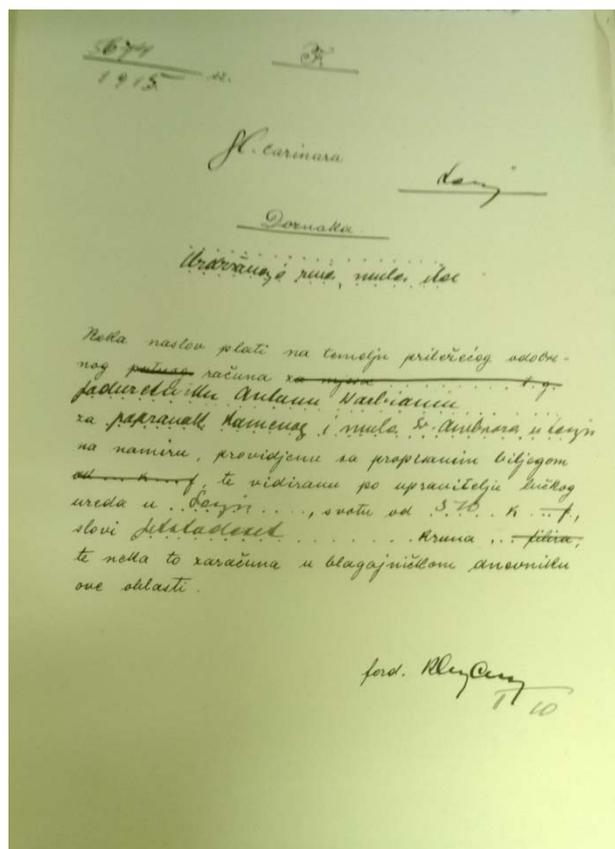

Slika 18: Izmijenjen nacrt radova u senjskoj luci iz 1914. godine na gatu Svetog Ambroza.

Dokaz da su određeni radovi bili izvršeni je doznaka iz 1915. godine, kojom pomorska oblast nalaže *glavnojcarinari u Senju: Neka naslov plati na temelju priležćeg odobrenog računa poduzetniku Antunu Barbianiu za popravak kamenog i mula Sv. Ambroza u Senju na namiru, providenu sa pripravnim biljgom te vidiranu po upravitelju lučkog ureda u Senju, svotu od 510 K, slovi petstodeset krana, te neka to zaračuna u blagajničkom dnevniku ove oblasti.*¹⁰²

¹⁰¹ Vjerojatno su ratna događanja uzrokovala smanjeni obim radova.

¹⁰² Kutija 773, godina 1914., razred XVII, broj 5674, Državni arhiv Rijeka

Slika 19: Doznaka za plaćanje radova na gatu Svetog Ambroza u Senju iz 1915. godine

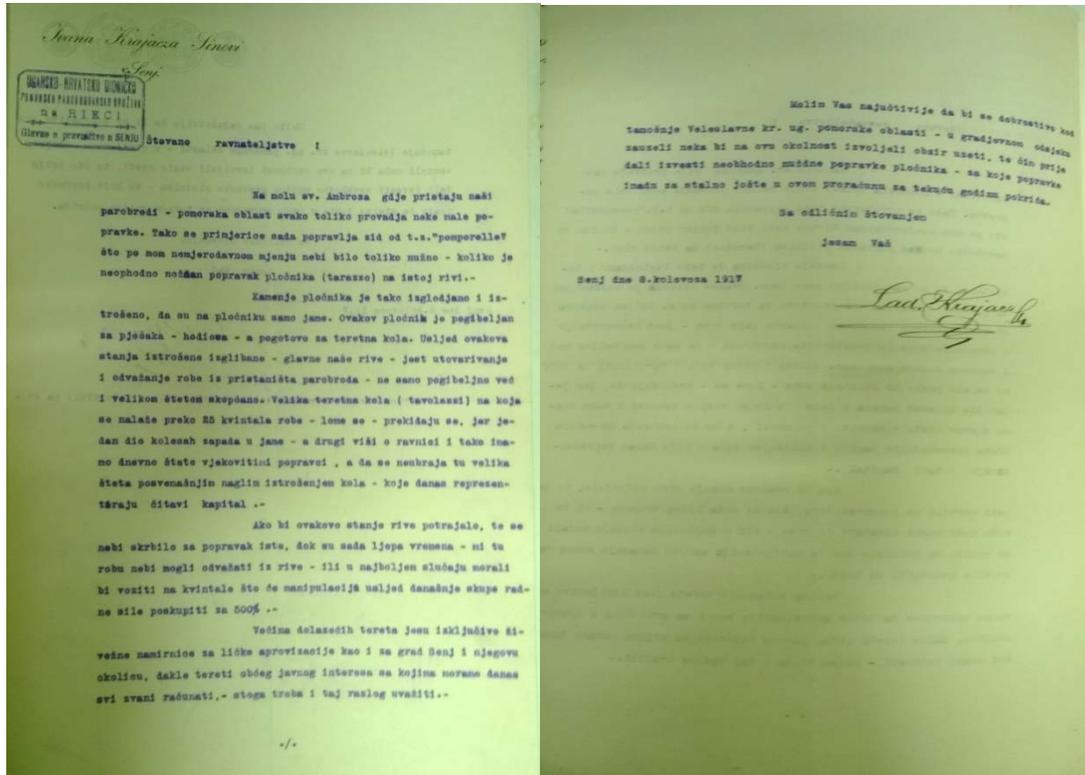
Sličan dokument (doznaka) iz 1915. godine odnosi se na popravak luke u Jablancu¹⁰³ u iznosu od 35 K, a iznos se isplaćuje poduzetniku RokiBlaščiću iz Jablanca.

U Državnom arhivu u Rijeci može se naći dosta dokumenata koji se odnose na popravak luka u Senju, Svetom Jurju i Jablancu.¹⁰⁴ Dakle, usprkos ratu određena gospodarska aktivnost se na području grada Senja i njegove okolice odvijala, osobito na području lučke infrastrukture. Iz toga se može zaključiti da je ulaganje u luke bilo potrebno zbog značajne trgovačke aktivnosti koja se odvijala uglavnom brodovima. Međutim, senjski brodari i trgovci nisu bili zadovoljni opsegom ulaganja u popravak luka, što dokazuje dopis dioničara Pomorskog parobrodarskog društva u Rijeci, Glavno pravništvo u Senju od 08. kolovoza 1917. godine, Ivana Krajacza i sinova, Glavnom ravnateljstvu pomorske oblasti u Rijeci. U dopisu dioničari imaju zamjerke na dinamiku radova, osobito na gatu Svetog Ambroza. Između ostalog u dopisu piše: „Većina dolazećih tereta jesu isključivo živežne namirnice za

¹⁰³ Kutija 773, godina 1914., razred XVII, broj 5297, Državni arhiv Rijeka. Nalog se daje carinari u Karlobagu jer je Jablanac pripadao toj carinarnici.

¹⁰⁴ Za proučavanje ovih dokumenata potrebno je poznavati mađarski i talijanski jezik jer je većina dokumenata pisana na tim jezicima.

ličke aprovizacije kao i za grad Senj i njegovu okolicu, dakle tereti obćeg javnog interesa sa kojima moramo danas svi zvani računati,-stoga treba i taj razlog uvažiti.“¹⁰⁵

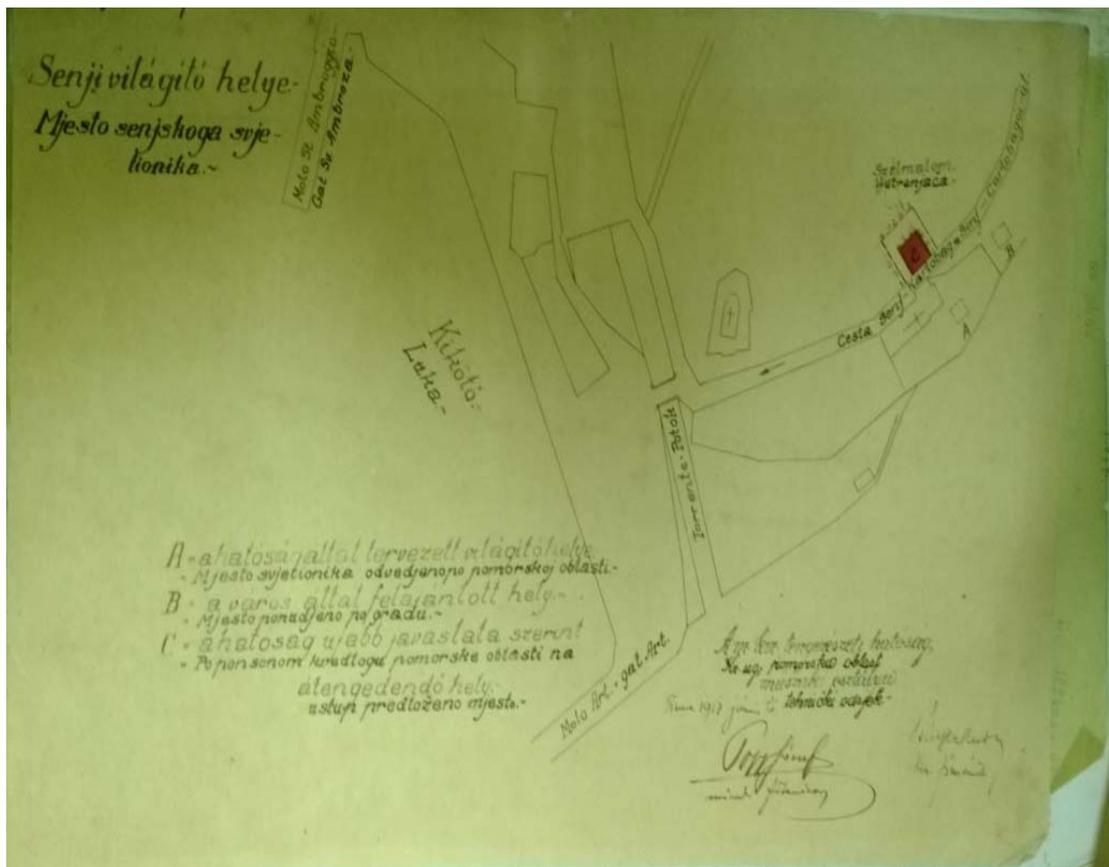

Slika 20: Dopis dioničara Ivana Krajatza i sinova Glavnom ravnateljstvu pomorske oblasti u Rijeci

Godine 1918. u planu je bila gradnja svjetionika u Senju, za što u dokumentaciji Državnog arhiva u Rijeci također postoje dokumenti.¹⁰⁶ Svjetionik je trebao biti izgrađen u današnjem gradskom parku, na južnom izlazu iz grada, nedaleko crkve Svete Marije od Arta. Međutim, do izgradnje tog svjetionika nije nikad došlo.

¹⁰⁵ Kutija 849, godina 1917., razred IX, broj između 5-205., Državni arhiv Rijeka

¹⁰⁶ Kutija 877, godina 1918., razred VII, broj 2903, Državni arhiv Rijeka

Slika 21: Plan izgradnje svjetionika iz 1918. Godine

Iz dokumentacije Državnog arhiva u Rijeci može se zaključiti da je tijekom cijelog trajanja rata postojala obaveza Lučkog ureda u Senju predavanja izvještaja ravnateljstvu pomorske oblasti u Rijeci za sve luke koje su pod nadležnošću Lučkog ureda Senj. U dopisu od 01. ožujka 1915. godine Lučki ured Senj izvještava: ¹⁰⁷

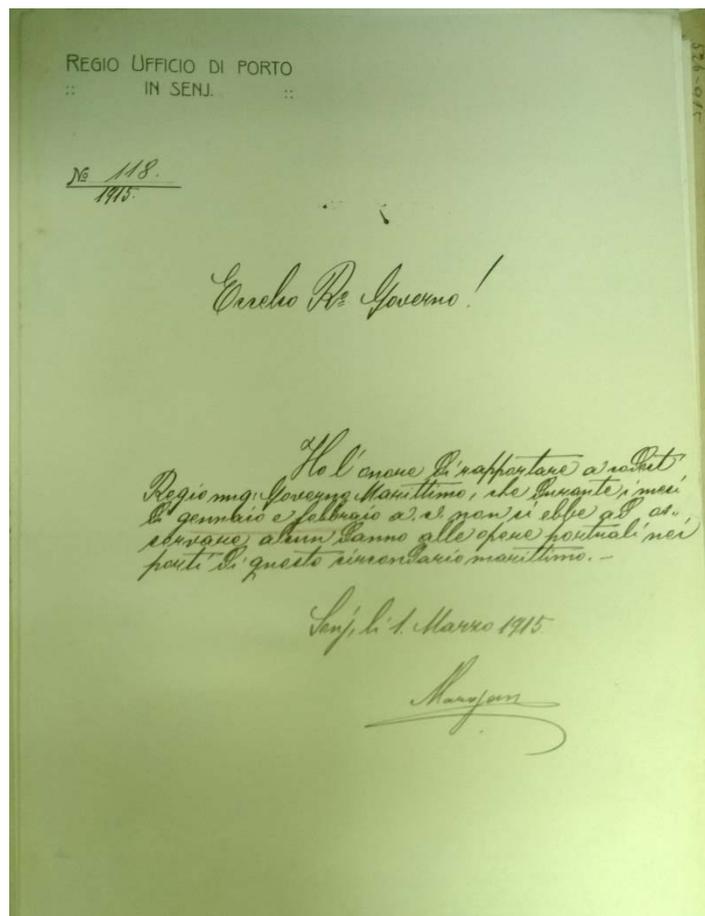
Najviše Kraljevsko ravnateljstvo!

Čast mi je prijaviti Kraljevskoj vel(ičanstvenoj?) Pomorskoj Upravi (ravnateljstvu), da tijekom mjeseci siječnja i veljače tekuće godine nije se imalo zapažati nijedne štete na lučkim objektima u lukama ovog pomorskog kotara.

Senj, dne 01. ožujka 1915.

Potpis: (nečitak)

¹⁰⁷ Kutija 789, godina 1915., razred IX; broj 118, Državni arhiv Rijeka.

Slika 22: Dopis Lučkog ureda Senj ravnateljstvu Pomorske oblasti u Rijeci od 01. 03. 2015. godine

Osim radova koji se odnose na lučku infrastrukturu, pronašao sam podatak da su se u toku Prvog svjetskog rata odvijali značajni radovi na izgradnji korita bujice Senjske Drage.¹⁰⁸ Radove su izvodile organizacije građevinarske i bujičarske službe Zemaljske vlade u Zagrebu i Nadzorništvo za pošumljavanje krša. Između Svetog Križa¹⁰⁹ i Senja izgrađeno je sedam pregrada dužine 10 – 30 m, a ima i raspona objekata do 60 m. Kroz grad je izgrađen taracani kanal¹¹⁰ kojima bujice teku u more nedaleko gradskog kupališta. Za ovaj projekt je šumarski odsjek Zemaljske vlade nagrađen zlatnom medaljom na svjetskoj izložbi u Parizu. Do kraja rata izgrađeno je 89 % predviđenih radova.¹¹¹

¹⁰⁸ Kovačević, I. (1981.): *Stoljetni izazov Senja*, Senjsko muzejsko društvo, Senj, str. 194.

¹⁰⁹ Sveti Križ, mjesto udaljeno 5 km istočno od Senja

¹¹⁰ Taj dio grada Senjani danas zovu Kolan

¹¹¹ Kovačević, I. (1981.): *ibid.* str. 195.

Iz svega navedenog može se zaključiti da društveni i gospodarski život u Senju za vrijeme Prvog svjetskog rata nije potpuno prestao. Naravno, odvijao se u okvirima prilika koje su bile determinirane ratnim zbivanjima. Vjerojatno je bilo i drugih društvenih i gospodarskih aktivnosti ali za njih nisam pronašao pisanih dokumenata a protok vremena od jednog stoljeća je napravio svoje, pa niti kazivači nisu raspolagali podacima koji bi bili vjerodostojni, odnosno utemeljeni na pisanim materijalima. O problemu arhivskih dokumenata koji se odnose na grad Senj u Prvom svjetskom ratu bit će govora u nastavku rada.

4. POSLJEDICE PRVOG SVJETSKOG RATA I PRVA PORATNA DEKADA U SENJU I OKOLICI

Neuspjeh Njemačke ofenzive u Flandriji (15. srpnja 1918.), istupanje Rusije iz Prvog svjetskog rata, raspad Austro-Ugarske (28. listopada je proglašena Čehoslovačka, 29. listopada Hrvatski Sabor raskida Hrvatsko-ugarsku nagodbu, 31. listopada se odvaja Mađarska i zapovijeda prestanak svih operacija svojim vojnicima), kapitulacija Otomanskog Carstva, proboj Solunskog fronta a osobito ulazak SAD u rat (travanj 1917. godine) dao je naslutiti kraj Prvoga svjetskog rata kao i pobjednika.¹¹²

Usporedno s poraznim razvojem situacije na ratištima, Njemačku su iznutra potresali revolucionarni događaji. Vojnici su zahtijevali potpisivanje primirja. Pod pritiskom tih događaja Njemačka je zatražila primirje od strane sila Antante. Dana 11. listopada 1918. godine u šumi kod Compiègnea potpisana je kapitulacija njemačke vojske. Istoga dana prestala su neprijateljstva, čime je završen Prvi svjetski rat sa nepovoljnim uvjetima mira za Njemačku

Već u posljednjoj fazi je postalo jasno da će rat, bez obzira na krajnji ishod, bitno promijeniti postojeći politički i ekonomski poredak u svijetu. Najvidljivija promjena bio je nestanak četiri velika carstva- njemačkog, austro-ugarskog, turskog i ruskog na čijim ruševinama je nastao velik broj manjih država, najčešće organiziranih po etničkom ključu - Finska, Estonija, Letonija, Litva, Poljska, Čehoslovačka, Austrija, Mađarska i Kraljevina SHS.

Rezultati rata su formalizirani kroz seriju mirovnih ugovora, od kojih je najpoznatiji onaj potpisan u Versaillesu godine 1919. Njime je Njemačka prisiljena priznati isključivu krivicu za izbijanje rata, platiti golemu odštetu i ograničiti vlastite oružane snage. Mnogi su odredbe tog ugovora smatrali nepravednim i okrutnim, pogotovo u Njemačkoj gdje je duboko nezadovoljstvo versailleskim poretom pomoglo dolasku Hitlera na vlast i, konačno, izbijanju drugog svjetskog rata.

Velika Britanija i Francuska, iako jedine velike sile koje su se po dotadašnjim kriterijima mogle smatrati pobjednicama u ratu, bitno su oslabile u svom položaju. Francuska je pretrpjela velike demografske gubitke koji će bitno uticati na njenu politiku u godinama koje dolaze. Britanija je bila toliko financijski oslabljena da se postupno morala lišiti svog Imperija, koji je započeo transformaciju u Commonwealth. Jedini pravi pobjednik rata bili su

¹¹²Ogorec, M.: ibid. str. 111.

SAD, kojima je rat doveo do procvata industrije i postupnog dolaska na poziciju glavne ekonomske sile u svijetu.

Osim velikih ljudskih žrtava, koje su prije navedene u radu, rat je imao za posljedicu i novi način ratovanja, tzv. rovovski način rata. Tim je stvorena potpuno nova situacija za obje zaraćene strane koja ih je ubrzo prisilila na traženje novih rješenja u ratovanju. Razvoj tehnologije i novi način ratovanja iznjedrio je nove vrste oružja kao i nove rodove vojske, dok su neki tradicionalni rodovi, kao konjica, nestale u rovovima Prvog svjetskog rata. Nova oružja, koja su obilježila Prvi svjetski rat su: ručne bombe, minobacači, bacači plamena, teško topništvo, tenkovi (bitka na Sommi), borbeni zrakoplovi i podmornice. Međutim, oružje koje je najviše obilježilo Prvi svjetski rat i učinilo ga još stravičnijim, bili su bojni otrovi koji su bili masovno upotrebljavani u ratu. Uglavnom su se upotrebljavali otrovi koji su djelovali na dišni sustav (zagušljivci). Zaštita od njih je bila zaštitna maska. Međutim, Nijemci su proizveli novi bojni otrov, iperit, koji je djelovao na kožu i sluzokožu izazivajući velike plikove i rane koje nisu zarastale. Za zaštitu od njega maska nije bila dovoljna. Prvi puta su ga koristile njemačke snage u Drugoj bici kod Ypresa.¹¹³ Novi rodovi vojske koje je iznjedrio Prvi svjetski rat su oklopne postrojbe i zrakoplovstvo.

Osim na političke promjene i novosti u vođenju ratovanja, rat je imao velike posljedice i na društvenu i socijalnu stranu života. Zbog velikog broja poginulih i ranjenih, od kojih su mnogi postali invalidi, kao i zbog nemogućnosti zapošljavanja, svakodnevnica je u gotovo svim državama sudionicama rata, postala traumatična. Europa je bila golema grobnica. Tri milijuna ratnih udovica i šest milijuna siročadi zavili su Europu u crno. Vrijeme je u to kojem obitelj doživljava traumu. Majke i udovice su prisiljene potražiti posao i raditi, a djecu su ostavljale kod kuće. Udovice su zauzimale radna mjesta muževa u tvornicama. Bilo je mnogo prosjaka, ratne siročadi, izvanbračne djece. Naslijeđe rata bilo je pogubnije za moral ljudi nego za gospodarstvo.

Ratna gospodarstva otvorila su mogućnost zapošljavanja žena kao nikada do tada. S obzirom da je većina muškaraca bila na bojištima, žene su počele raditi gotovo sve „muške“ poslove. Uloga žene obuhvaćala je i zbrinjavanje ranjenika, a neke su bile i ratne izvjestiteljice. Žene su promijenile i način odijevanja: mnoge su počele nositi hlače i kratke suknje. S jedne strane naglašavale su svoju ženstvenost, a s druge strane svoju ravnopravnost s muškarcima: pušile su cigarete, i krenule s noćnim izlascima. Može se reći da je Prvi svjetski rat u odigrao veliku ulogu u borbi žena za ravnopravnost.

¹¹³Ogorec, M.: *ibid.* str. 128.

Pri kraju rata, sredinom 1918. godine, još jedna pošast je zahvatila čovječanstvo – Španjolska gripa. Procjenjuje se da je od te gripe širom svijeta umrlo više ljudi nego što ih je stradalo u Prvom svjetskom ratu. Glavni uzroci navedene gripe su slaba ishrana i loši higijenski uvjeti, pa je nesumnjivo da je Prvi svjetski rat u velikoj mjeri „kumovao“ navedenoj pandemiji.

Svjesni ogromnih strahota koje je Veliki rat nanio čovječanstvu, svjetski moćnici su, na poticaj američkog predsjednika Woodrowa Wilsona, nakon Prvog svjetskog rata osnovali Ligu naroda. Osnovana je na Mirovnoj konferenciji u Versaillesu 28. 04. 1919. godine. Njime su države članice bile obvezne poštovati neovisnost i teritorijalnu cjelovitost svake članice, te prije pribjegavanja ratu, pokušati diplomatskim sredstvima mirno riješiti sporove. Liga nije uspjela spriječiti izbijanje Drugog svjetskog rata. Rasformirana je 1946. godine, a osnovana je nova organizacija – Ujedinjeni narodi.

Slika 23: Karta Europe poslije Prvog svjetskog rata

Nesumnjivo je da je Prvi svjetski rat ostavio velike ožiljke i na život grada Senja i njegove okolice. Međutim, iz razgovora s kazivačima i iz dostupne literature, nisam stekao dojam da je stanje u gradu bilo katastrofalno. Život u gradu i okolici je bio težak, ali nitko nije umro od gladi. Društveni i gospodarski život se odvijao u skladu s ratnim okolnostima. U dokumentima nisam pronašao podatke koji bi govorili o posljedicama Španjolske gripe, koja je krajem rata sigurno zahvatila i Senj. Naime, postoje podaci o tome da je gripa harala

susjednim gradovima ¹¹⁴, pa je velika vjerojatnost da je zahvatila i Senj. Međutim, pisanih dokaza o tome nema, a kazivači Španjolsku gripu u evociranju svojih uspomena nisu spominjali.

Međutim, stanje na bojištima bilo je sasvim drugačije. Iz pričanja kazivača, iako je protok vremena ublažio dojam strahota koji su vojnici na bojištima proživljavali, nije teško zaključiti kakvu kalvariju su vojnici na balkanskom, istočnom i talijanskom bojištu prolazili. O tome će više riječi biti u slijedećem poglavlju.

Nakon što je Prvi svjetski rat završio, politički život u Senju, koji je za vrijeme rata potpuno zamro, počeo je dobivati burniji tok. Kako je Austro-Ugarska Monarhija nestala s političke karte Europe, građani Senja bili su živo zainteresirani za ideju nacionalnog ujedinjenja.

Jugoslavensko pitanje, koje je pokrenuo Jugoslavenski klub preko Svibanjske deklaracije (30. 05. 1917. godine) naišao je na podršku građana Senja. Iako su u Senju najjači politički utjecaj imali pravaši (frankovci), povijesni tijek događaja izbacio je na površinu i pristaše nekih drugih stranaka, osobito starčevićanaca, koji su se zalagali za ideju ujedinjenja. Radićeva stranka nije u Senju imala osobitog utjecaja. Nešto malo pristaša stranka je imala u okolici Senja.

Osnivanje Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (05.10.1918. godine) u Zagrebu naišlo je na snažno odobravanje Senjana. Senjski građanski odbor, na čelu s predsjednikom Vladimirom Olivierijem, poslao je telegram i izrazio podršku Narodnom vijeću. Već 07. 10. 1918. godine u Senju je osnovan mjesni odbor Narodnog vijeća s predsjednikom Vladimirom Olivierijem i poslovođom Franom Biničkim.¹¹⁵

Međutim, unutar samog Odbora nije bilo političkog jedinstva jer su frankovci željeli imati presudan utjecaj u njemu. To se najbolje vidi iz telegrama kojeg je Binički (stračevićanac) krajem studenog 1918. godine poslao Narodnom odboru u Zagreb, u kojem stoji: „*Predsjednik Odbora (Olivieri) u vezi je s frankovcima. Nemamo pouzdanih časnika. Molimo da nam pošaljete 30 Srbijanaca. Nemamo pouzdanih časnika. Na pojedinim mjestima došlo je do nemira. Oružnici su ubili 4 osobe.*“¹¹⁶

Bilo kako bilo, stvaranje Kraljevine SHS, proglašene 01. 12. 1918. godine, u Senju je dočekano s oduševljenjem. Međutim, to oduševljenje je bilo pomučeno ogorčenjem zbog okupacije Italije, Istre, Rijeke, Dalmacije i otoka.

¹¹⁴ Ivančić, D. i dr., *ibid.*, str. 94.

¹¹⁵ Jelić, I. (1965): Senj u razdoblju između dva svjetska rata. U: *Senjski zbornik I*, str. 112.

¹¹⁶ Jelić, I., *ibid.* str. 113.

U novoj državi, Kraljevini SHS-a, osnovana je 29. 02. 1920. nova politička grupacija – Hrvatska zajednica. Za predsjednika Hrvatske zajednice bio je izabran Zdravko Rukavina.¹¹⁷ Izbori za gradsko vijeće, koji su održani 12. 03. 1920. godine, pokazali su svojim rezultatima pravi odnos političkih stranaka u Senju. Hrvatska zajednica odnijela je uvjerljivu pobjedu, dobivši 9 mandata. Značajan uspjeh ostvarili su komunisti dobivši 3 mandata. Ostale dvije nezavisne liste dobile su svaka po dva mandata.¹¹⁸

Kako je vrijeme prolazilo, sve je više dolazila do izražaja prosrpska politika Vlade u Beogradu. U skladu s takvom politikom sve više je jačala Radićeva stranka i stranka komunista.

Prije je u radu navedeno da su komunisti na izborima za gradsko vijeće Senja, 1920. godine, osvojili 3 mandata. Naime, komunistički pokret dobiva jači zamah u Senju potkraj Prvog svjetskog rata, u prvom redu pod utjecajem ideja Oktobarske revolucije koje su prenosili zarobljenici iz Rusije na povratku u Senj. Iz Senja i okolice bilo je oko 50 povratnika, među kojima su se isticali Vladimir Čopić, Viktor Matijević, Gojko Dundović i ostali.¹¹⁹

Početak 1919. godine dolazi u Senju do prvih sastanaka i organizacija socijalista (komunista). Sastanci su se održavali u stanovima Vicka Bašića, Frane Bašića i Vence Lončarića. Njima je često prisustvovao i Vladimir Čopić koji je tumačio ideje Oktobarske revolucije i upućivao prisutne u organizacijska pitanja. Organizacija Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) osnovana je u Senju odmah poslije Kongresa ujedinjenja 1919. godine. Organizacija je brojila oko 100 članova, a imala je oko 200 simpatizera. Predsjednik organizacije bio je Vicko Bašić, a tajnik Miha Bašić. Organizaciju su najvećim djelom sačinjavali obalni radnici, zidari i mali obrtnici.

Osobitu aktivnost komunisti su pokazali pred izbore za Ustavotvornu skupštinu, kada su povelu jaku agitaciju da Vladimir Čopić bude kandidat na listi KPJ u Modruško-riječkom okrugu.

Skupština se održala u Senju 14. 11. 1919. godine i na njoj je govorio Vladimir Čopić. Dopisnik *Novog svijeta*, organa KPJ, u članku pod naslovom „*Veličanstvena komunistička skupština u Senju*“, oduševljeno je popratio Čopićevo izlaganje.¹²⁰

¹¹⁷ Jelić, I., *ibid.* str. 115.

¹¹⁸ Za primijetiti je da na izborima nisu sudjelovali niti pravaši niti starčevićanci. Najvjerojatnije su se priklonili Hrvatskoj zajednici.

¹¹⁹ Jelić, I., *ibid.* str. 119.

¹²⁰ Jelić, I., *ibid.* str. 120.

Organizacija KPJ u Senju imala je svoje društvene prostorije i čitaonicu, koja je bila osobito aktivna. Ona je dobivala partijsku štampu (Radničke novine, Istina, Novi svijet, Slobodna tribina) kao i razne partijske brošure. Pored prije spomenutih članova, u organizaciji su još osobito aktivni bili Tone Bašić, Rade Gržin, Tone Perat, a od žena Marija Stipaničić i BožaKnifić.

Dakle, senjski komunisti odigrali su u legalnom periodu djelatnosti KP značajnu ulogu u njenom jačanju, ne samo u Senju, nego u čitavom Hrvatskom primorju.

Poslije proglašenja Obznane, djelatnost komunista u Senju nije mogla doći do izražaja. U takvoj situaciji organizacija se raspala, a njena arhiva je bila zaplijenjena. Koliko su se članovi povukli u ilegalu, najbolje govori podatak da su na izborima za Narodnu skupštinu 1927. godine u Senju dobili samo 7 glasova.¹²¹

U vremenu nakon Prvog svjetskog rata socijalne prilike u Senju su bile vrlo loše. U dostupnoj literaturi o navedenom razdoblju piše: „Općenito materijalno stanje pučanstva je rđavo. Narod nema zarade a kod trgovaca je prezadužen. U posljednjih par godina uništila ga suša i nerodica. Sad neće imati što ni sijati jer nije dobio ni sjemena. Narod bi trebalo zaposliti izgradnjom cesta i putova i radovima u šumi, da imade dovoljno zarade. Uzrok povišenja općinskih nameta je u tome što općina nema nikakvih vrela prihoda. Namet je vrlo velik. Narod istog teško snaša jer nema zarade a ništa mu nije rodilo.“¹²²

Međutim, i u ovako teškim materijalnim prilikama Senjani se snalaze i preživljavaju, uglavnom zahvaljujući ribarstvu i trgovini. Društveni život je skromniji, ali ipak sve institucije koje su djelovale do pred početak Prvog svjetskog rata, nastavile su sa radom, a osnivaju se i nova sportska društva. Tako je 1920. godine osnovan nogometni klub „Senia“¹²³ (današnji NK „Nehaj“), a 1926. godine se osniva veslački klub „Uskok“.¹²⁴

4.1. Uspomene na Prvi svjetski rat– obiteljska sjećanja

U izvorima koje sam koristio kod pisanja ovoga rada, nisam uspio pronaći nikakve pisane tragove (ratni dnevници, bilješke sa ratišta i sl.) koji bi govorili o životu vojnika na ratištima, a odnose se na vojnike iz grada Senja ili njegove okolice. Također je bilo prilično teško pronaći osobe koje bi imale što reći o navedenom. Nakon puno kontakata s osobama za koje sam znao da su imali pretke koji su sudjelovali u Prvom svjetskom ratu, uspio sam pronaći nekoliko njih koji su se prisjetili događaja i koji su pristali govoriti o njima, a o kojima su im, nakon

¹²¹ Jelić, I., ibid. str. 122.

¹²² Jelić, I., ibid. str. 123.

¹²³ Sedamdeset i pet godina nogometa u gradu pod Nehajem (1995.); Spomenica NK „Nehaj“, str 13.

¹²⁴http://www.vk-jadran.hr/Povijest/kronologija_hrvatskog_veslanja.html

što su došli sa ratišta kući, ti vojnici pričali. Temeljem obavljenih razgovora s kazivačima i služeći se literaturom, pokušao sam odrediti postrojbu u kojoj su bili na ratištu, kao i njihov ratni put. Nadam se da sam u tome uspio.

4.1.1. Anton Turina – (1894.-1983.)

Prvi razgovor je obavljen s kazivačem Igorom Tomljanovićem. Naime, kazivačev djed Anton Turina (nadimak Šćone), bio je austro-ugarski vojnik u Prvom svjetskom ratu i kazivaču je, još dok je bio srednjoškolac pripovijedao o svom životu, a shodno tome i o vremenu koje je proveo kao sudionik Prvog svjetskog rata. Kad sam kazivača upoznao sa svrhom razgovora bilo mu je jako žao što te razgovore nije zapisivao, iz razloga što je mnoge zanimljive detalje o ratnom putu svoga djeda vjerojatno zaboravio.

Anton Turina rođen je 28. veljače 1894. godine u Jablancu, mjestu na obali Jadranskog mora, četrdesetak kilometara južno od Senja kao jedno od četvero djece oca Josipa i majke Pepice, rođene Šmurinić. Otac je bio rođeni Jablančanin, dok je majka bila s otoka Raba. Nakon sklapanja braka obitelj je živjela u Jablancu.

Majka se bavila kućanskim poslovima, dok je otac bio pomorac. Kad nije plovio, bavio se ribolovom. Obitelj je imala *kaić*¹²⁵ koji je mogao ploviti pomoću vesala ili pomoću jedra.

Mali Anton je djetinjstvo proveo u Jablancu. Prema pričanju kazivača, Antonova obitelj nije bila gladna, ali je na jelovniku često bila riba. Na škrtoj podgorskoj zemlji, majka je na nevelikoj okućnici uzgajala povrće a za zimu bi othranila i svinju. Obitelj je imala i kozu, radi mlijeka. Najveći problem bio je s obućom i odjećom koje je uvijek nedostajalo, tako da je Anton djetinjstvo proveo uglavnom bos.

Najomiljenija igra dječaka u to vrijeme je bila *kičkapa*. Kako su u to vrijeme muška djeca nosila kape, jedan od dječaka bi skinuo kapu (kazivač se ne sjeća na koji se način izabirao dječak čija bi kapa bila u igri) i tu su kapu nogama (uglavnom bosim) šutali po Jablancu. Znalo je pasti i gadnih batina kada bi se kući došlo s poderanom kapom.

Anton je sa trinaest godina krenuo očevim stopama i postao pomorac. Prvi *vijađ*¹²⁶ je bio na jednom brodu koji je prevozio drvenu građu po cijelom Mediteranu. Zaposlio se kao *mali od kužine*¹²⁷. Anton je pričao kazivaču o brodolomu, uslijed jakog vjetra i velikih valova, koga je doživio s petnaestak godina u blizini *Mišine*,¹²⁸ kada je jedva spasio živu glavu samo zato

¹²⁵ kaić = barka

¹²⁶vijađ, tal. = putovanj, put

¹²⁷mali od kužine = pomoćnik u brodskoj kuhinji

¹²⁸Mišina = Messina, grad na Siciliji

jer je bio dobar plivač. U tom brodolomu dva člana posade su poginula i nikada nisu pronađena.¹²⁹

Iz pričanja kazivača može se zaključiti da je Anton plovio sve dok nije dobio poziv za mobilizaciju. Kako se morao javiti vojnim vlastima u Gospić, izgledno je da je bio unovačen u 26. karlovačku domobransku pješačku pukovniju, čije je zapovjedništvo bilo u Karlovcu, a treća bojna pukovnije je bila stacionirana u Gospiću.¹³⁰ Evocirajući svoje uspomene Anton je znao reći kako je put od Jablanca do Kijeva propješačio.

Slika 24: Značka 26. domobranske pješačke pukovnije koju su domobrani nosili na kapama

Nikada u svom pričanju nije spominjao Balkansko bojište, pa vjerojatno nije niti sudjelovao u borbama sa srpskom vojskom, već je odmah bio upućen na Istočno bojište, iako je poznato da je 26. karlovačka domobranska pukovnija, u sklopu 42. divizije, ratovala protiv Srbije u Srijemu, a sudjelovala je i u bitkama na Ceru i Kolubari.¹³¹ Dakle, na Istočno bojište je došao ili krajem 1914. ili početkom 1915. godine. Kako je često spominjao grad Siget Majmaroš¹³², najvjerojatnije je to bilo u siječnju 1915. god. Kazivač dalje navodi kako je Anton spominjao borbe u Bukovini¹³³, Galiciji¹³⁴, Karpatima i Besarabiji.¹³⁵

¹²⁹Prema Antonovu pričanju jedan je bio iz Baga (Karlobag) sa nadimkom Cukrić, a drugi je bio sušačanin Rino

¹³⁰Pojić, M.: *ibid.* str. 167.

¹³¹Pavičić, S.: *ibid.* str. 170. i 177.

¹³²Hameršak, F.: (2013.) *Tamna strana Marsa*, Naknada Ljevak, Zagreb, str. 445.

¹³³Bukovina = pokrajina na granici Rumunjske i Ukrajine

¹³⁴Galicija = pokrajina smještena između Poljske i Ukrajine

¹³⁵Bessarabija = pokrajina smještena između Moldavije i Ukrajine

Najveći problemi za vojnike na Istočnoj fronti, uz strah od pogibije, bili su hladnoća, glad, uši i buhe. Anton je pripovijedao kako je bio, ne jednom, prisutan trenutcima kada su vojnici, koji bi došli s položaja u *opkopima*¹³⁶, kod izuvanja, u čizmama od hladnoće ostajali komadi mesa, tako da su se na nogama vidjele *samo žile*. Anton je znao reći kako je *pucalo srce od studeni*. Osjećaj hladnoće umanjivali su pijenjem ruma, koga je, osobito prije borbenih akcija, bilo u velikim količinama. Kazivač je upamtio uzrečicu koju je Anton u razgovoru spominjao a koja je glasila: *Bez ruma nema šturma*.¹³⁷

Veliki problem bile su buhe i uši. Anton je pričao kako je imao osjećaj, kad bi skinuo šinjel i stavio ga na zemlju da *šinjel sam ide po zemlji*, jer su ga pomicale buhe. Kazivaču je ostala u sjećanju i uzrečica: *Pazi da ti žlica ne ostane udovica*. Naime, noću je u rovovima pušenje bilo zabranjeno, da se neprijatelju ne bi odali položaji. Ipak, neki vojnici bi kradom palili cigarete, a drugi bi ih upozoravali na opasnost, zbog toga upravo prije navedenom uzrečicom. Kada je o pušenju riječ, Anton je znao govoriti kako bi, kada bi ponestalo cigareta, a to se događalo često, znali u novinski papir umatati čaj i trave i to pušiti, a da ponekad niti papira nije bilo.

Na pitanje kazivača da li je u ratu koga ubio, Anton je odgovarao da nema pojma. Vojnici su uglavnom pucali iz pušaka ne nišaneći. Stavili bi pušku na vrh rova i povlačili okidač, ne dižući glavu iz rova, dok su iznad rova zujali neprijateljski meci, kao što bi Anton rekao *k'o čele*.¹³⁸ Veliki gubici vojnika bili su posljedica uglavnom topovskih granata i juriša.

Slika 25: Mala srebrna medalja za hrabrost

¹³⁶opkop = rov

¹³⁷ Bez ruma nema šturma = Bez ruma nema borbe, juriša.

¹³⁸k'o čele = kao pčele

Antonovi dani puni ratnih strahota tako su prolazili sve do poznate ofanzive ruskog generala Brusilova. U toj ofanzivi Anton je, zajedno sa otprilike 400.000 vojnika pao u rusko zarobljeništvo. Kazivač kaže da je Anton pričao, kako je, dok je bio zarobljen, najprije bio prebačen u Kijev a zatim u Odesu. Najviše čega se sjeća bila je velika glad. Međutim, imao je sreće pa je u Odesi bio određen za rad u vojničkoj kuhinji. To je bio veliki privilegij, jer više nije bio tako gladan, mada je izbor hrane bio vrlo skroman, uglavnom su zarobljenici jeli krumpir i grah. Znao je pripovijedati da se za *pola šake žičavog¹³⁹ graha ili dva, tri krumpira kod domaćih žena i djevojaka moglo dobiti i seksualnih usluga*. Iz ovoga se može zaključiti kakva je oskudica vladala i među civilnim stanovništvom.

Kazivač se ne sjeća kada i kako je Anton iz Odese otišao. Kako je tijekom 1917. godine stanje u Rusiji bilo, u najmanju ruku konfuzno (Februarska i Oktobarska revolucija), a takve prilike su idealne za bijeg, Anton je najvjerojatnije iz zarobljeništva pobjegao. Put povratka nisam uspio rekonstruirati, ali je poznato da je u Jablanac došao preko Karlovca (epizoda s medaljama za hrabrost). Nakon povratka u Jablanac, Anton je pričao kako je postojala mogućnost da opet ode na bojište, ovoga puta vjerojatno na talijansko, jer je 26. karlovačka pukovnija poslije Istočnog raspoređena na talijansko ratište. Kako je na istočnom bojištu prošao mnoge strahote, odlučio je da ni pod koju cijenu više na ide u rat. Zbog toga se

Slika 26: Velika srebrena medalja za hrabrost

¹³⁹žičica = nametnik na grahu

odlučio za nesvakidašnji korak, za koji je čuo od nekog kolege sa ratišta. Uzeo je *esenca*¹⁴⁰ i pomoću *cigaršpice*¹⁴¹, koju je proširio, nalio je u uho kiselinu. Pretrpio je užasnu bol, na to uho do kraja života nije ništa čuo, ali se, po njegovim riječima, pothvat isplatio. Naime, vojnom liječniku, vjerojatno u Gospiću, rekao je da mu je uho stradalo od topovske eksplozije i da ništa na njega ne čuje. Zbog toga više nije išao u rat te je do kraja rata ostao u Jablancu.

Pripremajući se za pisanje ovog rada, u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci podigao sam knjigu (katalog) „Dadoh zlato za željezo“¹⁴². Kazivač je jednom prilikom listao katalog i najednom uzviknuo: „Evo dida“. Naime, na jednoj od fotografija koja prikazuje vojnike 26. karlovačke pukovnije na Istočnom bojištu, prema njegovim riječima prepoznao je s 99 postotnom sigurnošću vojnika Antona Turinu, njegovog djeda. Sliku je odnio pokazati svom mlađem bratu, koji se s tom tvrdnjom složio.

Nakon rata Anton Turina se oženio s Anom Šegota, s kojom je imao osmero djece (6 kćeri i dva sina). Nastavio je ploviti i baviti se ribarstvom. Poslije drugog svjetskog rata otišao je u mirovinu. Kazivač se ne sjeća koje godine ali zna da Anton nije bio u partizanima, niti u bilo kojoj drugoj vojsci. Međutim, vrlo dobro se sjeća da je Anton neizmjereno cijenio Josipa Broza Tita. Nikako mu nije bilo jasno da ribar i pomorac može dobiti mirovinu. Bilo mu je neshvatljivo da *sirotinja dobije penziju*. Govorio je da toga nikada nije bilo i da takvog kao što je Tito *majka nije i neće više roditi*.

Poslije smrti žene Ane 1963. godine, Anton je živio u Jablancu s najstarijom kćerkom Marom i njenim suprugom Milom Lopcom. Umro je 1983. godine u devedesetoj godini života i pokopan je na mjesnom groblju u Jablancu.

Slika 27: Pripadnici 26. domobranske karlovačke pješačke pukovnije snimljeni na istočnom bojištu 1915. godine. Prema izjavi kazivača domobran Anton Turina je na slici označen crvenim krugom.

¹⁴⁰esenca = vrsta octene kiseline

¹⁴¹cigaršpic = drveni nastavak za pušenje cigareta

¹⁴²*Dadoh zlato za željezo* – katalog muzejskih zbirki (2011.) Hrvatski povijesni muzej, Zagreb. str. 136.

4.1.2. Ivan Tomljanović – (1895.-1969.)

Drugi intervju je obavljen s kazivačicom Đurđom Tomljanović, kćerkom Ivana Tomljanovića, koji je bio vojnik u Prvom svjetskom ratu. S kazivačicom me je upoznala moja baka Ana Krmpotić, koja je znala da je otac kazivačice bio sudionik u Prvom svjetskom ratu i da bi mi kazivačica mogla dati korisnih informacija o ratnom putu njenog oca. Razgovor s kazivačicom je vođen u njenoj kući, u mjestu Bunica, 4 kilometra sjeverno od Senja.

Ivan Tomljanović je rođen 24. 06. 1895. godine u Bunici. Bio je najstarije od osmero djece majke Stane i oca Stjepana. Ivan je djetinjstvo proveo u Bunici i Vrataruši. Obitelj je ljeti iz Bunice selila u Vratarušu (zaselak u Krivom Putu, oko 600 metara nadmorske visine), gdje su sadili krumpir i drugo povrće, kosili travu, othranjivali svinju i sve to na magarcu i muli prevozili tijekom ljeta u Bunicu (koja se nalazi na moru), kako bi se pripremili za zimu. Ivanov posao, pošto je bio najstariji, sastojao se u tome da s magarcem i mulom navedene živežne namirnice i sijeno preveze iz Vrataruše u Bunicu. Kada su braća i sestre porasli, Ivan je s ocem, koji se bavio zidarskim poslovima, putovao priobaljem i unutrašnjošću u potrazi za poslom, te je pomagao ocu i ujedno se pripremao za zidarski posao. Poslove „prijevoza“ hrane i sijena iz Vrataruše u Bunicu preuzimala su mlađa braća. Kazivačica se sjeća da je Ivan znao pripovijedati kako je radio u Puli, Slavoniji pa čak i u Srbiji.

Prema pričanju kazivačice, Ivan Tomljanović je bio mobiliziran odmah nakon izbijanja rata i trebao se javiti vojnim vlastima u Otočac. Iz navedenog se može zaključiti da je Ivan mobiliziran u 79. pješačku pukovnicu zajedničke vojske (c. i k.). Zapovjedništvo pukovnije je bilo stacionirano u Rijeci, dok je u Otočcu bio stacioniran II. bataljun.¹⁴³

Nakon mobilizacije Ivan je imao ratno krštenje na balkanskom bojištu. Iz literature se može vidjeti da se 79. pukovnija borila u obje Potiorekove ofenzive na Srbiju.¹⁴⁴ Ivan je pričao da su borbe u Srbiji bile žestoke i da je pukovnija imala brojne žrtve, ali da je on imao sreće pa nije nastradao. Kazivačica se sjeća da je Ivan čuvao jednu dopisnicu koju je poslao kući s balkanskog ratišta kao i stihova koji su bili napisani na dopisnici:¹⁴⁵

¹⁴³ www.stajnica.com/povijest

¹⁴⁴ Pavičić, S.: *ibid.* str. 174.

¹⁴⁵ Obitelj je čuvala navedenu dopisnicu, pištolj i još neke dokumente koje je Ivan donio iz rata i nakon njegove smrti. Te stvari su bile pohranjene u kući u Vrataruši. Međutim, 80-tih godina prošlog stoljeća netko je provalio u kuću, ukrao pištolj i vjerojatno uništio dopisnicu i ostale dokumente.

Zuje kugle, padaju granate
mila majko uvijek mislim na te.

I u boju, kad sam s drugovima
moja mi je majka pred očima.

Nakon balkanskog bojišta pukovnija je, najvjerojatnije početkom 1915. godine, prebačena na istočno bojište. Kazivačica se sjeća da je Ivan pripovijedao kako je na ruskoj fronti bilo strahovito hladno i da su bitke bile žestoke i da su uglavnom bili gladni. U jednom jurišu na ruske položaje, u borbi prsa u prsa, Ivan je bio ranjen bajunetom ruskog vojnika u grudi.

Slika 28: Dobrotvorna dopisnica. Prikaz 42. domobranske „vražje“ divizije

Pričao je obitelji da ga je sigurne smrti spasilo ogledalce koje je nosio u džepu vojničke bluze. Vrh bajunete je najprije udario u ogledalo i razbio ga, što je amortiziralo udarac i spasilo život Ivanu. Ipak, rana je bila duboka i nakon nekog vremena izgubio je svijest. Probudio se u jednom šatoru gdje su bili ranjenici. Bolničari su mu rekli da je poslije borbe bilo puno mrtvih i da ih je sanitetski vod išao pokupiti, kako bi ih sahranili. Kada su došli do Ivana, htjeli su ga kao mrtvog prebaciti na neka kola u kojima su bili ostali poginuli. Međutim, prilikom „utovara“ na kola, Ivan je zaječao. Tada su pripadnici saniteta shvatili da je Ivan živ i prenijeli su ga u pukovnijski sanitet. Tu je ostao kratko vrijeme, a kako mu se stanje sve više pogoršavalo, bio je prebačen u jednu veću bolnicu. Bolnica je bila velika zidana zgrada u jednom pozadinskom gradu. Imena grada kazivačica se ne sjeća. Tu se Ivan oporavio (vjerojatno je bio operiran) i to mu je spasilo život. Kazivačica se ne sjeća da li je

Ivan nakon bolničkog liječenja došao na oporavak kući ili se potpuno oporavio u bolnici. Uglavnom, nakon istočnog bojišta, Ivan je bio prebačen na talijansko bojište i tamo je nastavio svoj ratni put, za pretpostaviti je u istoj 79. Pukovnici, jer je nakon istočnog bojišta pukovnija prebačena na talijansko bojište.¹⁴⁶ To se vjerojatno dogodilo krajem 1916. ili početkom 1917. godine.

Ivan je pričao kako je u početku na talijanskom bojištu bilo još gore nego na istočnom. Nekoliko mjeseci nije praktično izlazio iz rovova, trpio je hladnoću i glad, a pukovnija je imala i značajne gubitke u ljudstvu. Kazivačici je ostala u sjećanju uzrečica koju su vojnici često izgovarali: *Care Karlo i carice Zita, što ratuješ kada nemaš žita.*¹⁴⁷ Ivan je također znao govoriti kako je na talijanskom bojištu znao imati nekoliko dana odmora koje su provodili u Sloveniji, daleko od ratišta.

Slika 29: Na željezničkoj stanici u Ajdovščini teški ranjenici čekaju prijevoz do bolnica širom monarhije.

Ipak, u jednoj od bitaka na ovom bojištu, Ivan je ponovno bio ranjen. Prema pričanju kazivačice, ovaj put uzrok ranjavanja je bila topovska granata koja je eksplodirala u njegovoj blizini. Od detonacije je izgubio sluh na jedno uho a jedan geler ga je pogodio u glavu. Rane

¹⁴⁶ Dubravčić, F.: (2002.) *Živ sam i dobro mi je*; Katedra čakavskog sabora pokrajine Gacke, Otočac, str. 96.

¹⁴⁷ 21. studenog 1916. godine preminuo je car Franjo Josip I. Na prijestolju ga je zamijenio Karlo I Austrijski koji je bio oženjen Zitom kćerkom vojvode od Parme.

nisu bile opasne po život ali je Ivan izgubio desno oko pa je cijeli život nosio stakleno oko. Od zadobivenih rana se oporavljao u bolnici u Trstu. Znao je govoriti da mu je u bolnici, iako je bio ranjen i teško hendikepiran, a trpio je i velike bolove, bilo kao u hotelu.

Kazivačica se iz očevog pričanja ne može sjetiti da li je poslije izlaska iz bolnice Ivan ponovno određen na front. Prema vrsti rana velika je vjerojatnost da je bio otpušten iz vojske kući.

Nakon rata se bavio zidarskim poslovima a 1928. godine se oženio. Sa suprugom Martom je imao četvero djece, tri kćerke i sina. Preminuo je 29. 05. 1969. godine u 74. godini života. Sahranjen je na mjesnom groblju u Krivom Putu.

Slika 30: Pripadnici 79. k. i k. pukovnije na talijanskom bojištu 1917. godine

4.1.3. Frane Bašić (1889.-1966.)

S kazivačem Vatroslavom Nabršniggom, koji živi u Zagrebu, stupio sam u kontakt preko moga oca, kojeg sam angažirao da mi pomogne u pronalasku kazivača koji bi mogli nešto reći o Senjanima u Prvom svjetskom ratu. Otac je preko svojih poznanstava došao do gosp. Vatroslava Nabršnigga, unuka Frane Bašića, vojnika iz Prvog svjetskog rata. Razgovor s kazivačem vodio sam 18. 07. 2014. godine u Senju, gdje je kazivač doputovao na ljetovanje. Frane Bašić je rođen 1889. godine u Senju (kazivač se ne sjeća datuma rođenja), kao jedno od šestoro djece oca Marka i majke Franjke, rođene Špalj. Pučku školu je završio u Senju. Nakon

pučke škole u Senju, pohađa šegrtsku školu, gdje izučava zanat za trgovca. Nakon škole, zapošljava se u trgovini obitelji Zudeniggo. 1911. godine oženio se i sa suprugom Francikom rođenom Butković, imao je četvero djece.

Poziv za mobilizaciju dobio je odmah početkom rata, najvjerojatnije u kolovozu ili rujnu 1914. godine. Prema pričanju kazivača, vojnim vlastima se trebao javiti u Rijeku, pa se može zaključiti da je i on bio mobiliziran u 79. k. i k. pukovniku austro-ugarske vojske, čije je zapovjedništvo (kao i tri bataljuna) bilo stacionirano u Rijeci.

Slika 31: Supružnici Francika Bašić i Frane Bašić sa dvogodišnjom kćerkom Marijom (Mica) Bašić, majkom kazivača.

Kazivač također tvrdi da je gornja fotografija nastala prije Franinog odlaska na front, na samom početku rata, u kolovozu ili rujnu 1914. godine. Iz toga se može zaključiti da je

mobilizirani Frane u Rijeci zadužio vojničku uniformu i vratio se u Senj. Kada je Frane otišao na ratište, kazivač se ne sjeća.

Kazivač dalje priča kako je Frane svoje prvo ratno iskustvo imao na balkanskom bojištu. Sa vlakom je postrojba došla do Vinkovaca (kazivač se ne sjeća gdje se Franina postrojba ukrcala na vlak). Zatim su pješice došli do Save, gdje su bili prevezeni splavima na desnu obalu. Frane se dalje sjeća kako su pješčili do Drine i prilikom njenog prelaska srpska vojska je na njih počela pucati iz pušaka i topova. Tom prilikom je poginulo i ranjeno puno austro-ugarskih vojnika. Frane navodi kako je *sva Drina bila krvava i puna leševa*. Prilikom povlačenja (bježanja) preko Drine u Bosnu, Frane je spominjao jednog narednika (Frane ga je navodio imenom ali se imena kazivač više ne sjeća), koji je sa pištoljem tjerao vojnike da idu natrag u borbu. Međutim, rasulo u austro-ugarskoj vojsci je bilo potpuno i povlačenje više nitko nije mogao spriječiti.¹⁴⁸ Frane je pričao kako ga je sam Bog čuvao da u tom pokolju nije bio niti ranjen. Bio je svjestan da se neće tako brzo vratiti kući, iako su novine pisale, a to su propagirali i austro-ugarski oficiri, da će rat do Božića biti gotov pobjedom Centralnih sila. Borbe u Srbiji uvjerile su Franu da to neće biti baš tako.

Do kada se Frane borio na balkanskom bojištu, odnosno da li je Frane sudjelovao u svim borbama do kraja 1914. godine, kazivaču nije poznato. Međutim, sjeća se Franinih priča s istočnog bojišta na koje je Frane vjerojatno stigao krajem 1914. ili početkom 1915. godine.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Uspoređujući kazivačevo pričanje, Frane opisuje prvu Potiorekovu ofenzivu na Srbiju.

¹⁴⁹ *Lika u Prvom svjetskom ratu*: [http:// www.stajnica.com/povijest](http://www.stajnica.com/povijest)

Slika 32: Austro-ugarski vojnici na Karpatima 1915. god.

Prema pričanju kazivača, Frane se borio u Karpatima. Pripovijedao je o strahovitoj zimi, gladi i ušima (slično kao i Anton Turina). Jedno vrijeme je bio izvan stroja zbog ozeblina na nogama. Nakon povratka u pukovniciju, do proljeća su vođene teške borbe u Karpatima, u kojima je bilo puno poginulih, uglavnom od granata. U proljeće 1915. Godine, nakon jedne žestoke bitke sa ruskim snagama, Frane je pao u rusko zarobljeništvo.¹⁵⁰

Nakon što je bio zarobljen, Frani su bile oduzete sve stvari koje je imao. Zarobljenici su pješice došli u Kijev, gdje su bili popisani, a nakon toga su također pješice krenuli u nepoznatom smjeru. Kazivač se više ne sjeća imena mjesta kojima je Frane prolazio. Sjeća se kako je Frane govorio o velikoj gladi koju su zarobljenici podnosili, kako više dana ne bi, osim vode, ništa stavili u usta. Kada bi *menaža*¹⁵¹ stigla, bilo je premalo i sastojala se uglavnom od zelja i krumpira. Odjeća se nije mijenjala jer je nije bilo, a bila je i prljava pa su zarobljenici *smrdili k'o tvorovi*. Frane govori kako je u zarobljeništvu bilo vrlo teško, ali ipak puno lakše nego na frontu.

Dok je bio na frontu, Franu je mučila nostalgija za domom, naročito za kćerkom i suprugom. Puno puta je pomislio da ih nikad više neće vidjeti. Proklinjao je rat i sanjao dan kad će ponovno vidjeti svoju obitelj. Sanjao je o bijegu iz zarobljeništva.

Nakon puno pješaćenja, umorni i gladni jednoga dana su stigli u Odesu. Tu je zatekao puno zarobljenih hrvatskih vojnika. Sprijateljio se sa jednim Slavoncem, kojemu je ime bilo Mato (kazivač se ne sjeća prezimena), s kojim je svakodnevno planirao bijeg iz zarobljeništva.

Za vrijeme zarobljeništva bili su smješteni u drvenim barakama, a Frane je radio mnoge poslove, najviše u jednoj tvornici čahura za topovske granate u okolici Odese. Najteže mu je bilo kada je odbio stupiti kao dobrovoljac u redove Srpske dobrovoljačke divizije. Uz permanentnu glad, tada je bio izložen i maltretiranju dobrovoljaca srpske nacionalnosti, koji su ga često provocirali i tukli. Po surovosti, u sjećanju mu je ostao jedan srpski podoficir Ristović ili Ristojević (kazivač se točno ne sjeća prezimena). Dalje, Frane navodi kako je jednom skoro pristao na dobrovoljački status, jer su Srbi govorili da zarobljenici koji odbiju pristupiti dobrovoljcima idu ponovno na ratište. Ipak nije pristao. Jednoga dana, oni koji nisu pristali biti dragovoljci, utovareni su na vlak i rečeno im je kako idu na frontu. Međutim, na frontu nisu stigli, već su bili premješteni u zarobljenički logor u nekom drugom gradu. Kazivač se ne sjeća imena grada.

¹⁵⁰ Navedena bitka se vjerojatno dogodila u sklopu Uskršnje bitke za Karpatu

¹⁵¹menaža = hrana koja se dijeli vojnicima (zarobljenicima)

Frane je pripovijedao kako u dobrovoljce nije htio, ne iz ideoloških razloga, nego zbog toga što više ni pod koju cijenu nije htio na frontu, niti pod kojom zastavom. Osjećao je da će doći vrijeme kada će pobjeći iz zarobljeništva. To je Frani pošlo za rukom tijekom građanskog rata u Rusiji 1917. godine. Kazivač se sjeća da je Frane u Senj došao preko Budimpešte, ali kojim putem je od Rusije do Budimpešte stigao, toga se ne sjeća. Prilikom dolaska u Senj, javio se obitelji, ali se sakrivao kod rodbine u zaseoku Špalji, udaljenom nekoliko kilometara od Senja. Tu je dočekao kraj rata. Nakon rata se zaposlio u Senju u jednoj trgovini. S suprugom Francikom dobio je još troje djece. Preminuo je 1966. godine, a sahranjen je na senjskom groblju Sveti Vid.

4.1.4. Mile Prpić – (1892.-1982.)

S kazivačicom Katom Pavelić, rođ. Prpić, stupio sam u kontakt preko sestre mog pokojnog djeda Mile Krmpotića, Kate Levar, rođ. Krmpotić. Naime, gđa Kata Levar je iz istog zaselka u Krivom Putu kao i kazivačica (Mrzli Dol) i znala je da je otac kazivačice bio sudionik Prvog svjetskog rata. Razgovor je vođen dana 28.08.2014. godine u Senju, u kući kazivačice na adresi Kozjak 4.

Mile Prpić bio je jedno od šestoro djece oca Marka i majke Ane, rođ. Šojat. Rođen je 1892. godine u krivoputskom zaselku Mrzli Dol. Do poziva za mobilizaciju živio je u Mrzлом Dolu s obitelji, životom koji se nije puno razlikovao od života većine žitelja Krivog Puta. Kao dijete je pomagao obitelji čuvajući stoku a već kao adolescent počeo je s ocem raditi teške poslove, kako bi obitelj mogla preživjeti. Kazivačica navodi, kako je otac pripovijedao da je već kao petnaestogodišnjak sa svojim ocem u Lici i Gorskom Kotaru radio na teškim šumskim poslovima rušenja stabala ručnim pilama tzv. *šlingericamai* pravljenju cjepanica od srušenih stabala, tzv. *ciplji*. Bio je to užasno težak posao, osobito za petnaestogodišnjaka. Tih dana se Mile Prpić nerado sjećao. Kasnije se počeo baviti i građevinskim poslovima, pa je znao pripovijedati da je s ocem radio po Istri i Sloveniji.

Mile Prpić je mobiliziran u kolovozu ili rujnu 1914. godine, te se morao javiti vojnim vlastima u Otočac. Najvjerojatnije je bio mobiliziran u 79. domobransku pukovniciju. Postrojba je upućena na balkansko bojište, te je Mile sudjelovao u borbama sa srpskom vojskom. Prilikom jedne teške borbe na rijeci Drini, Mile je bio ranjen gelerom u desnu nogu. Trpio je velike bolove i bio svjedokom velike pomutnje u austro-ugarskoj vojsci, koja je imala mnogo poginulih i ranjenih. Kako se nije mogao kretati, prikovan za jedan panj, iščekivao je kako će se situacija razvijati. Mnogi vojnici su bježali preko Drine natrag u Bosnu. Međutim, primijetio je da neki vojnici, pa i ranjenici koji su mogli hodati, bježe u srpske rovove. Kako

pucnjave više nije bilo, odlučio je da će i on poći prema srpskim rovovima. Puzeći, nekako se dovukao do blizine rovova gdje su ga zarobili srpski vojnici.

Govorio je kako je odnos srpskih vojnika prema njemu bio više nego korektan. Uglavnom, završio je u bolnici u jednom većem srpskom gradu, čijeg se imena kazivačica ne sjeća. Nakon nekog vremena rana mu je sanirana i otpušten je iz bolnice. Kazivačica se sjeća imena mjesta koje je Mile spominjao za vrijeme zarobljeničkih dana (Valjevo, Skoplje, Bitola, Ohrid, Prilep, Veles), ali se ne sjeća pojedinosti osim da je najviše problema imao sa ušima i da je u Bitoli bio u bolnici jer je obolio od tifusa. Jedva je ostao živ. Uz navedeno, Mile je pripovijedao kako je konstantno bio gladan, jer je hrane bilo vrlo malo.

Prema pričanju kazivačice, Mile se iz srpskog zarobljeništva vratio u Senj u jesen 1915. godine brodom, na koji se ukrcao u Albaniji. Pojedinosti o tome kako se ukrcao na brod se ne sjeća. Uglavnom, plovidba do Rijeke je prošla bez većih problema, a iz Rijeke je došao preko Senja u Mrzli Dol.

Nakon dolaska u Senj, Mile je nekoliko tjedana proveo kod kuće na dopustu. Prema pričanju kazivačice, vojne vlasti su ga ponovno uputile na frontu, ovoga puta na Talijansko bojište. Ako su navodi kazivačice točni, Mile tada nije bio dodijeljen 79. pješačkoj pukovniji, jer se navedena pukovnja početkom 1916. godine borila na Istočnom frontu, u Galiciji. Moje je mišljenje, da je kazivačica u svom iskazu ispustila (zaboravila) dio Milinog ratnog puta koji se odnosi na istočno bojište, odnosno da je Mile početkom 1916. godine bio upućen na Istočno, a ne na Talijansko bojište. Naime, u to vrijeme su se na Talijanskom bojištu borile hrvatske postrojbe iz Dalmacije i Istre, a tek početkom 1917. godine su postrojbe iz Banske Hrvatske ratovala na Talijanskom bojištu. Dakle, tek nakon Istočnog bojišta, 79. domobranska pukovnja je došla na Talijansko bojište. Međutim, kako kazivačica niti jednom riječi nije spominjala Istočno bojište, moguće je da je Mile, kako je prije navedeno, na Talijansko bojište upućen u sastavu neke druge postrojbe. Naime, kazivačica je navela kako se Mile samo kratko vrijeme nalazio na fronti, a onda je bio premješten u pozadinsku postrojbu, koja je bila smještena u današnjoj Austriji (imena grada kazivačica se ne sjeća), a koja se brinula za održavanje cesta, željezničkih pruga i ostale prometne i komunalne infrastrukture. U navedenoj postrojbi Mile je dočekaio kraj rata. Krajem 1918. godine je došao kući.

Nakon rata Mile se oženio i u braku sa suprugom Slavkom, rođ. Tomljanović, imao je petero djece. Preminuo je 1982. godine u 90-oj godini života. Sahranjen je na mjesnom groblju u Krivom Putu.

5. ZAKLJUČAK

Imperijalne težnje moćnih država Europe na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće bile su jedan od glavnih razloga izbijanja Prvog svjetskog rata. Nakon ujedinjenja, 1871. godine, Njemačka je postala najmoćnija država u Europi. Kako je tadašnja geopolitička karta svijeta već bila „skrojena“ na način da su kolonije podijeljene između, do tada, vodećih sila u Europi (Velika Britanija, Francuska, Nizozemska, Belgija ...), Njemačka tom podjelom nije bila zadovoljna. Podižući jaku industriju i moćnu vojsku, pripremala se da u pogodnom trenutku promijeni političku kartu svijeta u svoju korist.

Takva politika Njemačke nikako nije odgovarala Velikoj Britaniji i Francuskoj, koje su bile vodeće kolonijalne sile. Nezadovoljna je bila i carska Rusija zbog svojih interesa, osobito na Balkanu, gdje je imala tradicionalno dobre odnose sa Srbijom. Pobjedom u Balkanskim ratovima Srbija je postala značajan faktor u političkim odnosima na Balkanu, te je također težila proširenju teritorija koje su do tada bile u sklopu Austro-Ugarske. Stvaranje Velike Srbije nije se uklapalo u vanjsko-političke ciljeve Austro-Ugarske, jer je upravo Austro-Ugarska željela imati dominantnu ulogu na Balkanu, iz razloga što je Balkan bio najkraća veza sa Bliskim Istokom, koji je bio atraktivan svim velikim silama zbog ogromnih zaliha nafte koja je tamo pronađena, a upravo nafta je bila neophodna za razvoj industrije i uspješno vođenje rata. Tako su stvorena dva saveza: Antanta i Centralne sile. Svaki od njih želio je imati dominantnu ulogu u upravljanju svjetskim bogatstvima.

Navedeno stanje u Europi početkom 20. stoljeća, gdje su imperijalni interesi prevladali nad razumom, bilo je „bure baruta“ koja je trebala samo iskru da se zapali.

Iskra je zapaljena 28. 06. 1914. godine kada je Gavrilo Princip, član organizacije „Mlada Bosna“, koja je pripadala srpskoj organizaciji „Crna ruka“ čiji je cilj bio stvaranje Velike Srbije, izvršio atentat na Austro-Ugarskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda. Atentat je pokrenuo lavinu objava rata i Europa se našla u vrtlogu jednog od najstrašnijih ratova u povijesti čovječanstva. Ratu su se kasnije priključile i ostale svjetske sile, također vođene svojim interesima (SAD, Italija, Japan, Turska ...), te je isti postao rat svjetskih razmjera.

Nakon četiri i pol godine ratovanja, u kojima je nastradao ogroman broj vojnika i civila, u kojima su se koristila do tada nepoznata oružja (tenkovi, bojni otrovi, zrakoplovi), u kojima su nestali određeni rodovi vojske (konjica), a stvoreni novi (oklopne postrojbe, zrakoplovstvo), Europa je bila na koljenima. U ratu su pobijedile sile Antante, uz veliku pomoć SAD-a, ali se može reći da je cijela Europa ratom izgubila. Ogroman broj poginulih i ranjenih, veliki broj invalida, siročadi, udovica i izvanbračne djece, razrušena gospodarstva u gotovo svim

zemljama i glad su činjenice od kojih se Europa neće dugo oporaviti. A sam rat nije ništa riješio. Naime, mirovnim konferencijama 1919. godine stvoren je novi, tzv. versailleski svjetski poredak, kojim su sile pobjednice stvorile novu političku kartu svijeta koja će biti, protekom dvadesetak godina, uzrok još krvavijem, Drugom svjetskom ratu.

Današnji teritorij Republike Hrvatske tijekom Prvog svjetskog rata bio je u sklopu Austro-Ugarske. Banska Hrvatska i Slavonija su bile dijelovi tzv. Translantanije pod vlašću Budimpešte, a Istra i Dalmacija bile sudjelovi tzv. Cislantanije pod vlašću Beča.

Grad Senj se u toj podjeli bio u Translantaniji, mađarskom dijelu države pa su se vojnici iz Senja i njegove okolice borili u domobranskim postrojbama mađarskog domobranstva i Hrvatskog domobranstva, koje je imalo u mađarskoj vojsci poseban status.

Pišući ovaj rad, iznenadila me činjenica o malobrojnosti radova u hrvatskoj historiografiji, koji se odnose na ovo područje hrvatske prošlosti. Prema nekim autorima, razlog tome je što su Hrvati u Prvom svjetskom ratu bili na strani onih koji su izgubili rat, a nakon rata su postali dio država u kojima su pobjednici vodili glavnu riječ (država SHS, Kraljevina Jugoslavija, SFRJ), pa je o navedenoj tematici bilo bolje ne pisati. Uz navedeno, dokumenti koji opisuju navedeno razdoblje nalaze se uglavnom u mađarskim i austrijskim arhivima, pa je i to bio razlog površnog pristupa proučavanju tog razdoblja. Naime, niti do danas nema točnih podataka o broju Hrvata koji su sudjelovali u Prvom svjetskom ratu, kao niti o broju poginulih, ranjenih i nestalih. Međutim, nakon 1990. godine na tom području su napravljeni pozitivni pomaci.

Literatura koja obrađuje navedeno razdoblje, a odnosi se na grad Senj i njegovu okolicu, također je oskudna, a i ono što sigurno postoji je uglavnom teško dostupno. Tijekom pisanja rada posjetio sam mnoge institucije i ustanove na području grada, tražeći građu o Prvom svjetskom ratu (osnovna škola, gradska glazba, Crveni Križ, bolnica, župni ured, gradsko poglavarstvo) i svugdje sam dobivao isti odgovor: dokumentacija koja se odnosi na Prvi svjetski rat je nestala u zgarištima prilikom bombardiranja Senja u Drugom svjetskom ratu. Nešto građe sam pronašao u gimnazijskoj knjižnici, zbirci Sakralne baštine i Gradskom muzeju. Nisam siguran da li je baš sva dokumentacija nestala za vrijeme Drugog svjetskog rata ili odgovorne osobe nisu imale volje da pretraže arhive i pronađu dokumente.

Kod posjeta zbirci Sakralne baštine, kada sam upraviteljici zbirke objasnio razlog svog dolaska, odgovorila mi je da će potražiti traženu dokumentaciju i u slučaju da je pronađe, predat će mi fotokopije. Meni nije bilo dozvoljeno da samostalno potražim dokumente (navodno je takvu praksu zabranio biskup), a uvjeren sam da bi se u navedenoj zbirci našlo još dokumenata iz tog razdoblja. Kako crkvene vlasti poklanjaju veliku pažnju čuvanju

crkvenih dokumenata, začudilo me je da u crkvenim arhivima nema niti jedne spomenice iz navedenog razdoblja, a izričitom naredbom biskupa Marušića¹⁵² svećenici su bili dužni voditi spomenice s podacima, koji bi bili interesantni za ovaj rad.

O tome, kako se kroz povijest vodila briga o arhivskoj građi u Senju, najbolje govori bivši kustos Gradskog muzeja u Senju, pokojni profesor arheologije Ante Glavičić: „Na žalost vrijeme i ljudski nemar, koji ne vrednuje baštinu, učinili su da nestanu mnoga svjedočanstva iz povijesti Senja“.¹⁵³

Sasvim drugi pristup doživio sam kod posjeta Državnom arhivu u Rijeci. Gospodin Boris Zakošek je uložio veliki trud kako bi mi pomogao kod pisanja rada. Pripremio mi je materijale i velik dio njih sam fotografirao i spremio na CD.

Kod pisanju rada, uložio sam puno truda u pronalaženju kazivača koji su imali saznanja o svojim precima, koji su sudjelovali u Prvom svjetskom ratu. U nedostatku pisanih materijala u vidu zabilješki i dnevnika s bojišta, kazivači su dali velik doprinos nastanku rada opisom života „malih“ ljudi koji su prošli strahote Prvog svjetskog rata.

Na kraju, mislim da sam ispunio ciljeve koje sam postavio na početku rada. Međutim, uvjeren sam da bi netko s više autoriteta, kod određenih osoba koji su zaduženi za čuvanje arhivskog materijala, sigurno napisao kvalitetniji rad. Proučavajući literaturu o prošlosti Senja, došao sam do zaključka da je ovo prvi rad koji se uopće bavi Senjom i njegovom okolicom u Prvom svjetskom ratu. Nadam se da nije posljednji ...

¹⁵² Str. 33. rada

¹⁵³ Glavičić, A. (1995.): Iz povijesti Senjske knjižnice i čitaonice u povodu 160. Obljetnice djelovanja. U: Senjski zbornik XXII, str. 337.

6. SAŽETAK

Ove godine se obilježava 100 godina od početka Prvoga svjetskog rata ili Velikog rata. Diplomski rad „Senj i okolica u Prvom svjetskom ratu“ obrađuje uzroke i posljedice Prvog svjetskog rata, najvažnija bojišta u Prvom svjetskom ratu, ustroj austro-ugarske vojske na teritoriju današnje Republike Hrvatske, nova oružja koja su prvi put korištena u ratu, a sve u cilju da se što plastičnije opišu prilike u kojem se našao grad Senj i njegova okolica u vrtlogu rata. Središnji dio rada opisuje društvene, kulturne i gospodarske prilike u kojima se našao grad Senj i njegova okolica u Prvom svjetskom ratu, kao i sjećanja kazivača koji su evocirali uspomene na svoje pretke (djedove, očeve) koji su u sklopu austro-ugarske vojske bili akteri Velikog rata.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, bojište, grad Senj, vojne postrojbe, domobranstvo.

7. LITERATURA

Knjige:

- Dubravčić, F.: (2002.) Živ sam i dobro mi je; Katedra čakavskog sabora pokrajine Gacke, Otočac.
- Hameršak, F.: (2013.) Tamna strana Marsa, Naknada Ljevak; Zagreb
- Ivančić, D.; Matejčić, S.; Pravdica, A.; Šegota, I. (2009.): Crikveničani u Prvom svjetskom ratu; Centar za kulturu dr. Ivan Kostrenčić, Crikvenica.
- Karaman, I. (1991.): Industrijalizacija građanske Hrvatske 1800-1941.; Naprijed, Zagreb.
- Kardum, L. (2009.): Suton stare Europe – Europska diplomacija i Prvi svjetski rat; Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb.
- Kovačević, I. (1981.): Stoljetni izazov Senja; Senjsko muzejsko društvo, Senj.
- Ljubović, E. (2007.) Grbovnik Gacke, Krbave, Like, Senja i Vinodola, Senjsko književno ognjište, Senj.
- Nekić, D.: (2001.) Senj i Senjani na fotografijama – preslici iz donacije dr. Neda Palmana; Gradski muzej Senj.
- Ogorec, M. (2011.): Ratovi XX. stoljeća; Otokar Keršovani, Rijeka i Institut za istraživanje i razvoj obrambenih sustava (IROS), Zagreb.
- Pavičić, S. (2009.): Hrvatska vojna i ratna povijest i Prvi svjetski rat; Knjigotisak, Split.
- Renouvin, P.: (2008.): Europska kriza i Prvi svjetski rat; Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb.
- Tijan, P. (1931.): Senj – kulturno-historijska šetnja gradom; Senjski klub, Zagreb.

Članci u časopisima i zbornicima:

- Bogović, M.: (1996.) Sadržaj izvješća senjsko-modruških biskupa u Rim. U: *Senjski zbornik XXIII*.
- Čutura, D. (2011.): Iz Hrvatske i BiH do 190.000 poginulih. U: *Vojna povijest*, Večernji list, Zagreb.
- Devčić, I. (1989.): Senjsko bogoslovno učilište. U: *Senjski zbornik XVI*.
- Diklić, B. (1989.): Nastavnici, učenici maturanti i direktori Senjske gimnazije i COUO „Vladimir Čopić“ od 1939-1989. Godine. U: *Senjski zbornik XVI*.
- Glavičić, A. (1995.): Iz prošlosti senjske knjižnice i čitaonice. U: *Senjski zbornik XXII*.
- Glavičić, A. (1994.) Iz prošlosti Hrvatskog Sokola u Senju. U *Senjski zbornik XXI*.
- Glavičić, A. (1997.) Iz starije prošlosti gradske glazbe. U: *Senjski zbornik XXIV*.
- Jelić, I. (1965): Senj u razdoblju između dva svjetska rata. U: *Senjski zbornik I*.
- Karaula Ž. (2011.): Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. U: *Suvremena povijest*, Zagreb, 43.
- Novosel, F. (2010.): Hrvatsko-slavonske postrojbe u sastavu Austro-ugarske vojske za vrijeme Prvog svjetskog rata. U: *Scriniaslavonica*, 10.
- Oršolić, T. (2004.): Vojno-teritorijalna podjela i reorganizacija austrougarske vojske 1867.-1890. U: *Rad Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 46.
- Pojić, M. (2000.): Ustroj Austrougarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868.-1914. U: *Arhivski vjesnik*, 43.
- Raguž, M. (1990.): Iz povijesti školstva senjskog kraja. U: *Senjski zbornik XVII*.
- Raguž, M. (2011.): Škole koje život znače. U: *Senjski zbornik XXXVIII*.
- Šušnjara, R.: (1989.): Osvrt na rad gimnazije u Senju od 1869. Do 1975., te rad COUO „Vladimir Čopić“ – Senj. U: *Senjski zbornik XVI*.

Spomenice, katalozi i kronike:

- *40 godina hidroelektrane Senj* (2006.): Spomenica HEP Proizvodnja d.o.o., Zagreb
- *Dadoh zlato za željezo* (2011.) – katalog muzejskih zbirki. Hrvatski povijesni muzej, Zagreb.

- Smišna senjska kronika (1972.), Senjsko muzejsko društvo, Senj.
- Sedamdeset i pet godina nogometa u gradu pod Nehajem (1996.); Spomenica NK „Nehaj“, Nogometni klub „Nehaj“, Senj

Mrežni izvori:

- Skanderlić, S.: *Josip II. Habsburški*,: <http://www.knol.google.com/k/josip-ii-habsbur%C5%A1ki>, preuzeto 15.07.2014.
- *MilitaryCasualtiesof World War One*:<http://www.firstworldwar.com/features/casualties.htm>, preuzeto 12.07.2014.
- Ljubović, E: *Kratka povijest Senja*: <http://www.senjskabura.hr>, preuzeto 22.07.2014.
- *Lika u Prvom svjetskom ratu*:<http://www.stajnica.com/povijest>, preuzeto 07.08.2014.
- <http://www.index.hr/vijesti/clanak/milanovic-putuje-u-belgiju>, preuzeto 15.09.2014.
- <http://predsjednik.hr/blog/predsjednik-josipovic>, preuzeto 15.09.2014.
- <http://www.cafe.ba/vijesti/Papa-Franjo-porucio-Rat-je-ludost>, preuzeto 15.09.2014.
- <http://www.index.hr/vijesti/clanak/obilježavanje-stote-godisnjice-prvog-svjetskog-rata>, preuzeto 16.09.2014.
- <http://213.147.106.82/vijesti/svijet/britanija>, preuzeto 16.09.2014.
- <http://www.starmo.ba/component/k2/item/29803>, preuzeto 16.09.2014.
- <http://obris.org/hrvatska/puno-posla-za-povjerenstvo>, preuzeto 16.09.2014.
- http://1914-1918.com.hr/cilj_odbora, preuzeto 17.09.2014.
- <http://1914-1918.com.ht/novosti/>, preuzeto 17.09.2014.
- <http://mesopust.com/senj/maturang>, preuzeto 20.09.2014.
- http://www.vk-jadran.hr/Povijest/kronologija_hrvatskog_veslanja.html, preuzeto 22.09.2014.

Arhivski izvori:

Državni arhiv Rijeka:

- Kutija 743, godina 1914., razred VIII, broj 2518, Državni arhiv Rijeka.
- Kutija 773, godina 1914., razred XVII, broj 5297, Državni arhiv Rijeka.
- Kutija 773, godina 1914., razred XVII, broj 5674, Državni arhiv Rijeka.
- Kutija 788, godina 1915., razred IX., broj 67, Državni arhiv Rijeka.
- Kutija 788, godina 1915., razred IX., broj nije moguće identificirati, Državni arhiv Rijeka.
- Kutija 789, godina 1915., razred IX; broj 118, Državni arhiv Rijeka.
- Kutija 849, godina 1917., razred IX, broj između 5-205., Državni arhiv Rijeka.
- Kutija 877, godina 1918., razred VII, broj 2903, Državni arhiv Rijeka.

Knjižnica senjske gimnazije:

- Izvještaj Kraljevske realne gimnazije u Senju za školsku godinu 1915./16., Knjižnica Senjske gimnazije.
- Izvještaj Kraljevske realne gimnazije u Senju za školsku godinu 1916./17., Knjižnica Senjske gimnazije.

Zbirka Sakralne baštine, Senj:

- Biskupska okružnica Senjske i Modruške ili Krbavske biskupije, 1914. god., br. 6, Sakralna baština Senj.
- Biskupska okružnica Senjske i Modruške ili Krbavske biskupije, 1915. god., br. 1, Sakralna baština Senj.
- Biskupska okružnica Senjske i Modruške ili Krbavske biskupije, 1915. god. br. 3.; Sakralna baština Senj.
- Biskupska okružnica Senjske i Modruške ili Krbavske biskupije, 1915. god. br. 7.; Sakralna baština Senj.

- Biskupska poslanica biskupa Senjske i Modruške ili Krbavske biskupije, 1915. god., br. 6: „Snaga vjere u ratnom vihoru“, Sakralna baština Senj.
- Službeni vjesnik biskupije Senjske i Modruške ili Krbavske, 1916. god. br. 2, Sakralna baština Senj.
- Službeni vjesnik biskupije Senjske i Modruške ili Krbavske, 1917. god. br. 3, Sakralna baština Senj.
- Službeni vjesnik biskupije Senjske i Modruške ili Krbavske, 1917. god. br. 4, Sakralna baština Senj.
- Službeni vjesnik biskupije Senjske i Modruške ili Krbavske, 1918. god. br. 1, Sakralna baština Senj.
- Službeni vjesnik biskupije Senjske i Modruške ili Krbavske, 1918. god. br. 3, Sakralna baština Senj.

Slike:

Slika 1: <https://www.google.hr/search?q=boji%C5%A1ta+prvi+svjetski+rat+karte>
preuzeto 12.07.2014.

Slika 2: <http://www.povijest.net/?p=3057>, preuzeto 12.07.2014.

Slika 3: https://www.google.hr/search?output=search&client=psy-ab&q=prvi+svjetski+rat+slike&btnK=&gws_rd=ssl#q=Franjo+Ferdinand,
preuzeto 14.07.2014.

Slika 4: https://www.google.hr/search?output=search&client=psy-ab&q=prvi+svjetski+rat+slike&btnK=&gws_rd=ssl#q=Gavrilo+princip,
preuzeto 14.07.2014.

Slika 5: <https://www.google.hr/search?q=Zapadno+bojište>, preuzeto 16.07.2014.

Slika 6: <https://www.google.hr/search?q=Isto%C4%8Dno+bojište>, preuzeto
16.07.2014.

Slika 7: <https://www.google.hr/search?q=karte+talijansko+bojište>, preuzeto
16.07.2014.

Slika 8: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=140&t=2339>,
preuzeto 20.07.2014.

Slika 9: Kutija 743, godina 1914., razred VIII, broj 2518, Državni arhiv Rijeka.

Slika 10: Jelić, I. (1965): Senj u razdoblju između dva svjetska rata. U: *Senjski*

zbornik I, str. 113.

Slika 11: Glavičić, A. (1997.) Iz starije prošlosti gradske glazbe. U: *Senjski zbornik XXIV*, str. 243

Slika 12: Glavičić, A. (1994.) Iz prošlosti Hrvatskog Sokola u Senju. U *Senjski zbornik XXI*, str. 247.

Slika 13: Glavičić, A. (1994.) Iz prošlosti Hrvatskog Sokola u Senju. U *Senjski zbornik XXI*, str. 247.

Slika 14: Knjižnica Senjske gimnazije.

Slika 15: Gradski muzej, Senj.

Slika 16: Kutija 788, godina 1915., razred IX., broj 67, Državni arhiv Rijeka.:

Slika 17: Kutija 773, godina 1915., razred IX, broj nije moguće identificirati, Državni arhiv Rijeka.

Slika 18: Kutija 773, godina 1914., razred XVII, broj 5297, Državni arhiv Rijeka

Slika 19: Kutija 773, godina 1914., razred XVII, broj 5674, Državni arhiv Rijeka.

Slika 20: Kutija 849, godina 1917., razred IX, broj između 5-205., Državni arhiv Rijeka.

Slika 21: Kutija 877, godina 1918., razred VII, broj 2903, Državni arhiv Rijeka.

Slika 22: Kutija 789, godina 1915., razred IX; broj 118, Državni arhiv Rijeka

Slika 23: http://hr.wikipedia.org/wiki/Prvi_svjetski_rat, preuzeto 18.07.2014.

Slika 24: <https://www.google.hr/search?output=search&scient=psy-26.+domobranske+pukovnije>, preuzeto 10.08.2014.

Slika 25: <https://www.google.hr/search?q=mala+srebrna+medalja+za+hrabrost>, preuzeto 11.08.2014.

Slika 26: <http://www.kolekcionari.com/forum/militarija-ostale-drzave-i-teme/astrougarska/7936-astrougarska-kolekcija/page2>, preuzeto 12.08.2014.

Slika 27: Dadoh zlato za željezo – katalog muzejskih zbirki (2011.) Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, str. 136.

Slika 28: https://www.google.hr/search?output=search&scient=psy-ab&q=prvi+svjetski+rat+slike&btnK=&gws_rd=ssl#q=Vra%C5%BEja+divizija, preuzeto 26.08.2014.

Slika 29: *Senjski zbornik XXXIX*, str. 243.

Slika 30: *Senjski zbornik XXXIX*, str. 226.

Slika 31: Privatna zbirka obitelji Nabršnigg Vatroslava.

Slika 32: Dadoh zlato za željezo – katalog muzejskih zbirki (2011.) Hrvatski povijesni Muzej, Zagreb, str. 148.

Elektronski mediji:

TV emisija Fokus – „Prvi svjetski rat“, 28.07.2014., urednik Damir Matković.

Popis kazivača:

1. Hapčo Zoran, rođ. 1954., Stara cesta 3a, 53270 Senj, razgovor vođen 25.07.2014.
2. Nabršnigg Vatroslav, rođ. 1937., Bakarska 12, 10000 Zagreb, razgovor vođen 18.07.2014.
3. Pavelić Kata, rođ. 1927., Kozjak 4, 53270 Senj, razgovor vođen 28.08.2014.
4. Tomljanović Đurđa, rođ. 1933., Bunica 83, 53270 Senj, razgovor vođen 20.08.2014.
5. Tomljanović Igor, rođ. 1956., Stjepana Radića 3, 53270, Senj, razgovor vođen 15.07.2014.
6. Vlahović Dragan, rođ. 1949., Šetalište S.S. Kranjčevića 6, 53270 Senj, razgovor vođen 30.07.2014.